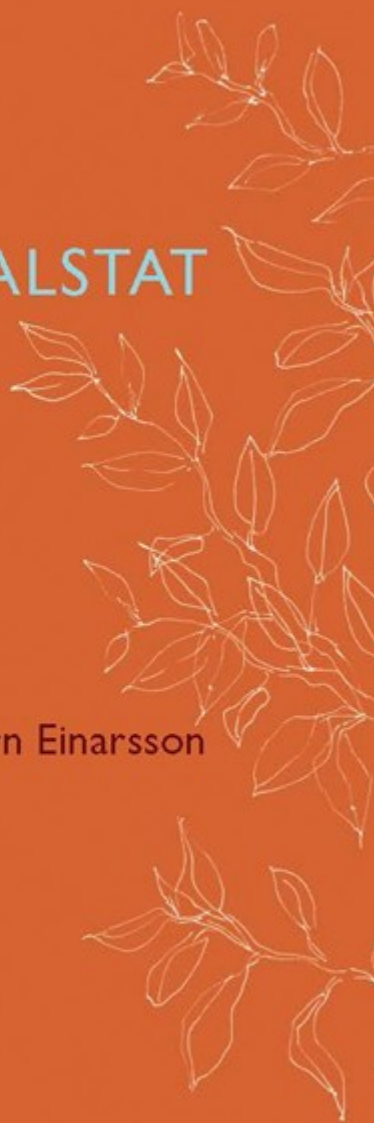

FRÅN NATIONALSTAT TILL NÄRINGSLIV?

DET CIVILA SAMHÄLLET
ORGANISATIONSLIV
I FÖRÄNDRING

Filip Wijkström och Torbjörn Einarsson

Från nationalstat till näringsliv?

Det civila samhällets organisationsliv i förändring

Fler böcker av samma författare

Wijkström, Filip (red.) (2010). *Civilsamhällets många ansikten: en samling essäer, 1995–2010*. Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.

Wijkström, Filip (red.) (2010). *Idéer för framtiden: tankar på vägen in i det nya sparbankslandet*. Stockholm: SparbanksAkademin.

Einarsson, Torbjörn (2008). *Medlemskapet i den svenska idrottsrörelsen: en studie av medlemmar i fyra idrottsföreningar*. Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.

Einarsson, Torbjörn och Filip Wijkström (2007). *Analysmodell för sektorsöverskridande statistik: fallet vård och omsorg*. Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.

Wijkström, Filip och Stefan Einarsson (2004). *Foundations in Sweden: their scope, roles and visions*. Stockholm: Stockholm School of Economics.

Wijkström, Filip och Tommy Lundström (2002). *Den ideella sektorn: organisationerna i det civila samhället*. Stockholm: Sober förlag.

Wijkström, Filip och Tommy Lundström (1997). *The nonprofit sector in Sweden*. Manchester: Manchester University Press.

Besök gärna också www.civilsociety.se

FRÅN NATIONALSTAT TILL NÄRINGSLIV?

DET CIVILA SAMHÄLLET
ORGANISATIONSLIV
I FÖRÄNDRING

Filip Wijkström och Torbjörn Einarsson

SSE INSTITUTE FOR RESEARCH

Ämnesord: civilsamhälle, ideell sektor, folkrörelse, föreningar,
stiftelser, social rörelse, idéburen organisation

ISBN 978-91-7258-841-7, Handelshögskolan i Stockholm

ISBN 978-91-86641-01-6, European Civil Society Press

Andra upplagan, första tryckningen

© Filip Wijkström och Torbjörn Einarsson, 2006, 2010

Omslag och layout: Helena Lundin

Utgiven av:

European Civil Society Press

Distribuerad av:

Stiftelsen SSE Institute for Research

c/o Handelshögskolan i Stockholm

Box 6501, 113 83 Stockholm

www.hhs.se

Tryck: Intellecta Infolog, Göteborg, 2010

INNEHÅLL

FÖRORD OCH TACK	vii
 Kapitel 1	
INLEDNING	I
Ett forskningsprogram om det civila samhället	2
De ideella organisationerna i det politiska samtalet	5
 Kapitel 2	
ETT SAMHÄLLSVETENSKAPLIGT TOMRUM OCH ETT SPRÄNGFULLT SOCIALT LANDSKAP	9
Kategorier av organisationer	13
Samhället betraktat i sektorer	16
En analysmodell för samhället	20
Organisatorisk eller institutionell förändring	23
 Kapitel 3	
EN FOLKRÖRELSETRADITION I FÖRÄNDRING?	25
Folkrörelserna och deras organisationer	29
Föreningar och andra organisationer i svensk ideell sektor	31
Nya relationer med företag och förvaltningar	33
 Kapitel 4	
PROCESSER SOM LEDER TILL FÖRÄNDRING	41
Professionaliseringsprocesser i prat och siffror	42
Kontrakt, redovisning och revisioner	49

Kapitel 5

DEN IDEELLA SEKTORNS UTVECKLING 1992–2002	57
Förändringar inom den ideella sektorn 1992–2002	58
Den ideella sektorn inklusive Svenska kyrkan	60
Den ideella sektorns ekonomi	61
Förändrade former för ideell verksamhet	62
Svenskt stiftelseväsende	65
Den ideella sektorns koncerner och aktiebolag	67
Sammanfattning av utvecklingen 1992–2002	71

Kapitel 6

SLUTSATSER & REFLEKTIONER	75
”Från röst till service” och sedan ...	75
Från nationalstat till näringsliv	78
Från valt till betalt förtroende?	79
Från öppenhet till slutenhet?	82
Om särart och mervärde samt behovet av egen kunskap	86

APPENDIX A: ICNPO-KATEGORIerna	95
APPENDIX B: DATABAS & METOD	97
LITTERATUR OCH REFERENSER	105

FÖRORD OCH TACK

Detta är nu andra gången vi genomför det omfattande arbetet med att kartlägga och analysera den svenska ideella sektorns ekonomi, omfattning och struktur. Precis som förra gången, i mitten av 1990-talet, har arbetet bedrivits inom ramen för Ekonomiska Forskningsinstitutet (EFI) vid Handelshögskolan i Stockholm (HHS). Även denna gång har det akademiska och sociala sammanhanget för vårt forskningsprogram på HHS i huvudsak varit forskarna på EFI-sektionen för Företagslednings- & Arbetslivsfrågor. Denna "A-sektion" ser annorlunda ut än första gången vi genomförde vår kartläggning av den ideella sektorn för 10 år sedan. Men samtalet är lika stimulerande och arbetet leds fortfarande av professor Sven-Erik Sjöstrand. Vi är glada över möjligheten att kunna delta i sektionens verksamhet.

Inom forskningsprogrammet om det civila samhället och dess aktörer har flera personer vid HHS under åren medverkat i olika studier, kurser och andra projekt. Era analyser och kloka tankar har förstås stimulerat och påverkat oss även i detta arbete. Ett stort tack till Lena, Stefan, Pernilla, Johan H, Peter, Ola, Johan S, Tone, Niklas och Cecilia.

Det finns sedan några år även en allt större grupp forskare såväl på den svenska som på den internationella akademiska arenan som intresserar sig för det civila samhället. Över tid och rum har samvaron med dessa kollegor erbjudit långa och stimulerande samtal. Ett alldeles särskilt tack går till de forskare som bär på och delar med sig av sin kunskap om alla idéburna organisationer och deras omfattande verksamheter. Ingen nämnd, ingen glömd.

Vi värdesätter och stödjer oss också i vårt arbete på ett antal både tidigare och pågående akademiska samarbeten. Vi arbetar med forskargrupper i Norden – på Ersta Sköndal högskola i Stockholm, vid Institutt for Samfunnsforskning i Oslo (ISF), på Renvallinstitutet vid Helsingfors universitet samt på Roskilde Universitetscenter (RUC). I det europeiska samtal om civilsamhället som är under uppbyggnad har vi samarbeten med forskargrupper vid Vienna University of Economics and Business Administration samt på Trinity College, Dublin. I USA vill vi särskilt tacka professorerna Helmut Anheier på School of Public Affairs vid UCLA samt Lester Salamon på Johns Hopkins University i Baltimore. Under 1990-talet utvecklade och ledde dessa båda tillsammans the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, i vilket även vi deltog och har hämtat mycket inspiration från.

Vi vill också passa på att speciellt uppmärksamma de tusentals personer i ideella och idéburna organisationer som under åren har bidragit med tid, kunskap och engagemang. Tack alla ni som svarar på våra enkäter, deltar i intervjuer och fokusgrupper, skickar material och förklarar hur saker och ting ser ut och går till i era organisationer! Som tidigare vill vi också tacka er som har deltagit och medverkat vid alla de utbildningar, seminarier och föreläsningar vid vilka vi har mötts under åren. Genom frågor, samtal och presentationer bidrar ni också till vårt lärande, vilket är både värdefullt och stimulerande.

Värdefullt är även stödet från våra finansiärer. Forskningsprogrammet har möjliggjorts först och främst genom en sexårig forskartjänst som Cancerfonden och Svenska Röda korset tillsammans inrättade och utlyste 1999. I ett viktigt skede i arbetet med just denna studie behövdes dessutom resurser för att köpa in och bearbeta de stora mängder data som ligger till grund för våra analyser. I det läget bidrog våra samarbetspartners på Öhrlings PricewaterhouseCoopers och Föreningssparbanken (genom Sparbankens stiftelse för vetenskaplig forskning) med var sitt anslag.

Från nationalstat till näringsliv?

Några personer har varit särskilt viktiga i samband med den tidigare nämnda forskartjänst som Filip Wijkström innehade 1999–2005. Ett tack går till Christina Magnuson (Svenska Röda korset) samt Arne Ljungqvist (Cancerfonden); ordförande i respektive organisation när tjänsten utlystes. Tack också till Ursula Tengelin och Christer Zettergren, nuvarande generalsekreterare på Cancerfonden respektive Svenska Röda korset (SRK) som båda aktivt har burit detta uppdrag vidare. Ett alldeles speciellt tack går till Cancerfondens tidigare generalsekreterare Marianne af Malmborg samt till Lars Pettersson som tidigare var nationell chef på SRK. Lars var också den som tog det initiativ som gjorde att tjänsten överhuvudtaget kom till stånd.

Ett stort tack också till dig, Helena. Ännu en gång har du givit färg och form åt omslaget för en av våra skrifter och dessutom designat dess inlaga, med figurer och tabeller. Vi vill förstås fortsätta arbeta tillsammans även efter din föräldraledighet.

Stockholm i februari 2006

Filip Wijkström & Torbjörn Einarsson

Kapitel 1

INLEDNING

Uppmärksamheten och intresset för verksamhet organiserad av andra än stat, kommun eller företag har successivt ökat under 1990-talet och de första åren in på 2000-talet. Detta sker i Sverige men också i många andra länder. Aktörer på flera olika områden i samhället lyfter i samtal och analyser allt tydligare och oftare in organisationer som varken hör hemma i den statliga sfären eller i näringslivet. I början av 1990-talet gick de ideologiska debatternas vågor höga. Idag, 10–15 år senare, tycks dock många bedömare och beslutsfattare förvänta sig att alltmer verksamhet i samhället ska bedrivas av dessa organisationer. Det rör sig om en grupp organisationer som är privat organiserade, men inte vinstdrivande; de har någon form av mer allmännyttiga uppdrag, utan att vara statliga eller kommunala. Låt oss här kalla dem idéburna eller ideella organisationer.

Vad gör då dessa ideella organisationer? "Allting" – skulle kunna vara ett svar som inte ligger så långt ifrån sanningen. Idéburna organisationer som formellt befinner sig utanför såväl statsapparat som näringsliv återfinns idag överallt i samhället. I tidigare svensk samhällsvetenskap och debatt har man ofta uppmärksammat organisationernas roll som "röstproducenter". Intressanta studier och sammanställningar under decennierna kring millennieskiftet som exempelvis Micheletti (1994) samt Bäck och Möller (2003) är tydliga exempel. Denna typ av ansats bär vidare på den tidigare folkrörelseforskningen, vars rötter i sin tur kan spåras än längre tillbaka i tiden till två tidiga företrädare i Thörnberg (1943) och Heckscher (1951).¹

Kännetecknande för mycket av folkrörelseforskningen som den utvecklades i Sverige under senare delen av efterkrigstiden är ett intresse för olika former av (politiskt) inflytande. Det har handlat om människors ideologiska eller intressebaserade inflytande genom organisationerna. Inte sällan har fokus legat på de sätt som detta har uttryckts i de formella politiska systemen, och då ofta i relation till staten. Vi återfinner dock de idéburna organisationerna inom allt från rikets styrning och försvar till "mjukare" områden som religion, kultur och fritid. Vi finner dem även som "producenter av service" inom vård, skola och omsorg (se t ex Johansson 2005; Stenius 1999; Trydegård 2001 samt Lundström och Wijkström 1997).

Vidare kanaliseras huvuddelen av de resurser som springer ur människors ideella engagemang genom dessa organisationer. Det gäller såväl privatpersoners och privata företags gåvor respektive medlemsavgifter och stiftelsedonationer, som det omfattande oavlönade arbete som utförs varje år (se t ex Wijkström 1995; Jeppsson Grassman och Svedberg 1999 samt Wijkström och S. Einarsson 2004). Inom de allra flesta områden (förutom till exempel idrott, partipolitik och folkbildning) har de dock i modern tid i Sverige utgjort endast en mycket begränsad del av totala verksamheten. Tagna samman till en egen sektor representerar de ideella organisationerna däremot en viktig resurs och speciell organisatorisk domän i samhället (Wijkström och Lundström 2002).

Ett forskningsprogram om det civila samhället

Ojämförligt störst utrymme i svensk samhällsdebatt, forskning och media får aktörer och organisationer som återfinns inom antingen stat eller näringsliv. I början av 1990-talet ställde sig utländska forskare omväxlande frågor som om det överhuvudtaget fanns en livskraftig ideell sektor i Sverige respektive om den hur som helst ändå inte var mycket liten. Sverige användes, i den då framväxande och alltmer internationella forskningen om den ideella sektorn som tog fart i övergången mellan 1980-tal och

Från nationalstat till näringsliv?

1990-tal, fortfarande som ett intressant men avvikande exempel. Jämförelser med andra länder gjordes utifrån dels specifika föreställningar i dessa länder om vad idéburna organisationer ägnade sig åt, dels bristfälligt eller begränsat empiriskt material när det gällde den svenska situationen (se vidare Wijkström 1997).

Som vi noterade inledningsvis handlar det om en mångfald av organisationer och verksamheter i det svenska samhället som inte tidigare har samlats ihop för systematiska analyser och studier. För att gestalta denna mångfald har vi inom ramen för vår forskning arbetat med två konstruktioner i den vetenskapliga arsenalen: den ideella sektorn och det civila samhället. I detta arbete befinner vi oss på ett framväxande forskningsområde där vi, tillsammans med flera andra svenska forskare, hämtar viktiga delar av vår inspiration i en motsvarande internationell utveckling. (För intressanta antologibidrag ur denna svenska forskning och debatt, se t ex Amnå 1995a; 1999; 2005a samt Trägårdh 1995).

Under perioden 1993-2005 har vi kontinuerligt kunnat följa och studera den ideella sektorns utveckling. I studierna har vi bland annat kunnat visa på en annorlunda och empiriskt bättre underbyggd bild av denna viktiga men sedan tidigare märkbart anonyma sfär i samhället. Vi presenterade till exempel i mitten av 1990-talet uppgifter som visade att den ideella sektorn i Sverige – i ekonomiskt hänseende – var av samma storlek som i många andra industriländer. Samtidigt kunde vi visa att den svenska sektorn hade en annorlunda profil och sammansättning av organisationer än i många av dessa länder.*

* Studierna har genomförts inom ett större forskningsprogram som utvecklats på EFI (Ekonomiska Forskningsinstitutet) vid Handelshögskolan i Stockholm. Forskningen har finansierats helt med hjälp av externa medel. Inledningsvis finansierades en del av forskningen av Svenska Röda korset, Kulturdepartementet och dåvarande Näringsdepartementet, och därefter genom Riksbankens Jubileumsfond och dåvarande HSFR. Under andra halvan av perioden har basen i finansieringen kommit från Cancerfonden och Svenska Röda korset. Som ett komplement till denna finansiering har vi även erhållit andra bidrag. Här märks särskilt anslag från EU-kommissionen, Kfs Jubileumsforskningsfond, Riksidrottsförbundet, Socialstyrelsen, Statskontoret, Sparbankens stiftelse för vetenskaplig forskning, Öhrlings PricewaterhouseCoopers samt välkomna förnyade bidrag från såväl Riksbankens Jubileumsfond som Cancerfonden.

Ideella organisationer har under perioden 1992–2002 allt tydligare kommit att ta plats, och spelar idag en betydande roll, i det svenska samhället. Detta har skett bland annat i och med den mångfald av organisationer och verksamheter som uppvisas. Detta gäller vidare inte minst i ekonomiskt hänseende och då både i termer av antalet personer som anställs och organisationernas omfattande ekonomi. Den samlade ideella sektorn och alla dess organisationer omsätter årligen uppskattningsvis gott och väl 140 miljarder kronor och organisationerna sysselsatte i början av 2000-talet omkring 145 000 anställda. Dessa uppgifter redovisas i denna skrift. I tabell A nedan ser vi också den svenska ideella sektorns struktur (baserat på the International Classification of Nonprofit Organizations, ICNPO, appendix A).

Tabell A

Antal anställda i den ideella sektorn 2002
(inklusive Svenska kyrkans anställda)

	Antal anställda	Andel av sektorn (%)
Kultur och rekreation	39 700	27
Social omsorg	28 900	20
Utbildning och forskning	22 500	16
Religion	20 500	14
Arbetsmarknad	12 100	8
Politik, identitet och intresse	6 800	5
Regional utveckling och boende	4 800	3
Sjukvård	4 500	3
Miljö	2 100	1,5
Internationella aktiviteter	2 000	1,5
Filantropi	500	0,5
Övriga	600	0,5
TOTALT	145 000	100 %

I denna text berör vi ett par av de frågeställningar kring vilka vår forskning är orienterad. Vi redovisar vidare några av de mest centrala resultaten av våra studier. Och vi pekar i rapporten ut ett antal huvudriktningar för de förändringar som vi menar oss kunna spåra utifrån både vårt nya och tidigare datamaterial.

Från nationalstat till näringsliv?

Några av dessa förändringar blir här bekräftade. Vissa andra förändringar kvalificerar vi ytterligare i denna text. Andra förändringar och hypoteser är nyare och vi lyfter fram dem för att peka på en utveckling som vi tror oss kunna skönja. Vi gör det för att sporra våra kollegor på andra universitet och högskolor till vidare reflektion och fortsatta studier av det civila samhället och dess organisationer. Möjligen inspirerar våra analyser och det nya materialet till tankar och fortsatt utveckling även i de idéburna organisationerna, såväl som hos beslutsfattare inom den offentliga sektorn och i det privata näringslivet.

De ideella organisationerna i det politiska samtalet

Den svenska ideella sektorn expanderar, som vi kan visa bland annat i denna rapport, och dess komplexitet blir allt tydligare. Samtidigt ökar intresset för dess organisationer och deras verksamheter på många håll i samhället. Vi vet inte vad detta innebär på lite längre sikt, men helt säkert kommer det ökade intresset och sektorns expansion att påverka manöverutrymmet för de idéburna organisationerna och deras verksamheter.

Vi presenterar nedan ett aktuellt (2001–2006) axplock från den (parti)politiska arenan. I all sin korthet menar vi att dessa inslag ändå kan illustrera situationen för den ideella sektorn och dess organisationer så här i början på det nya millenniet. Vi lyfter fram dem som fragment ur den pågående debatten och diskussionen om dessa organisationer och deras roll i samhället dels för att illustrera behovet av fortsatta studier. Dels ger det oss en möjlighet att som avslutning på denna inledning ställa ett par i vår mening centrala frågor om den ideella sektorns organisering och ledning.

Under slutet av 1980-talet och första delen av 1990-talet höjdes röster i Sverige för att även andra typer av aktörer än stat och näringsliv borde få uppmärksamhet och utrymme. I vissa fall argumenterades det också för mer – i andra fall för mindre – utrymme för verksamhet i frivillig, idéburen eller ideell regi.

Begrepp som välgörenhet, filantropi och välfärdsstatens reträtt användes som slagord på ena sidan av en åtminstone inledningsvis relativt väl polariserad debatt. Medborgarnas behov av ökad makt över det egna livet och upphöjelsen av det civila samhället till ideal blev i den andra sidans retorik centrala idéer att samlas kring (se bl a Amnå 2005b och Trägårdh 1995; 2006).

Lars Svedberg (2005:46) vid Ersta Sköndal högskola konstaterar att "debatten i huvudsak hade ideologiska/politiska men också ekonomiska utgångspunkter". Svedberg fortsätter: "Avsaknaden av faktisk kunskap gjorde det å ena sidan möjligt för de nyliberala delarna av tillskyndarlinjen att tillskriva och tilltro den sociala frivilligheten potentialer och möjligheter som det inte fanns faktisk materiell grund eller stämningar bland medborgarna för. Å andra sidan kunde motståndarlinjen snabbt frammana föreställningar om helt andra och oönskade samhällsbetingelser" (Svedberg 2005:47). Relativt snart utkristalliserades dock, enligt Svedberg, tre olika "linjer" i samtalet: en "tillskyndarlinje", en "motståndarlinje" samt en "den tredje ståndpunktens linje" (Svedberg 1996; 2005). Låt oss så lyssna till några aktuella inlägg i det (parti)politiska samtalet.

Statsminister Göran Persson höll tal i samband med Kommunal- arbetarförbundets kongress i maj 2001. Han berättade då att man inom den socialdemokratiska regeringen utredde möjligheten att stimulera en speciell sorts organisationer inom vård, skola och omsorg. Vi kan i statsministerns tal läsa: "Dessa företag är s k non-profit, d v s icke-vinstutdelande, företag. [...] På så sätt får vi ett alternativ, ett privat alternativ. Man får mångfald men det är inte vinsten som är drivkraften."²

Under 2002 publiceras ett idébetänkande från en statlig utredning om vårdens ägarformer. I detta introducerar utredaren, den socialdemokratiska riksdagsmannen Pär Axel Sahlberg, den nya men något otypliga förkortningen OUV – "organisationer utan vinstintresse". Det handlar, enligt utredarens text, om "organisationer som vid sidan av offentliga organ privat men utan vinstsyfte driver verksamhet inom bl.a. vård- och omsorgssektorerna och social verksamhet."³

Från nationalstat till näringsliv?

Under paraplybeteckningen "Allians för Sverige" samlar sig så de borgerliga partierna inför riksdagsvalet 2006. I ett förslag som presenteras i maj 2005 av en gemensam arbetsgrupp inom Alliansen för välfärdsfrågor skriver man bland annat: "Insatser från frivilliga och ideellt arbetande organisationer spelar en avgörande roll för viktiga delar inom vård och social omsorg." Arbetsgruppen vill "ge den ideella sektorn goda förutsättningar så att de insatser som den sociala ekonomin kan bidra med verkligen kan tillvaratas."⁴

I augusti 2005 överlämnar den socialdemokratiska regeringen – med stöd av vänsterpartiet och miljöpartiet – en proposition till riksdagen där regler för ett nytt slags aktiebolag med särskild vinstutdelningsbegränsning föreslås. Man noterar i propositionen bland annat att endast ett fåtal sjukhus utan vinstintresse drivs av idéburna organisationer i Sverige idag. "Enligt regeringens uppfattning", skriver man vidare, "bör ett ökat utrymme ges för aktörer med skilda arbetsformer, verksamhetsidéer och vård-ideologier". "Reglerna bör vidare utformas så, att de erbjuder en lämplig verksamhetsform för idéburen verksamhet med goda förutsättningar för ägarinflytande."⁵

Från och med 1 januari 2006 har vidare riksdagen, i linje med regeringens tidigare proposition, beslutat införa sådana förändringar i aktiebolagslagen att det numer kommer att vara möjligt att bilda "aktiebolag med särskild vinstutdelningsbegränsning". Aktiebolagslagen innehåller hädanefter ett kapitel för denna nya form av bolag med bland annat en paragraf som reglerar värdeöverföringar från dessa aktiebolag. I normalfallet ska också namnet (firman) för ett sådant speciellt aktiebolag följas av den särskilda beteckningen (svb).⁶

Det tycks således finnas en bredare partipolitisk uppslutning kring dessa frågor under de första trevande åren in på det nya millenniet än vad som var fallet bara 10–15 år tidigare. Det civila samhället tycks, som begrepp, till viss del ha fungerat som en arena för att hitta fram till ett ideologiskt/politiskt samförstånd i denna process. Erik Amnå (2005b:17) skriver i en intressant betraktelse (se även Dahlkvist 1999 och Trägårdh 1999):

"Kanske det mest intressanta när det gäller reaktionerna på [civilsamhälles]begreppet är [...] att det inte lät sig förstås inom ramen för en endimensionell vänster/höger-motsättning. Inom båda blocken skapade det reaktioner som återuppväckte interna spänningar som länge existerat mellan marknadsliberaler och socialkonservativa respektive mellan statsocialister och folkrörelsesocialister."

Vi har som ett resultat fått ett annat ideologiskt klimat i såväl debatt som officiell politik. "Den tredje ståndpunktens linje" tycks breda ut sig och bli alltmer allomfattande, för att tala med Svedberg (1996; 2005). Samtidigt är den tillgängliga kunskapen fortfarande förvånansvärt begränsad. Detta trots det ökande intresset för idéburna organisationer på flera håll i samhället och trots den ideella sektorns expansion och pågående förändring. Bristen på relevant kunskap gäller idag främst – utifrån vårt perspektiv och speciella forskningsintresse – organisationerna själva, deras verksamheter och de betingelser de verkar under (se även Amnå 1995b; 2005b).

Det finns, i vår mening, ett antal grundläggande frågor som man bör ställa sig när det gäller en fortsatt kunskapsutveckling – inom såväl som utanför organisationerna. Mer övergripande handlar det om förutsättningarna för organisationerna att utvecklas och bedriva sin verksamhet. Utifrån en något mer begränsad ansats kan det vara frågor som handlar om *på vilket sätt* respektive *utifrån vilka grundläggande tankemodeller* som de idéburna organisationerna kommer att organiseras framöver.

Vi ställer oss frågorna utifrån ett lednings- och organiseringsperspektiv som i första hand kanske berör organisationerna själva. Vi menar dock att frågorna är väsentliga även i ett vidare samhällsperspektiv. Implicit såväl som explicit förväntas organisationerna bedriva sin verksamhet *på något annat sätt och med andra resultat* än vad som kan eller kommer att ske i offentlig eller vinstdriven regi. Vi skulle kunna tala om de ideella organisationernas *särart* respektive *mervärde* i samhället. Detta är ett förhållningssätt som också vi har stor sympati för. Men hur går det till och hur säkerställs i så fall att detta sker även fortsättningsvis?

Kapitel 2

ETT SAMHÄLLSVETENSKAPLIGT TOMRUM OCH ETT SPRÄNGFULLT SOCIALT LANDSKAP

Framförallt tre begrepp har i Sverige varit centrala i olika försök att på ett mer övergripande plan ringa in de organisatoriska fenomen vi (sam)talar om i denna skrift. Det handlar om "det civila samhället", "den sociala ekonomin" samt "den ideella sektorn". De används alla tre i en strävan efter att konceptuellt fylla något av ett samhällsvetenskapligt tomrum mellan vad vi förstår som stat respektive näringsliv. Begreppen utgör viktiga analytiska stödpunkter i ett arbete med att urskilja såväl de idéburna organisationerna som deras verksamheter från de aktörer och aktiviteter som primärt ramas in med bestämmningar som offentlig förvaltning eller privat företagande (se Wijkström och Lundström 2002 för en utförligare diskussion).

I en politisk men även kunskapsmässig omförhandling av hur vi ska ta oss an och förstå samhället och dess organisering har dessa nya begrepp kommit att bli nyckelkoncept. "Nya" är de åtminstone om vi betraktar dem som de har kommit att användas i Sverige, och då framförallt i bruket i något vidare och mer vardagliga samtal. Dessa begrepp kom i huvudsak i svang i lite större omfattning främst under 1990-talet. Då fick de fäste i mer officiella politiska sammanhang, men även i akademisk litteratur samt olika former av kurser och utbildningar.¹

Begreppen har använts på varierande sätt, avgränsats annorlunda av olika aktörer och till viss del fyllts med nytt innehåll allt efter hur behoven har skiftat i samtalen och över tid. Vi genomför

inte här någon analys av begreppens idéhistoriska rötter eller användning. Alla tre har de dock tydliga internationella rötter och influenser. Mycket av den relevanta begreppsimporten för dagens svenska användning kan spåras till en formativ period i ett slags konstruktiv paradigmatisering och konceptuell rörlighet i detta tomrum i övergången mellan 1980-tal och 1990-tal.

Ibland används också ett antal snävare begrepp för att försöka fånga in olika former och varianter av *organisationer* i detta rum. Inte sällan befolkar organisationerna, åtminstone tankemässigt, den sfär eller sektor av samhället som man med hjälp av de tre tidigare begreppen försöker lyfta fram och in i samtalets förgrund. Vi behandlar inte heller framväxten av dessa begrepp, men den mångfald som används i praktiken är här betydligt större och mer komplex (se t ex Lundström och Wijkström 1997:301–302). Det är inte heller lika lätt att spåra deras rötter och bruk i och med att nyare organisationsbegrepp blandas med äldre. Det klassiska svenska folkrörelsebegreppet har till exempel dammats av igen men samtidigt dyker de sociala rörelserna upp som analytisk kategori. Ibland använder man också begreppet ”nya sociala rörelser” som en särskild bestämning. Till dessa olika rörelsebegrepp fogas sedan sådana som representerar något mer fasta organisatoriska strukturer, som till exempel idéburna och ideella organisationer. Till och från har dessa också i olika sammanhang kombinerats och kompletterats med bestämmningar som nykooperation, frivilligorganisation eller medborgarorganisation. Neutralare och något mer konstanta i sin användning över tid och rum är förstås de juridiska begreppen förening och stiftelse (Wijkström och Lundström 2002).

Utan att fördjupa oss i teoretiska detaljer menar vi att ett fruktbart sätt att ta sig an frågor om samhället och dess utveckling är med hjälp av metaforen ”det sociala landskapet”. Vi väljer här att arbeta med denna flexibla metafor på ett liknande sätt som Ahrne, Roman och Franzén (2003) gör (se även Ahrne och Papakostas 2002). Vi vill i och med detta öppna upp för att det finns behov av flera olika teorier, eller ”kartor”, för att kunna navigera i samhället (och i de olika samtal som pågår). Idén om ett socialt landskap ger oss en tillräckligt vid och flexibel ram för att ta in de ytterligare

Från nationalstat till näringsliv?

teoretiska verktyg som vi menar behövs för att förstå och tolka samhällets strukturer och processer. I centrum av vår strävan efter "att söka samhället" – för att tala med Eriksson och Qvarsell (2000) – ser vi ett växelspel. Det handlar om ett växelspel mellan å ena sidan den mer teoretiskt orienterade samhällsforskningen och å andra sidan den inventerande och kartläggande traditionen i samhällsvetenskapen.

I den omförhandling av hur samhället ska förstås som vi inledde avsnittet med, och som vi menar pågår, är en stark empirisk förankring helt central. Det teoretiska ramverk som används behöver också utvecklas i nära dialog med de empiriska studierna för att vi ska kunna söka, bearbeta och tolka empirin. Den teoretiska ram som det sociala landskapet erbjuder ger oss möjlighet att integrera kompletterande analysinstrument som har utvecklats tidigare. Samtidigt är denna ram tillräckligt "mjuk" för att kunna hantera den komplexitet vi möter när vi närmar oss de fenomen som främst intresserar oss i samhället och dess förändring. Ahrne, Roman och Franzén (2003:20) skriver:

"I det sociala landskapet pågår ett flertal samhällsprocesser samtidigt. Landskapet förändras ständigt, samtidigt som där finns en grundläggande fasthet och kontinuitet. Genom att tala om ett socialt landskap vill vi betona att det inte finns någon teori som kan förklara allt som händer i landskapet. Olika händelser och skeenden kan förklaras av olika teorier."

Det sociala landskapet utgör hos dessa författare inte någon integrerad helhet och det finns inte heller någon övergripande ordning. Men de många olika beståndsdelarna är ändå beroende av och interagerar med varandra. Ingen enstaka organisation, rörelse eller annan gruppering kan kontrollera landskapet eller dess utveckling som istället är resultatet av många aktörers aktivitet eller passivitet. Det sociala landskapet utvecklas och förändras istället kontinuerligt genom effekterna av ett stort antal organisationers och människors parallella handlingar.

Vidare spelar den plats eller position som betraktaren väljer eller befinner sig i för att studera landskapet roll för vad hon eller

han ser. Rör sig betraktaren förändras även landskapet (Ahrne, Roman och Franzén 2003:20–21). I vårt sätt att använda metaforen vill vi också peka på att de linser (perspektiv, teori eller modell) som vi betraktar samhället med – och inte bara vår position – påverkar vad vi ser i landskapet och hur landskapet ser ut. Vi vill även öppna upp metaforen för att det sätt och den lins som vi använder för att betrakta och studera landskapet också påverkar själva landskapet. Det sociala landskapet inte bara framträder anorlunda beroende på utsiktsplats och perspektiv, det förändras också, utifrån en sådan ansats, enbart i och med det faktum att vi betraktar och studerar det. Denna kompletterande ansats öppnar dock upp för ett mer omfattande teoretiskt samtal än vad utrymmet här tillåter.

Ständigt pågår förändringar inom och mellan organisationerna i det sociala landskapet. Processen kan beskrivas som att nya "gläntor" kontinuerligt öppnas i landskapet samtidigt som stigar och diken "växer igen" och tidigare öppningar stängs (se även Ahrne och Papakostas 2002). Förändringarna – som drivs fram och uppstår av människornas och organisationernas agerande – skapar hela tiden nya förutsättningar och lägen för existerande organisationer. Organisationer tvingas eller ges möjlighet att agera och utvecklas, samtidigt som nytt utrymme och nya incitament för organisationer att etablera sig också uppstår. I vissa fall minskar och förändras även befintligt utrymme så att äldre organisationer måste upphöra.

I en mer "praktiknära" verklighet finns här sedan en hel uppsättning av möjliga organisatoriska interaktiva lösningar som resultat av dessa förändringar, som vi också kan betrakta i vardagen. Organisationer kan till exempel gå samman eller fusionera med varandra. De kan överta en annan organisations aktiviteter, men också "knoppa av" delar av sin egen verksamhet eller samordna den med andra organisationer i nya former. Hela tiden pulserar detta sociala landskap av många mer eller mindre genomgripande förändringar som ett oräkneligt antal organisationer är upphov till, men också resultatet av. Inte minst gäller detta för det civila samhället och dess mångfald av organisationer och rörelser.

Kategorier av organisationer

Det mänskliga agerande som påverkar samhället koordineras och samordnas i såväl etablerade som nya organisationer. Förändringarna i det sociala landskapet uppstår alltså genom att människor agerar – som enskilda eller i grupp. Men vår utgångspunkt är att detta allt som oftast sker i och genom en organisation. Samtidigt har organisationer något av en självständig existens som går vidare och utöver de människor som för tillfället tillhör eller ingår i dem. Detta fenomen uppstår bland annat i och med att deras resurser, regler, kunskaper, strukturer, traditioner och speciella kulturer inte är bundna till specifika individer. Dessa finns istället på olika sätt lagrade i, och bärs vidare av, organisationerna (se t ex Ahrne 1994; Ahrne, Roman och Franzén 2003:22–24).

Det finns många olika sätt att sortera organisationer. Vi utgår här ifrån ett synsätt där organisationer har en särart eller karaktärsdrag som skiljer dem från varandra. Dessa drag kännetecknar och påverkar såväl organisationernas strukturer och verksamheter som deras målsättningar. Utifrån dessa speciella drag kan man sedan analytiskt forma och beskriva ett antal grundformer eller idealtyper. Ett sätt att göra detta är att försöka identifiera ett slags uppsättningar av typen "minsta gemensamma nämnare" (rekvisit, attribut, etc) för att avgränsa olika sorter eller kategorier av organisationer.

Vi väljer för detta arbete att inledningsvis arbeta med en modell med en relativt vanlig uppsättning om fyra olika grundtyper eller kategorier av organisationer. Dessa typer kan vi – mycket förenklat och genom att dra på tidigare teorier om samhällets organisering – beskriva som Förvaltningen, Företaget, Familjen och Föreningen. (För mer detaljer och ytterligare diskussion kring dessa och liknande typer, se t ex Sjöstrand 1985; Sjöstrand 1995; Ahrne 1990; Ahrne 1994).

Vi kan förstå dessa kategorier av organisationer som en form av (ideal)typer eller institutioner med vilka man definierar upp ett slags analytiskt rum för gemensam, kollektiv förståelse. "Det vetenskapliga begreppet institution betecknar en uppsättning

gemensamma föreställningar om hur verkligheten ser ut och hur man bör bete sig i den", inleder Brunsson (1998:254) en förklaring av begreppet institution. Brunsson fortsätter: "Alla organisationer är [...] reglerade av institutioner i den meningen att de för sin existens är beroende av att det finns vitt omfattande föreställningar om vad en formell organisation är, hur den bör se ut och bete sig, liksom vad dess omgivning består av." Sjöstrand trycker i sin tur på regelbundenhet, varaktighet och etablerade procedurer för att förklara vad en institution är. Han skriver vidare att: "Institutionen är en idealtyp som rymmer regelverk och betingelser för regulariteter i mänskligt handlande" (Sjöstrand 1985:19).

En central distinktion, värd att framhålla i detta sammanhang, är den mellan idealtyp och framträdelseform. Sjöstrand (1985) använder denna distinktion för att kunna skilja på den "i modellvärlden" existerande Institutionen eller Idealtypen (till exempel Familjen) från en "i verkligheten" existerande familj, till exempel familjen Svensson. Poängen som Sjöstrand vill göra är att våra organisatoriska idealtyper inte behöver vara särskilt goda approximationer för eller avbildningar av alla de framträdelseformer – familjerna Svensson, Muhammad, Wallenberg, Pättiniemi och så vidare – som vi kan observera och identifiera i vardagen (se även Ahrne och Papakostas 2002:47ff). "Framträdelseformerna är mer sammansatta än så", för att tala med Sjöstrand (1985:19).

Vi ansluter oss till Sjöstrands resonemang ovan. Men vi menar samtidigt att det går att identifiera någon form av mer beständig "kärna" av rekvisit, attribut eller fenomen för varje typ av organisation. Dessa rekvisit kan i sin tur vara institutioner som också förekommer och används i andra sammanhang. Dessa rekvisit bestäms och förändras i sin tur också till viss del i samspel med vår förståelse av var och en av de grundläggande organisationstyperna. På så sätt kan vår förståelse av exempelvis vad en Kund eller en Medlem är förändras i och med att de grundformer som dessa institutioner relaterar till – Företaget och Föreningen – förändras.

Utifrån detta sätt att resonera finns ett antal rekvisit som vi kan associera med förståelsen av vad som kännetecknar en familj. Dessa blir då också den bestämmande kärnan i idealtypen "Familjen". Vi

Från nationalstat till näringsliv?

skulle här kunna använda oss av begreppet primärinstitutioner för att skilja dessa från de organisatoriska idealtyperna som vi väljer att betrakta som mer komplexa sekundärinstitutioner. Det kan handla om att det ofta förekommer särskilda grundkategorier (idealtyper) som Barn och Förälder i en familj. Men det kan också handla om att det existerar speciella regler kring sexuella relationer eller kring hur familjer hålls samman delvis genom ekonomiska arrangemang som dessutom ofta löper över generationer (se även Ahrne 1994:57–60). Förekomsten av tillräckligt många och tydliga sådana kärnattribut gör att vi förstår en organisation som en familj och inte till exempel en förvaltning (som har andra organisatoriska drag eller kännetecken).

De fyra typer som introducerades ovan kan därmed åtminstone inledningsvis förstås som ett slags idéer som på ett abstrakt plan innehåller de speciella attribut eller särdrag som gör att ett företag är eller förstås som just ett företag och inte något annat.²

Man kan tänka sig att idealtypiska former för mänsklig organisering existerar som ett slags verktygslåda för att lösa olika grundläggande funktioner i samhället. Detta är en central tanke i klassisk sociologi. Eller så kan vi utgå ifrån en idé om att typerna avspeglar olikartade villkor för människors tillhörighet till dem (t ex Ahrne, Roman och Franzén 2003:24). Man kan också se de mänskliga relationernas karaktär (rationalitet) som en grund för typerna och att dessa både representerar och reproducerar olika rationaliteter i samhället (t ex Sjöstrand 1985). Ibland utgår forskare även ifrån kombinationer av attribut hos organisationerna för att bestämma och definiera sina speciella organisationskategorier. Detta kan exempelvis vara en kombination av villkoren för organisatorisk tillhörighet och tillgången till olika typer av gemensamma resurser (t ex Ahrne 1994:53ff). Till dessa kan också fogas andra drag, som utbytbarheten av individer respektive former för kontroll (t ex Ahrne 1994:2).

Vi menar själva helt kort att det övergripande syftet – själva idén – liksom typen av huvudman, är av central betydelse för att förstå och förklara organisationer. Idén, Syftet eller Uppdraget är därmed ett viktigt rekvisit för att definiera en organisatorisk

kategori, vilket också gäller för hur typen av huvudman definieras. Det kan handla om idén om att förmera kapitalet åt ägarna som är så grundläggande i idén om det vinstdrivande Företaget. Eller så kan det handla om territoriet eller om att upprätthålla och utöva de uppgifter som tillkommer en stat eller en kommun och som båda ligger lagrade i idén om Förvaltningen.

Utan att här fördjupa oss i detta perspektiv ser vi att vi tills vidare och på ett övergripande plan kan operera relativt väl med de typer som identifierats. Vi är fullt medvetna om att det i olika ansatser och teorier, såväl som hos olika modellkonstruktörer, förekommer betydande och viktiga skillnader för att förklara grunden, essensen eller kärnan i respektive modell. Trots detta uppstår i många fall i slutänden mycket likartade uppsättningar av kategorier för att förklara eller förstå den i vardagen förekommande mångfalden av organisationer. Detta räcker i förstone relativt väl för vårt behov i just den studie vi har genomfört och presenterar senare i skriften.

Samhället betraktat i sektorer

För våra behov i denna rapport räcker det också med att konstatera att de teoretiska kategorier vi väljer att arbeta med ovan rimligt väl sammanfaller med såväl vårt empiriska material som de vetenskapliga samtal vi vill föra. På den abstraktionsnivå vi kommer att operera när det gäller presentation och analys av vårt omfattande empiriska material handlar det närmast om att arbeta med en förståelse av att det finns starka föreställningar om sektorer och sfärer i ett samhälle.

I dessa sfärer och sektorer utgör de organisatoriska idealtyperna helt centrala inslag (rekvisit), ungefär på samma sätt som idén om Familjen kan innehålla idén om Barnet respektive idén om Föräldern. Detta utan att vi för att kunna förstå och arbeta med den abstrakta idealtypen Familjen i varje fall, exakt och i minsta detalj behöver definiera (primär)institutionerna Barn eller Förälder. På samma sätt kan vi tänka oss de olika (tertiär)institutionerna Sfär

Från nationalstat till näringsliv?

(Domän) respektive Sektor som omfattande ett antal grundtyper av organisationer.

Vårt bidrag här blir därmed inte primärt att (än en gång) identifiera några olika kategorier eller typer av organisationer i samhället. Istället tar vi detta sätt att tänka som utgångspunkt för vårt fortsatta arbete. Vi vill snarare trycka på och arbeta vidare med de föreställningar som förekommer om en uppsättning domäner och sektorer i samhället. I och med detta öppnar vi också upp analysen för flera kategorier av organisationer än just de fyra som introducerades tidigare. Vi ansluter oss alltså inledningsvis till de teorier som särskiljer fyra olika grundtyper av organisationer i samhället. Utifrån tanken med någon form av kärna av rekvisit eller attribut för var och en av dessa typer kan vi därefter arbeta med ett analytiskt raster för att bättre förstå de organisationer som förekommer i samhället. Detta som en viktig grund för att vi approximativt ska kunna kategorisera empiriskt material (framträdelseformerna) i ett antal sektorer.

Till exempel är idéerna om en "Offentlig Sektor" respektive ett "Näringsliv" idag mycket starka institutioner i vårt medvetande. Dessa institutioner bygger på att de i sin tur i ett växelspel konceptuellt avgränsar och samlar ihop på något sätt särskilda kategorier av organisationer (sekundärinstitutioner). Till exempel använder vi oss i våra analyser av det empiriska materialet av en förståelse av den offentliga sektorn som bestående av de verk, myndigheter, kommunala inrättningar men också bolag och föreningar som har som huvudidé att upprätthålla och utöva de uppgifter som tillkommer en stat eller kommun.³ Dessa organisationer är alla vidare bildade av stat, kommun eller landsting. Med idén om Den Offentliga Sektorn samlas så en population av organisationer ihop, alla med en gemensam kärna av särdrag som grovt och förenklat här kan sammanfattas med bestämningen Förvaltningen.

På detta sätt och utifrån tanken med idealtypiska organisationer kan vi analytiskt tänka oss en offentlig sektor, en kommersiell sektor, en hushållssektor samt en ideell sektor. Denna uppdelning i domäner och samhällssektorer presenteras i figur 1. Andra viktiga

institutioner i detta sätt att analytiskt organisera vår förståelse av samhället är de arenor där organisationerna interagerar med varandra på olika sätt och ibland över sektorsgränser. Vi väljer som tidigare att analytiskt skilja dessa idealtypiska arenor för organisatorisk interaktion, till exempel institutionerna Marknaden och Politiken med sina speciella attribut, från institutionerna Näringsliv och Offentlig Sektor (Wijkström och Lundström 2002).

För att återknyta till metaforen om det sociala landskapet skulle vi kunna beskriva det som att vi med arenabegreppet vill tydliggöra de utrymmen (fält, ytor) i landskapet där organisationer interagerar. Detta som någonting i landskapet skilt från den tankemässiga sfär eller domän inom vilken man både i och mellan organisationerna förstår sig som varandes "av samma sort". För att låna en metafor från växtriket skulle vi kunna beskriva det sätt på vilket sektorsbegreppet ofta används (och som vi ansluter till) som ett slags familjebegrepp för organisationerna inom till exempel den offentliga sektorn. Detta även om vissa av dessa organisationer sedan kan vara av olika "släkter" eller "arter", till exempel kommunala bolag eller statliga verk.

Varför är det då väsentligt eller meningsfullt att överhuvudtaget arbeta med sektorsbegreppet som någonting annat än de idealtypiska organisationsformerna? Borde det inte räcka med institutionen "Företaget" för att förstå det vi vill säga med "Näringsliv"? Vad tillför denna typ av kategori eller institution för vår förståelse av samhället?

För att återigen anknyta till landskapsmetaforen kan vi förstå en population av träd arrangerade eller grupperade på ett visst sätt som en skog (eller en dunge).⁴ En skog eller en dunge är någonting mer än och går utöver vår förståelse av "flera träd". En skog har en självständig existens i vårt medvetande oavsett vilka träd som för tillfället växer i skogen. Detta gäller för sektorerna på ett liknande sätt som att en organisation utgör en självständig existens som går vidare och utöver de människor som för tillfället tillhör eller ingår i den. Organisationen hålls i detta, som vi diskuterade tidigare, samman och rimligt avgränsad gentemot omvärlden genom till

exempel de regler eller resurser som är lagrade i organisationen. Men det sker också genom de institutioner, till exempel i bokföringslagen och associationsrätten, som finns utanför den enskilda organisationen men ändå påverkar denna.

För samhällssektorerna uppstår motsvarande fenomen till exempel genom lagstiftning. Offentlighetsprincipen gäller som grundprincip den verksamhet som bedrivs i den statliga sfären och den offentliga sektorn. Svenska kyrkan träder som exempel ut ur den svenska staten i samband med millennieskiftet år 2000. Verksamheten organiseras därmed inte längre i offentligrättsliga kyrkokommuner utan ges en privaträttslig associationsform – trosamfund. I och med att Sverige inte längre har någon statskyrka gäller därmed inte längre offentlighetsprincipen per automatik i den verksamhet som bedrivs av Svenska kyrkan.

För att sammanfatta, och utan dra alltför stora växlar på de olika metaforer som vi har använt som illustrationer, menar vi att det utan sektorbegreppet finns en betydande risk för att man "inte ser skogen för alla träden".

Människor i en organisation som är unik i ett sammanhang agerar annorlunda än vad de gör i ett annat sammanhang där det finns flera organisationer av samma sort. Till exempel tolkas det svenska kungahuset när det återfinns och agerar i Sverige på ett visst sätt – av omgivningen såväl som av de människor som befolkar organisationen. Detta skiljer situationen från den där de europeiska kungahusen till exempel samlas för bröllop eller begravningar. I det första fallet behöver exempelvis en svensk kung eller drottning inte fundera över vem som har högst formell rang i sammanhanget, vilket inte är lika givet när de europeiska kungahusen interagerar.

Vi menar därmed att en ensam organisation (också analytiskt och teoretiskt) borde förstås annorlunda än om samma organisation – tankemässigt – förstås som att den ingår i en större grupp eller kategori av organisationer. Precis som för alla teoretiska bestämmningar är detta inte alltid och hela tiden relevant, men i vår mening tillräckligt ofta för att motivera att sektorsbestämningar används i olika analyser av samhället.

En analysmodell för samhället⁵

Sektorsbegreppet står centralt i den modell av samhället som vi analytiskt och teoretiskt arbetar med och organisationen är den grundenhet som ligger till bas för tanken om samhällssektorer. Men alla fenomen som förekommer i samhället går inte enkelt att sortera in i organisationer. I den analytiska modell som vi har arbetat med sedan tidigare har vi därför fyra domäner i vilka de fyra samhällssektorer (och organisationerna) enligt ovan ingår (se figur 1). Modellen består därmed av en domän eller sfär för det statliga och det offentliga samt en för näringsliv och företagssamhet. Vi har även en sfär för familjeliv och privat samlevnad, samt en domän för det civila samhället och dess organisationsliv. Mer stabila organisationer inom respektive sfär i samhället utgör sedan tagna tillsammans en egen sektor i samhället.

Alla modeller är förenklingar. Det ena eller det andra sättet är inte per se mer eller mindre rätt eller fel för att strukturera vår förståelse. I andra modeller av samhället sorteras människor, organisationer, processer och fenomen på andra sätt. Det är helt enkelt olika sätt att ge sig i kast med att analysera och förstå samhället. Det som bör avgöra en modells relevans är dess användbarhet för att bättre kunna rama in och förstå det som sker.⁶

I modellen har vi ändrat benämningen av de fyra grundkategorierna från tidigare något. Vi väljer att använda hushållsbegreppet för att beteckna organisationerna i familje- och samlivssfären. Och när det gäller organisationerna i det civila samhället – som är fokus för denna skrift – använder vi begreppet "ideell sektor" för alla de "idéburna organisationerna". Detta gör vi inte minst för att öppna upp för analyser av samhället där stiftelserna ingår som ytterligare en grundkategori av organisationer. För att anpassa beteckningen till de namn vi givit tidigare kategorier kanske vi skulle kunna kalla denna idealtyp för "Fonden". Denna har alltså i stor utsträckning sin verklighetsförankring i de många stiftelser som finns i samhället (framträdelseform). Stiftelseväsendet har i vår studie fått något av en huvudroll i och med de förändringar vi kan se (se även Wijkström och S. Einarsson 2004).

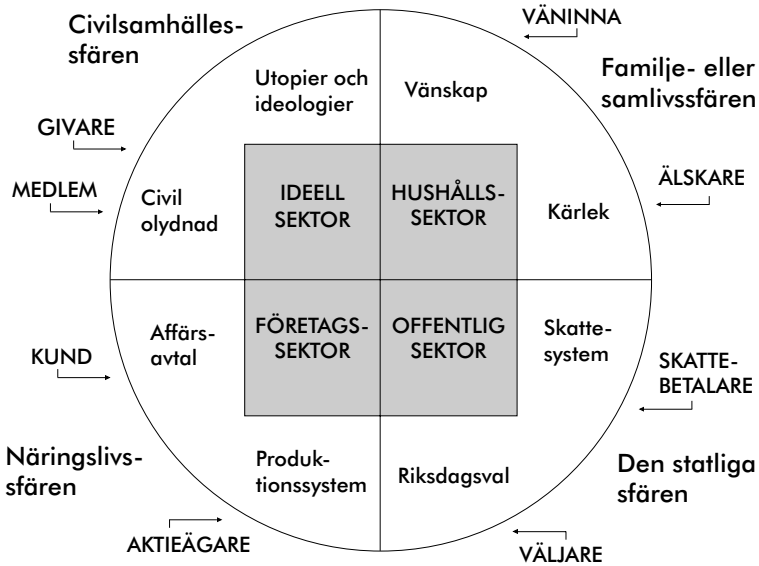

Från nationalstat till näringsliv?

Figur 1

Samhällets sfärer och sektorer
samt människors relationer till dessa

Låt oss helt kort ge några exempel på hur modellen kan förstås. Ett regemente ligger, precis som ett kommunalt drivet daghem, i den offentliga sektorn medan såväl ABB och Ericsson som korvkiosken på hörnet tankemässigt återfinns i företagssektorn. I den ideella sektorn ligger katolska kyrkans församlingar och verksamheten på Fotbollförbundets kansli, likväl som en miljöstiftelse som WWF eller en nybildad förening som driver friskola. Varken samhällssfärerna eller gränserna mellan sektorerna är särskilt skarpa annat än som idealtypiska konstruktioner. Vi ser hela tiden att aktörer temporärt överskrider gränserna samt kombinerar de olika sfärernas logiker och vi kan även se mer långsiktiga rörelser mellan sektorerna (Wijkström och Lundström 2002).

I denna tankemodell av samhället omfattar sfären eller domänen någonting mer än själva organisationerna i respektive sektor. I den statliga sfären ligger till exempel såväl skattesystemet som riksdagsvalet, i vilka vi ibland ingår och deltar utifrån våra roller som skattebetalare respektive väljare. I näringslivet finns både affärsavtal och produktionssystem som löper utöver och mellan enskilda företag. Medan vi människor på ett övergripande plan förhåller oss till nationalstaten i vår roll som medborgare är vi i relationen till näringslivet ofta kunder eller möjligen aktieägare. Hushållssektorn ligger i den sfär som vi kan benämna familje- eller samlivet, i vilken exempelvis också kärlek och vänskap ingår. Som människor bär vi i denna sfär på olika relationer som kan uttryckas i begrepp som mamma, livspartner, älskare eller väninna.

I det civila samhället finner vi, förutom organisationerna i den ideella sektorn, även processer som sociala rörelser som visserligen omfattar vissa av organisationerna men också går mellan och utöver dessa. Här finns vidare sammanhållna system av värderingar och visioner som löper mellan de olika organisationerna samt fenomen som civil olydnad och ideellt arbete. I våra roller som exempelvis medlemmar, förtroendevalda, aktivister eller givare av pengar och prylar relaterar vi i vår tur som människor på olika sätt till organisationerna.

I det civila samhället och dess organisationer finns och utvecklas, utifrån denna modell, de grundläggande visioner som håller ihop, men också bryter isär, våra samhällen. Men här finner vi också de idéer som skapar utrymme och sammanhang för människor att existera och verka såväl utanför det av näringslivet uppspända rum som vid sidan av det rum som upprätthålls och kontrolleras av offentliga myndigheter och förvaltningar. Vi vill föreslå att man förstår det civila samhället som en domän i det sociala landskapet där alla möjliga ideologier och utopier – en uppsjö av idéer och visioner – görs synliga. De tolkas, ifrågasätts, omformuleras, utmanas, utvecklas eller bekräftas där i kontinuerliga processer (Wijkström 1998).

Organisatorisk eller institutionell förändring

Det finns åtminstone en viss beständighet över tid i institutionsbegreppen när vi talar om organisationer. Samtidigt är denna typ av institutioner varken en gång för alla givna eller ens desamma i alla samhällen eller delar av samhället. En viktig del av institutionell förändring när det gäller organisationer sker genom att attribut eller särdrag över tid fogas till eller successivt försvinner ur en grundläggande institution i ett samhälle. I andra, mer sällsynta, fall kan även överföring av redan färdiga organisationstyper förekomma – som ett slags export av ett komplett "tankepaket" (institution) för organisering.

Ibland förekommer idéer där man beskriver pågående processer i samhället som skulle kunna tänkas tunna ut de grundläggande kategorier av organisationer som vi har identifierat och diskuterat hittills. Till exempel skriver Brunsson (1998) om hur olika former av "företagisering" eller "föreningisering" förekommer. Det handlar då i första hand om en form av institutionellt lärande eller kopierande mellan olika organisationer. Två aktuella och mycket tydliga exempel ur vår svenska vardag är utvecklingen inom Kooperativa Förbundet och Svenska kyrkan (se även Wijkström och Lundström 2002).

Kooperativa Förbundet (KF) upplevs ofta inte längre som ett förbund utan har, i många människors föreställningsvärld, kommit att bli "ett helt vanligt företag". Detta är en utveckling som har pågått länge. Man har i organisationen i korthet successivt förändrat såväl innehållet i som balansen mellan några av de grundläggande attributen för att förstås som ett förbund (i det här fallet en sammanslutning av föreningar). Inom KF har man till exempel valt att bolagisera stora delar av den tidigare föreningsverksamheten, och man har i många fall låtit en marknadslogik vara vägledande vid strategiska beslut. Organisationen KF har därmed i många människors föreställningar vandrat från idén om Föreningen till idén om Företaget.

På liknande sätt kan vi beskriva den resa som Svenska kyrkan påbörjat i och med den formella separationen från staten år 2000.

Svenska kyrkans verksamhet lämnade i och med detta även den kyrkommunala organiseringen och organiseras idag i form av ett stort antal trossamfund, som i allt väsentligt är en variant av den privaträttsliga ideella föreningen.

I dessa två exempel belyses tydligt de båda processer som Brunsson (1998) benämner "företagisering" (KF) respektive "föreningsering" (Svenska kyrkan). Styrkan i denna typ av resonemang bygger dock helt på att de bakomliggande kategorierna (i det här fallet "Företaget" respektive "Föreningen") fortfarande står starka som gemensamma konstruktioner – institutioner – i vår kollektiva föreställningsvärld. Vi behöver alltså en stark och tydlig bild av vad ett företag respektive en förening är för att kunna tänka i termer av "företagisering" och "föreningsering".

Vi har så samlat vårt tänkande om organisationer i form av en idé om några få breda idealtypiska kategorier eller institutioner. Denna idé är inte olik den som har presenterats tidigare av andra svenska forskare. Vi har också fört fram en idé om hur man kan förstå samhället utifrån fyra sfärer eller domäner med tillhörande organisatoriska sektorer. Inom dessa sektorer samlar vi de formella organisationer som förekommer inom respektive sfär.

Det finns, i vår mening, en poäng med att här framhålla att den i vissa fall något abstrakta domän- eller sektorstillhörigheten är av betydelse för organisationerna. Vi menar att det finns institutionella förhållanden, processer och relationer som gör att dessa grundkategorier fortfarande tycks stabila. Detta trots betydande organisatorisk kopiering och översättning mellan vardagens organisationer. Som en följd av starka gemensamma föreställningar och tillhörande institutionella arrangemang menar vi att det *på aggregerad nivå i samhället* upprätthålls en betydande grad av organisatorisk särart mellan olika sektorer och sfärer.

Kapitel 3

EN FOLKRÖRELSETRADITION I FÖRÄNDRING?

Resten av rapporten kommer vi i det närmaste helt ägna åt en enda av samhällets sektorer – den ideella sektorn och dess organisationer. Ju närmare man studerar ett socialt fenomen, desto mer detaljer och dynamik tenderar att framträda. Vi har redan antytt att vi ser en sektor framför oss med olika typer av organisationer. Det finns också några olika, inte sällan överlappande, sätt att beskriva dessa organisationer. I Sverige är folkrörelsemodellen kanske ännu den absolut vanligast förekommande.¹ Det gäller de faktiska framträdelseformer vi som människor kan observera och delta i ("vardagens organisationer"). Men detta är också det mest centrala begreppet för att något mer abstrakt kunna förstå och analysera den svenska ideella sektorn. Inledningsvis ägnar vi här därför folkrörelsetraditionen visst utrymme.

I ett tidigare arbete har vi pekat på att den svenska sektorn "karaktäriseras av en stor mängd föreningar med anknytning till folkrörelsetraditionen, där demokratiskt uppbyggda organisationer med stor medlemsanslutning och hög medlemsaktivitet är viktiga delar av de institutionaliserade värdena" (Lundström och Wijkström 1995:43). Folkrörelsebegreppet är viktigt för att förstå organisationerna i det organisatoriska "tomrum" mellan stat och näringsliv som diskuterades tidigare. Men det är också ett begrepp som förklarar hur "tomrummet" mellan statsapparaten och medborgarna har varit organiserat i Sverige. I och med detta blir också förståelsen av folkrörelserna något av en nyckel i den pågående omförhandling som introducerades i förra avsnittet av hur vi ska kunna ta oss an och förstå samhället och dess organisering.

Folkrörelsebegreppet kan beskrivas som något av en helig terminologisk ko i Sverige. Föreställningen är starkt förankrad i och bär fortfarande på positivt laddade honnörsord som demokrati, öppenhet, medlemskap, gemensam handling och bred folklig förankring. Såväl medlemskapet som den demokratiska föreningen utgör centrala pusselbitar i det paradigm som genomsyrar och ligger till grund för den svenska folkrörelsetraditionen. Just medlemskapet är – på olika sätt – en nyckelkomponent i de många organisationer som förekommer. Medlemskapet handlar såväl om kopplingen mellan människa och organisation som om den mellan människa och samhälle. Medlemskapets komplexitet och dess varierande betydelser i olika organisationer och sammanhang är i sig ett område där vi idag saknar kunskap. Istället går vi ofta på en mer schabloniserad bild eller förståelse av vad ett medlemskap är och betyder, såväl för organisationerna som för medlemmarna själva (Hvenmark 2003 samt Hvenmark under arbete).

På samma gång tycks många mena att folkrörelserna i praktiken har tappat mycket av den folkliga förankring som de historiskt har förknippats med. Ibland kritiserar de även för att ha förlorat den känsla av utmaning, kamp, konflikt, social spänning och samhällsförändring som många tycks vilja associera med begreppet. Utan att här gå in på detaljer verkar man i denna saknad ibland vilja koppla själva begreppet tillbaka till just en historisk förståelse av den roll och betydelse som dessa speciella organisationer har haft i det svenska samhället (se även Trägårdh 2006).

Eller så kan saknaden handla om att man i sin förståelse vill koppla folkrörelsebegreppets användning tydligare till ett annat begrepp, nämligen sociala rörelser (*social movements*). Här tycks inte sällan åtminstone några olika varianter förekomma. En första sådan kan vara att man vill använda folkrörelsebegreppet i stort som den svenska översättningen av det analytiska begreppet *social movement*. En andra variant kanske skulle kunna förstås som att man med hjälp av den energi som samtalet om de sociala rörelserna är laddat med vill få organisationerna i svenska folkrörelser att fungera som mer av förändringsagenter även i dagens samhälle. En tredje position är att betrakta sammankopplingen av de

Från nationalstat till näringsliv?

två begreppen som ett sätt att legitimera (i resurshänseende men också i termer av politiskt inflytande) etablerade organisationer som av tradition förstås som folkrörelser.

Folkrörelsebegreppets bruk är alltså inte entydigt. Dess olika betydelser och det sätt på vilket begreppet har använts är en komplicerad historia att reda ut. Detta gäller inte minst som så många människor är och har varit berörda av dessa organisationer och den roll de har spelat i samhällsutvecklingen. Vi har här mycket kort och i en mer spekulerande anda endast velat antyda dessa frågor. I huvudsak har den begränsade ambitionen varit att lyfta fram betydelsen och behovet av ytterligare analyser av detta begrepp och de olika fenomen det anknyter till.

Inte sällan har framväxten av de svenska folkrörelserna beskrivits i form av ett antal vågor i samhället. Den första av dessa vågor utgjordes av de "klassiska" folkrörelserna. Dessa var arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen och frikyrkorörelsen, för att använda en indelning som används av till exempel Hilding Johansson (1993). Såväl nykterhetsrörelse som frikyrkorörelse har haft sin begränsade räckvidd i det svenska samhällslivet. Men arbetarrörelsens (och då främst socialdemokratins) inflytande på samhällsutvecklingen under 1900-talet kan knappast ha undgått någon. Och för organisationerna inom arbetarrörelsen har folkrörelsebegreppet varit av central betydelse inte bara för självförståelsen inom organisationerna, utan även som konceptuell inramning av dem i relation till omvärlden (Wijkström 1999).

Genom ett, i ett internationellt sammanhang, imponerande långt och sammanhållet innehav av regeringsmakten har människor i arbetarrörelsen varit med och format viktiga delar av samhället. Politiskt har mycket av engagemanget och energin framförallt kanaliserats genom SAP (Socialdemokratiska Arbetarepartiet).² Givetvis har inte bara verksamheten inom SAP varit viktig i denna utveckling utan här har även arbetet och människorna i folkrörelseorganisationer inom arbetarrörelsens olika delar och andra grenar varit av avgörande betydelse. I denna samhällsutveckling har också många andra organisationer med folkrörelseursprung, i olika sammanhang och konstellationer, haft en avgörande roll – till exempel

inom de tidigare nämnda nykterhets- och frikyrkorörelserna. Och detta utan att vare sig dessa organisationer eller de människor som har varit verksamma i och genom dem för den skull har varit delar av arbetarrörelsen.

Samtidigt kan historieskrivningen om folkrörelserna och deras tillkomst i mångt och mycket upplevas som något av ett väl redigerat och tillrättatlaggt underkapitel till en större berättelse om framväxten av folkhemmet. (För en intressant analys och kritik, se Trägårdh 2006; samt Trägårdh under arbete). Det beskrivs ibland närmast som om det var folkhemmet och välfärdsstaten som var slutstationen för folkrörelserna och människornas arbete i alla dessa organisationer. I och med detta riskerar vi för det första att få en alldeles för endimensionell förståelse av människors arbete och engagemang i den mångfald av folkrörelseorganisationer som faktiskt var inflytelserika under denna period i samhällsutvecklingen. Dessa organisationer var kanske viktiga i arbetet med visionen om folkhemmet och realiserandet av välfärdsstatsprojektet som det kom att utformas. Men det kanske inte var organisationernas enda målsättning eller ens deras viktigaste fråga. För det andra riskerar vi att marginalisera människorna och arbetet i de organisationer som hela tiden har verkat så att säga parallellt, eller kanske till och med i konflikt, med de organisationer som har skrivits in ombord på det "folkhemståg" som har varit en helt central aktör i konstruktionen av det svenska sociala landskapet under 1900-talet.

Det sociala landskapet som analytiskt verktyg hjälper oss därmed dels att bryta upp den i vissa fall alltför entydiga berättelsen om (de etablerade) folkrörelsernas betydelse och inordning i berättelsen om folkhemmets framväxt. Dels öppnar det upp för mer av rörelse och dynamik i analyserna. "Det vi vill bidra med är främst en teori om hur organisationer verkar, rör sig och etablerar sig i det sociala landskapet", beskriver Ahrne och Papakostas (2002:47) en av tankarna bakom deras användning av det sociala landskapet som verktyg, vilket också passar våra ändamål. Med metaforen om det sociala landskapet i bakhuvudet blir det tydligare att se också de organisationer och de mänskliga strävanden som inte för

Från nationalstat till näringsliv?

tillfället tillhör den aktuella huvudfåran i det specifika samhälle som studeras (se också t ex Gawell 2006; Olsson 1999).

Vi har på annan plats uttryckt det med hjälp av en annan metafor, där vi beskriver det som att det svenska samtalet om det civila samhället i stora stycken är inbäddat (*embedded*) i ett slags "folkrörelsemarinad".³ Denna inbäddning – som tydligt återfinns i de svenska organisationernas egenförståelse men också framträder och återskapas inom lagstiftning, bidragsgivning och till viss del även i det vetenskapliga samtalet – skymmer både utsikten i och förståelsen av det sociala landskapets fenomen och processer. Folkrörelsemodellen har under 1900-talet i många fall ersatt andra modeller för att organisera ideell verksamhet och länge varit den naturliga organisatoriska lösningen. Andra former förekommer men vi kan beskriva det som att dessa har existerat så att säga "*i marginalen av marinaden*" (Wijkström och af Malmberg 2005:77; Wijkström, S. Einarsson och Larsson 2004:37).

Folkrörelserna och deras organisationer

Folkrörelsebegreppet är i den användning det har kommit att få idag i det närmaste uteslutande att förstå som en organisationsbestämning, till skillnad från till exempel begreppet social rörelse. Vi har tidigare konstaterat att folkrörelsebegreppet i allt väsentligt också har kommit att bli en beteckning på de riktigt stora, formella och väl etablerade organisationerna (Wijkström 1999, Wijkström och Lundström 2002:91–92). Begreppet har också varit centralt i statlig och kommunal bidragsgivning till organisationerna. "Vi kan utan alltför mycket analys anta att det åtminstone tidigare har funnits en idémässig koppling mellan folkrörelsebegreppet och det internationella och mer teoretiskt grundade begreppet 'sociala rörelser' [...] Denna förståelse är i stort sett helt frånvarande när begreppet folkrörelse nu för tiden definieras och diskuteras, åtminstone i ett svenskt statligt eller kommunalt sammanhang" (Wijkström, S. Einarsson och Larsson 2004:40).

Under den talande rubriken "att bevara folkrörelserna som organisationer" skriver också Michele Micheletti om de svenska folkrörelserna i sin bok från 1994, som handlar om "det civila samhället och staten". Hon sammanfattar i endast några meningar elegant sin syn på utvecklingen efter den första formativa perioden för rörelserna (Micheletti 1994:69):

"Folkrörelserna genomgick en rad provningar, men de blev så småningom legitima politiska aktörer. Den offentliga statusen innebar att de politiska partierna såg dem i ett positivt ljus. Deras uppförande ansågs inte längre vara politiskt avvikande; inte heller sågs de som politiska protestgrupper. Deras ledare konsulterades av regeringen. De hade genomgått den första fasen i sin livscykel och var nu institutionaliserade."

Även Ahrne och Papakostas (2002:155) noterar den tydliga kopplingen mellan de mer formaliserade och institutionaliserade fenomenen i de svenska organisationerna och de svenska folkrörelserna: "Medlemskapsorganisationen har präglats av att agitation, noggranna medlemsregister, medlemsmöten och medlemsavgifter utgjort centrala organisatoriska företeelser. I Sverige har allt detta varit typiska inslag i det som har kallats de svenska folkrörelserna." Här kan det vara på sin plats att återigen trycka på den schabloniserade bild av organisationernas medlemskap som förekommer och ur vilken det kan vara svårt att identifiera och särskilja de olikheter som döljs av begreppets uniformitet (se t ex Hvenmark under arbete).

Bäck och Möller tar i sin bok om partier och organisationer också de upp den svenska folkrörelsetraditionen. De bistår med en uppräkningslista av ett antal kriterier som har föreslagits som kännetecken för en folkrörelse. Det handlar, i deras mening, om "varaktighet, frivillig anslutning, stort medlemsantal, spridning över hela landet, demokratisk uppbyggnad och ett ideellt inslag i målsättningen, ett inslag som verkligen sätter folk i rörelse" (Bäck och Möller 2003:146; se även Engberg 1986:9ff). De menar samtidigt att begreppet främst har kommit att användas om de äldre rörelserna, och då till exempel inte för kvinnorörelsen, miljörörelsen eller fredsrörelsen.

Föreningar och andra organisationer i svensk ideell sektor

Den viktigaste organisatoriska byggstenen i det större folkrörelsebygget är föreningen. Vi ska dock vara medvetna om att det vi till vardags ofta betraktar som *en* sammanhållen organisation i juridiska termer inte sällan består av mer eller mindre komplexa kombinationer av flera olika juridiska personer. Vi har till exempel förbund som består av många hundratal mindre föreningar. Inom den ideella sektorn finns också stiftelser som i sin tur och i olika kombinationer äger ett eller flera aktiebolag. Tar vi sedan avstamp i rörelsebegreppet ökar komplexiteten markant såväl när det gäller olika organisatoriska gränser som de juridiska former och avtal som används för att kodifiera och tydliggöra dessa gränsdragningar.

Vi har sedan tidigare, mycket av praktiska skäl, valt att arbeta med en definition av den ideella sektorn som bestående i huvudsak av två privaträttsligt reglerade huvudkategorier: föreningen och stiftelsen. Båda dessa grundformer har sedan ytterligare ett antal underkategorier eller varianter. Föreningar finns i olika former såsom ideell och ekonomisk förening. Den ideella föreningen är den vanligaste, men det finns även ekonomiska föreningar i vår definition av den ideella sektorn. Det stora flertalet (och dessutom de större) ekonomiska föreningarna återfinns dock inom etablerad Kooperation, till exempel konsument- eller lantbrukskooperationen. Och den etablerade Kooperationen är en kategori organisationer som vi har valt att definiera bort ur den ideella sektorn. Småskalig kooperativ verksamhet inom vård, skola eller omsorg – till exempel föräldrakooperativa förskolor – har vi dock valt att inkludera. I en tidigare kartläggning exkluderades även stora delar av Svenska kyrkans verksamhet i och med att denna fram till millennieskiftet var en statskyrka och därmed formellt och konstitutionellt en del av den svenska statsapparaten.⁴

Utöver dessa vanligare former finns det sedan ett antal specialreglerade associationsrättsliga men mer ovanliga konstruktioner som kan ses som mer eller mindre skräddarsydda varianter av huvudformen. Det handlar till exempel om understödsföreningar, fiskevårdsområden, erkända arbetslöshetskassor och nu senast

den form som kallas trossamfund. Några av dessa förekommer mer sparsamt idag, medan andra är av yngre datum och mer använda.⁵

Den andra huvudformen för att bedriva ideell eller idéburen verksamhet är stiftelsen. Vi kan grovt sett skilja ut två typer av "vanliga" stiftelser – verksamhetsstiftelser respektive avkastningsstiftelser. Dessutom definieras i stiftelselagen en speciell form kallad insamlingsstiftelse. Den absoluta majoriteten av alla stiftelser är avkastningsstiftelser. Många av dem är relativt små, men här finns det också ett antal riktigt stora stiftelser. Varje år tillförs samhället betydande belopp genom anslag och donationer från dessa stiftelser. I början av 2000-talet fanns det vidare omkring 1 500 verksamhetsstiftelser aktiva inom flera olika områden (Wijkström och S. Einarsson 2004; se även Olsson 1996).

För att kunna rama in resultaten av vår kvantitativa studie, är det värt att här också mycket kort presentera en tredje juridisk form: aktiebolaget. Detta hjälper oss att se en viktig del i den utveckling som den ideella sektorn genomgått under 1990-talet. Vi ser nämligen i vårt kvantitativa material att aktiebolagsformen i många fall används av såväl ideella föreningar som stiftelser och inte sällan då som helägda dotterbolag. I dessa fall väljer vi att betrakta dem och deras verksamhet som delar av den ideella sektorn som en följd av de tydliga ägarförhållanden som följer med aktiebolagsformen.

Aktiebolag är den juridiska form som oftast används för vinstdrivande näringslivsverksamhet och som kanske bäst överensstämmer med den idé om Företaget som vi diskuterade i tidigare avsnitt. I ljuset av detta är det intressant att notera att lagstiftaren sedan årsskiftet 2005/2006 har valt att i aktiebolagslagen införa möjligheten att bilda ett aktiebolag "med begränsad vinstutdelning" (SFS 2005:812). Vi ser här hur man i denna juridiska form skriver in element som traditionellt förknippas med idén om det ideella eller det idéburna och snarare har att göra med idén om Föreningen (eller möjligen Fonden) som idealtyp än med Företaget. De juridiska formerna är alltså inte några perfekta avbildningar av de tidigare introducerade idealtyperna, och här ser vi dessutom

Från nationalstat till näringsliv?

exempel på en form av institutionell utveckling där nya element fogas till tidigare existerande juridiska konstruktioner.

Såväl föreningar som bolag återfinns inom associationsrätten och de kan båda förenklat sägas bygga på ett avtal om samverkan samt vara försedda med ett för de ingående parterna gemensamt syfte. På ett övergripande plan karakteriseras föreningen inom associationsrätten som en "öppen" associationsform medan bolag betraktas som "slutna". Distinktionen mellan öppen och sluten bygger på principen att man i en förening kontinuerligt kan förändra antalet "andelar", det vill säga medlemskap, utan att behöva ändra i stadgarna eller motsvarande dokument. Detta medan man i ett bolag har ett fast antal ägare eller "andelar" (till exempel aktier) och därför måste ändra i stadgarna eller bolagsordningen för att utöka eller minska antalet andelar i bolaget. Stiftelser, i sin tur, är ytterligare något mer slutna till sin karaktär, och är i civilrättslig mening inte heller någon association. Karakteristiskt för stiftelserna är vidare att dessa saknar det ovan nämnda kravet på samverkan (det så kallade "samverkansrekvisitet") och inte heller har några medlemmar eller ägare (se t ex Isoz 1997; Hemström 2002).

Nya relationer med företag och förvaltningar

De ideella organisationerna existerar inte i ett vakuum utan interagerar tvärtom ofta med andra organisationer, företag eller myndigheter i det sociala landskapet. Och en viktig kanal för de olika krafter som pockar på förändring inom de ideella organisationerna är deras relationer till andra organisationer. Efter en omfattande och aktuell studie av ideella organisationer verksamma i det sociala fältet i Sverige sammanfattar en forskare sin analys med orden (Chartrand 2004:82, vår översättning):

"De offentliga paradigmet formar ständigt de frivilliga välfärdsorganisationerna genom att introducera kategorin 'anställd'; vinstparadigmet förankrar dem i arbetsmarknaden och det professionella livet."

En central del i förklaringen till den förändring och dynamik i den ideella sektorn idag ligger därmed, i vår mening, i de förändrade relationerna till å ena sidan den offentliga sektorns aktörer, å andra sidan till näringslivet och dess företag. Såväl nya typer av relationer med andra aktörer än tidigare, som ett förändrat innehåll i tidigare relationer, fungerar som kanaler eller bärare av nya typer av resurser och kompetenser. Men det handlar också om att man i organisationerna genom dessa kanaler och kontakter hämtar tankemodeller och mentala konstruktioner för hur världen är beskaffad och hur man framgångsrikt ska kunna navigera i denna. Vi kan beskriva det som om man i organisationerna hela tiden lånar begrepp och modeller ur de andra sektorernas grundläggande paradig.

Flera av de svenska folkrörelseorganisationerna har till exempel "vuxit upp" tillsammans med den moderna välfärdsstaten. De har därmed också ofta kommit att anamma synsätt och språk som utvecklats och används inom kommun och statsapparat och som också står starkt i många organisationer. Detta även om näringslivsparadigmet och ett företagsekonomiskt tänkande idag står som modell för mycket av den nya inspiration, kraft och energi som man i organisationerna hämtar in för att utveckla sin verksamhet. "Folkrörelserna" och det svenska "Folkhemmet" har i många fall varit mer eller mindre sammanvävda (se t ex Micheletti 1994 eller Trägårdh 2006). Många ideella organisationer har därmed haft ett omfattande ekonomiskt stöd från staten eller svenska kommuner som har säkerställt delar av deras verksamhet. Inom stat och kommun har man av tradition varit intresserade av det civila samhället och dess organisationer; främst kanske inom ramen för ett folkrörelseparadigm och ofta beskrivet med begreppet "föreningsliv".

Men också från företagens sida tycks det finnas ett ökat intresse för olika typer av samverkan med ideella organisationer. Inte sällan spirar detta intresse inom ramen för bolagens framväxande CSR-arbete (*corporate social responsibility*). När det gäller näringslivets roll och agerande på detta område präglas det i dagsläget i många fall fortfarande av ett sökande. Också frågan om hur de

Från nationalstat till näringsliv?

ideella organisationerna själva ska rama in och hantera dessa relationer till vinstdrivande organisationer är i flera fall utmanande och många ligger ännu i stöpsleven (se t ex Egels 2005 eller Göthberg 2003).

Det finns flera olika sätt för organisationer att relatera till företag och vice versa (Wijkström och Lundström 2002:37-45). Med hjälp av begreppsparet "konflikt och konsensus" kan man mycket förenklat beskriva åtminstone en viktig dimension i denna typ av relationer. Det har förstås också på ett övergripande plan att göra med respektive organisations och företags målsättningar. I en intressant analys av några fall av interaktion mellan företag och ideella organisationer skriver till exempel Sofie Cedstrand (2005:93):

"De organisationer som har valt att samarbeta med företag har betydligt mer instrumentella generella målsättningar än de som valt andra strategier. Det går att finna slående likheter i Amnesty och WWF:s resonemang. Båda säger sig ha insett att företag är stora i dagens värld och att de därmed också är viktiga aktörer att involvera i kampen mot att förhindra kränkningar av mänskliga rättigheter respektive uppnå konkret naturvårdsnytta. Det har visat sig att medan Amnesty och WWF ser företag som ett medel för att uppnå sina uppsatta mål fokuserar Attac och MJV [Miljöförbundet Jordens Vänner] betydligt mer på strukturerna omkring företag i stället för på företagen i sig."

Hon fortsätter (Cedstrand 2005:94):

"Ett av Attacs främsta generella mål är just att förändra de politiska ramverken [...] MJV har som ett av sina främsta mål att förändra den ekonomiska världsordningen. Båda organisationerna menar att företag i dagsläget har mycket makt och med makt anser de också att det ska följa ett ansvar. [...] Den stora skillnaden mellan organisationernas mål med att företagen ska ta ett utökat ansvar är därmed att Amnesty och WWF vill förändra företags faktiska beteende medan Attac och MJV i stället vill förändra förutsättningarna för företags agerande."

Här finns alltså potential för de ideella organisationer som orkar, vill och har kapacitet och resurser att gå in i närmare relationer,

exempelvis genom dialog eller konfrontation, med näringslivets företag. Genom samarbete med företag som till exempel Sandvik, Ericsson, ICA eller SEB når man i de idéburna organisationerna också andra grupper av människor. Man når dem också i andra sammanhang och kan driva frågor på andra sätt än genom en mer traditionell samverkan med Kulturdepartementet, Socialstyrelsen eller en kommun. Klart är att detta öppnar upp landskapet för nya resurser och annorlunda typer av samverkan mellan aktörer men därmed även för nya spänningar och intressekonflikter.

För organisationernas del finns det helt andra nätverk i näringslivet, och andra resurser och kompetenser, att bygga upp samarbeten kring. Men också andra dagordningar än vad man är van vid i de relationer organisationerna kanske har haft sedan tidigare med den offentliga sektorns myndigheter eller kommuner. Många företag har utvecklat ett koncernspecifikt CSR-tänkande som passar in i en övergripande företagsstrategi. Inte minst gäller detta amerikanska och lite större företag som IBM, McDonald's och Coca-Cola. Nya gläntor öppnas alltså upp i det organisatoriska sociala landskapet. Här gäller det för organisationerna att – precis som i relationen till staten – orka med balansgången.

Det handlar för de idéburna organisationernas del – och utifrån deras olika perspektiv och målsättningar – om att balansera nyttan av nya resurser och kompetenser mot behovet av att i andra sammanhang kunna tygla företagets växande makt och kontroll över utvecklingen och de ändliga resurserna. Men vi menar också att det för organisationernas del inte bara gäller att upprätthålla denna balans. Det handlar också om att vara vaksam på effekterna av det mer subtila inflytande som kommer i och med till exempel det språk som samarbeten eller konflikter kläs i. Detta är något vi har behandlat vid ett flertal tillfällen tidigare och även återkommer till i denna skrift.

Inte bara när det gäller relationerna till näringslivet pågår förändringar för de ideella organisationerna. Förändringar och nya villkor uppstår också i samband med att nya kontakter knyts, eller andra omförhandlas, med aktörer i den offentliga sektorn (se t ex Wijkström, S. Einarsson och Larsson 2004; Johansson 2005).

Från nationalstat till näringsliv?

I en tidigare studie sökte vi de idétraditioner och tankemönster som på olika sätt ramar in mångfalden av statliga bidragssystem och andra ekonomiska stödfunktioner för ideella organisationer. En grundläggande idé med studien var att den "bild" som man inom verk, departement och myndigheter har av dessa organisationer – hur organisationerna konstrueras av statsmakterna – spelar roll för relationen (Wijkström, S. Einarsson och Larsson 2004:19-20).

I ett annat arbete ungefär tio år tidigare identifierade vi en utveckling som vi beskrev som en rörelse "från statsbidrag till kommunala ersättningar" (Lundström och Wijkström 1995:48; se även Bergmark 1994):

"För många av de etablerade ideella organisationerna kommer rörelsen 'från statsbidrag till kommunala ersättningar' att innebära stora förändringar. Om de vill ha fortsatt ekonomiskt stöd från den offentliga sektorn måste de vara beredda att ändra sin verksamhet för att svara upp mot kommunernas verksamhetskrav. I stället för att som tidigare få bidrag för vilka de är och hur många medlemmar de har, kommer organisationerna i framtiden i allt större utsträckning att få ersättning för vad de faktiskt gör."

En liknande utveckling, i vilken man också kan identifiera en rörelse mot mer av styrning från det offentligas sida, menar sig Johansson (2001; 2005) kunna spåra i relationen mellan kommunerna och de ideella organisationerna på det sociala fältet. Han pekar på att relationerna mellan dessa två grupper tidigare i huvudsak har varit harmoniska, men skriver (Johansson 2001:123):

"Utvecklingen under millenniets sista decennium visar dock på tendenser mot en mer genomsnittseuropeisk modell där den offentliga sektorn ökar sina styrambitioner och de ideella organisationerna alltmer fungerar som ett alternativ och en ersättning för offentlig service."

En viktig iakttagelse i studien av statens idétraditioner och tankemönster när det gäller organisationerna var att statens interna styrning av de egna verksamheterna tycks spela en avgörande

roll också för hur de ser på sin styrning av de idéburna organisationerna. Framförallt blir detta tydligt i samband med att den så kallade "New Public Management"-traditionen får fäste i statens förvaltning (se t ex Sundström 2003). Vi identifierar sammanlagt fyra dominerande men olika idétraditioner som på olika sätt och i varierande kombinationer ligger till grund för statsförvaltningens förhållningssätt till organisationerna. Vi kan sammanfatta dessa fyra traditioner med hjälp av en enkel modell i två dimensioner: "autonomi respektive integration" samt "existens respektive aktivitet" (Wijkström, S. Einarsson och Larsson 2004).

Med dimensionen "autonomi respektive integration" försöker vi fånga det avstånd till statsmakten som ligger som grund i respektive idétradition. I den andra dimensionen handlar det om att åskådliggöra vilken karaktär eller verksamhet det är hos organisationerna som betonas i de olika traditionerna. Statsmakterna kan primärt vara intresserade av det faktum att organisationen finns till som ett värde i sig, det vill säga långt ut mot "existens" på denna axel. Eller så kan huvudintresset i traditionen handla om någon form av produktion eller verksamhet som organisationen bedriver (Figur 2).

För det första argumenterar vi i den studien för att det som ibland betraktas som en sammanhållen folkrörelsetradition i detta hänseende analytiskt kan delas upp och förstås i två olika idétraditioner. Vi rubricerar dessa som "Fristående organisationsliv" respektive "Integrerade folkrörelser". För det andra menar vi att ytterligare två idétraditioner går att förstå inom ramen för en vidare förståelse av just NPM-traditionen (Wijkström, S. Einarsson och Larsson 2004). Den första av dessa baseras på olika former av "rationalistiska modeller" för styrning (Sundström 2003), och vi väljer att beskriva bilden av de ideella organisationerna i denna tradition som ett slags "Semi-offentlig förvaltning". Den andra traditionen utgår ifrån en "konkurrensvision" (Lundqvist 2003; se även Blomqvist och Rothstein 2000; Lundström 2004) och vi väljer att beskriva synen på de ideella organisationerna i denna som "Aktörer på en marknad". Lundqvist (2003:166) beskriver det som att ett slags konkurrensideologi från mitten av 1980-talet

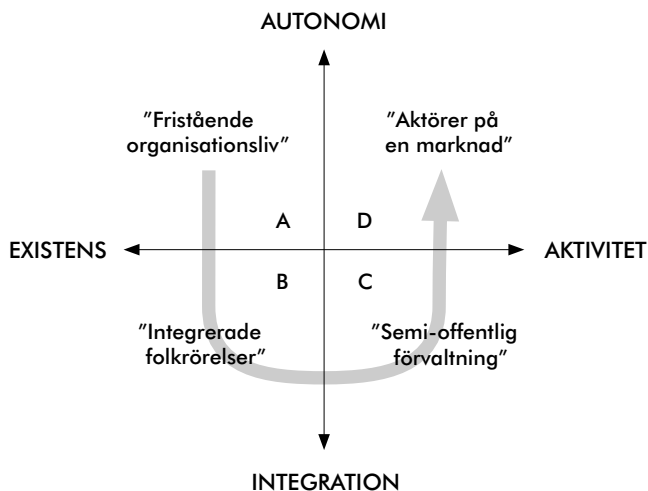

Från nationalstat till näringsliv?

Figur 2

Fyra idétraditioner

gjorde en överraskande stark comeback. "Tron på konkurrensen tycks sedan ha överlevt 90-talskrisen och kommit ut starkare än någonsin. I början av 2000-talet kan socialdemokratisk ekonomisk politik sägas stå på ekonomisk liberal grund."

Dessa fyra idétraditioner menar vi kan förklara stora delar av de statliga relationerna till de ideella och idéburna organisationerna, inte bara när det gäller bidragsgivning utan även i andra frågor och sammanhang. Vi kan också, för analysen i denna rapport och möjligen något hypotetiskt, peka på en subtil, men i vår mening tydlig, rörelse som över tid löper i en U-formad kurva över figuren. Rörelsen börjar i den ruta i matrisen som innehåller den traditionen vi beskriver som "Fristående organisationsliv" (A), över fältet längst ned till vänster "Integrerade folkrörelser" (B), över till "Semi-offentlig förvaltning" (C), för att slutligen börja peka upp mot de fjärde och sista traditionen där organisationerna betraktas som "Aktörer på en marknad" (D).

Vi menar att det utifrån de ideella organisationernas perspektiv pågår förändringar i relationerna såväl till näringslivets företag som till den offentliga sektorns förvaltningar. En viktig del i dessa förändrade relationer är den inramning de ges, till exempel i form av ett marknadsliknande språk eller tankemönster, medan en annan faktor som spelar roll är relationens innehåll. Med relationer till andra organisationer förekommer inte sällan också ett utbyte av idéer, tankemodeller och information mellan organisationerna. Det är inte något ensidigt flöde av idéer, tankar eller modeller som hela tiden går från den ena typen av organisation till den andra. I vår analys i denna text ligger fokus på ett flöde från stat och näringsliv till de idéburna organisationerna i den ideella sektorn. Men vi har redan tidigare lyft fram det fenomen som Brunsson (1998) kallade "föreningisering". Han pekar på att framförallt näringslivet lånade ur de starka och centrala institutionerna Föreningen och Medlemmen från organisationerna i den ideella sektorn för delar av sin verksamhet. Vi har också exempel på kommuner som arbetar med "frivilligsamordnare" för att rekrytera och arbeta med volontärer i offentlig regi. Även aktörer inom offentlig sektor lånar här grundläggande attribut från den ideella sektorns organisationer för att försöka utveckla sin verksamhet.

Organisationerna i den svenska ideella sektorn har i många fall haft en mycket nära och förtroendefull relation till aktörer inom stat och kommun. Lite provocativt kan vi dock fråga oss om vi idag inte kan se en utveckling som skulle kunna tolkas och förstås som en närmast paradigmatiske rörelse i den ideella sektorn och bland dess organisationer som skulle kunna beskrivas som "*från nationalstat till näringsliv*". Vi återkommer till detta tema längre fram, men vill redan här och nu peka på denna utveckling.

Kapitel 4

PROCESSER SOM LEDER TILL FÖRÄNDRING

Vad är det då för tänkande och modeller som vi menar förs över till de ideella organisationerna genom deras relationer till företag och förvaltningar? Vi skulle här helt kort vilja lyfta in två av de krafter som vi menar är viktiga för att förstå flera av dessa förändringar. Den första handlar om den professionalisering som på olika sätt tycks pågå i den ideella sektorn och dess organisationer. Detta är en förändringskraft i relation till de ideella organisationerna som också andra betraktare har uppmärksammat och som beskrivs av till exempel Johansson (2005:177–178) och Ahrne och Papakostas (2002:154–162) i deras böcker (se även Chartrand 2004). Den andra kraften kan vi beskriva som en förändring i sättet att betrakta dels inför vem eller vilka man i en organisation eller verksamhet står ansvarig dels på vilket sätt man inför denna/dessa part(er) ska redovisa (resultaten av) verksamheten.

Ibland talas det om de omfattande avregleringar som genomförts under de senaste decennierna, till exempel inom olika branscher för att öka konkurrensen, eller av staterna i Östeuropa efter Sovjetunionens fall. Samtidigt förekommer dock en expansion av andra typer av regelsystem, som de två krafter som vi diskuterar här. De kan ses som uttryck för nya typer av krav som reses på olika typer av verksamheter och från varierande aktörer inom såväl som utom Sverige. Båda dessa krafter blir därigenom kanske istället bättre förstådda som delar i en omfattande omreglering av samhället, där ett "nytt och komplext regelsamhälle har växt fram" (Fernler och Svedberg Nilsson 2005:12; se även Brunsson och Jacobsson 2000).

I ett större perspektiv handlar detta om vad som på engelska skulle kallas *governance* och som på svenska, i alla fall inte när det gäller idéburna organisationer, ännu inte har funnit någon lämplig språkdräkt. Det handlar i slutändan om vem eller vilka som kan anses ha tillräckligt legitima krav på organisationen och dess verksamhet för att få styra den, till exempel genom avtal eller kontrakt. Men styrning av organisationer kan också ske genom att sätta upp de övergripande reglerna för hur man bedriver en viss typ av verksamhet (exempelvis genom krav på någon form av professionalisering) respektive för hur denna verksamhet (eller dess resultat) sedan ska redovisas eller rapporteras (till exempel genom lagstiftning) (se t ex Ahrne och Brunsson 2004; Svedberg Nilsson, Henning och Fernler 2005, för några intressanta svenska bidrag i samtalet, och Power 1997 för den kanske mest inflytelserika analysen på den internationella arenan).

Detta är inte två separata krafter eller källor till förändring utan de samverkar i högsta grad. För analysens skull menar vi dock att det ändå är viktigt att försöka särskilja dessa två processer från varandra.

Professionaliseringsprocesser i prat och siffror

Samtalen om professionalisering i den ideella sektorn är ofta mångtydiga och förs inte sällan med ett visst engagemang. Ibland används begreppet för att egentligen säga något annat, ibland finns det flera samtidiga förståelser av vad man egentligen talar om. Det är dock generellt svårt att tydligt stå emot argument för professionalisering då en sådan hållning lätt skulle kunna upplevas som ett bakåtsträvande. En anledning till varför man förespråkar en ökad professionalism är för att rida spärr mot "amatörism", som då likställs med "amatörmässighet". Man vill helt enkelt säga att något måste göras bättre eller mer effektivt. "Att något är eller sköts professionellt uppfattas numera som liktydigt med att det sköts bra, det vill säga enligt konstens alla regler" (Johansson 2005:177, se även Chartrand 2004 för en

Från nationalstat till näringsliv?

intressant diskussion kring professionalisering i svenska ideella organisationer framförallt inom välfärdsområdet).

Inte sällan kopplas professionalism till någon form av (expert)-kunskap och utbildning. Bara en viss grupp yrkesutövare, en "profession", har detta vilket regleras genom någon form av certifiering eller särskild yrkestitel (se även Fernler och Svedberg Nilsson 2005). När professionalisering länkas till yrke på detta sätt uppstår också en tydlig referens till lönearbete och vi får en distinktion mellan de professionella (som då blir liktydigt med de avlönade) och medlemmarna eller de frivilliga. I detta läge uppstår en tydlig skiljelinje som det kan vara svårt att ta sig förbi.

Frågan om balansen mellan anställda tjänstemän och medlemmar (till exempel i form av medlemmarnas förtroendevalda eller de medlemmar som engagerar sig i olika delar av organisationens verksamhet) är inte ny i de svenska folkrörelserna. Snarare kan man säga att den i decennier har stått på dagordningen i många av organisationerna, och den blossar från tid till annan upp av olika anledningar. Kanske är det till och med så att medvetenheten och diskussionen om denna maktindelning och balans har hållits mer levande och aktuell i organisationerna i det civila samhället än på många andra håll i samhället. Krav på professionalisering är ju inte något särskilt för den ideella sektorn utan en närmast allomfattande process och kraft i samhället som sveper fram inom de allra flesta områden.

I de fall det förekommer en konkret och tydlig professionalisering av föreningslivet är detta ibland något som tolkas som en negativ utveckling (se t ex Ahrne och Papakostas 2002:154–159). Dels kan detta ha att göra med att en av effekterna av en ökad professionalisering är att en del av den organisatoriska kontrollen då överläts till experter (till exempel anställda tjänstemän) på bekostnad av inflytande från medlemmarna och deras förtroendevalda. En annan kritik kan vara att professionaliseringen av en viss verksamhet eller organisation tenderar att likrikta denna med andra typer av organisationer eller aktiviteter. Det finns alltså tydliga element av standardisering i en ökad professionalisering. I och med detta ökar också planeringssäkerheten i verksamheten och därmed även

styrbarheten. Anställd personal är till sin karaktär mer regelbunden än vad vare sig frivilliga eller medlemmar är. Därmed upplevs det också som lättare att planera för organisationens verksamhet och resursbehov (Chartrand 2004).

Om vi för en stund håller fast vid bestämningen av professionell som anställd, avlönad personal vet vi sedan tidigare att den svenska ideella sektorn sammantaget är en av de minst professionaliserade sektorerna i den industrialiserade världen (se t ex Wijkström 1997). Denna typ av jämförelser mellan länder bör än så länge göras med försiktighet. Vi är fortfarande endast i början av arbetet med att kunna ta fram statistik som är relevant för att följa utvecklingen i den ideella sektorn såväl över tid som mellan länder. En jämförelse som redovisades 2002 visade på att man i Sverige är minst lika mycket ideellt engagerad som människor i till exempel Storbritannien eller Nederländerna. Samtidigt som de personer i Sverige som är aktiva, åtminstone tidigare, verkar ha varit något mer engagerade än människor i Tyskland och Irland (Wijkström och Lundström 2002:193–195).

Ett sätt att illustrera betydelsen av det omfattande ideella arbete som utförs i ett land är att ställa det i relation till den avlönade sysselsättningen i landet. Under 2005 utfördes över 560 miljoner timmar ideellt arbete i den svenska ideella sektorn, enligt den senast genomförda studien vid Ersta Sköndal högskola (Olsson, Jeppsson Grassman och Svedberg 2006). Vi kan jämföra detta med det totala antalet timmar som utfördes av den samlade arbetskraften i Sverige under 2004, vilket enligt Statistiska Centralbyrån (SCB) är 6 833 miljoner timmar. Vi finner då att den oavlönade insatsen i tid i den ideella sektorn motsvarar cirka åtta procent av de samlade avlönade arbetstimmarna. Detta är särskilt intressant med tanke på det faktum att den avlönade arbetskraft som var anställd i en ideell organisation 2002 endast uppgick till strax över tre procent av den totala arbetskraften. Detta trots den expansion vi i denna skrift kan visa på när det gäller just avlönad personal i sektorn under perioden 1992–2002.

Även om det är en trubbig indikator på professionaliseringsgraden i den ideella sektorn, kan sammansättningen av den ideella

Från nationalstat till näringsliv?

sektorns arbetskraft i olika länder säga oss någonting om sektorns fokus (se t ex Wijkström 2004). Här är det viktigt att notera att vi med professionalisering inte menar att någonting görs bättre, snabbare eller mer effektivt än om det skulle utföras av ideella krafter, för att ansluta till diskussionen tidigare. Det handlar helt enkelt om att den person som utför arbetet i det ena fallet får en ekonomisk ersättning och i det andra fallet inte.

Vi tycker oss sedan tidigare kunna märka en trend i många av de samtal som pågår i den svenska ideella sektorn att det argumenteras för att vissa delar av organisationernas verksamheter – till exempel insamlingsarbete, ledningsfunktioner eller lobbyarbete – "måste bli mer professionellt". Med det menas inte sällan att det man gör måste göras mer effektivt eller på något sätt bättre. Det tycks ofta även finnas en förgivettagen inställning att det i så fall också bör vara avlönade tjänstemän som utför detta arbete och inte till exempel förtroendevalda medlemmar eller oavlönade frivilliga.

Det är viktigt att öppna upp det komplexa sätt som begreppet professionalisering används på, inte minst när det gäller ideell verksamhet. Det finns goda skäl att anta att de insatser som utförs av människor på oavlönad tid i viktiga kvalitativa dimensioner skiljer sig från mer traditionellt lönearbete. Detta gäller inte minst när det gäller den ideologiska styrning som till exempel organisationernas styrelser ansvarar för.

Låt oss återvända till frågan om den svenska sektorns professionalisering. Vi kan grovt anta att i en ideell sektor som inriktar sig på produktion av tjänster inom välfärdsstatens kärnområden – sjukvård, utbildning och social omsorg – där kan vi också förvänta oss krav och förväntningar på en högre grad av professionalisering. Det omvända gäller då i de länder där man i den ideella sektorn av tradition fokuserar på produktion av "röst" eller medlemstjänster inom till exempel idrott och rekreation. Organisationerna i en sådan sektor, som till exempel den svenska, förlitar sig i högre grad på människors (i fallet Sverige, medlemmarnas) ideella insatser.

Inte bara verksamhetsmässigt fokus i den ideella sektorn spelar roll för hur mixen mellan olika former av arbetsinsatser ser ut, sett över respektive nationell sektor som helhet. I en iakttagelse lyfter en forskare som Chartrand fram en skillnad som han menar sig observera i ett land som Sverige jämfört med vetenskaplig litteratur i vilken man utgår från situationen i andra länder. Chartrand skriver (2004:20, vår översättning):

”Det är intressant att notera att en uppsättning av dessa organisatoriska problem tycks vara rotade i personalproblem som återfinns i de amerikanska frivilligorganisationer som studerats. Till exempel beskriver Pearce att i vissa organisationer så är den frivilliga arbetskraften ofta använd som en sista utväg först när det visar sig att de anställda inte längre själva kan hantera alla uppgifter. De frivilliga är sällan förstahandsvalet. I ett svenskt sammanhang tycks situationen helt enkelt vara den omvända: i linje med folkrörelsetraditionen [...] äger medlemmarna organisationen genom sin rösträtt och erbjuds att bidra aktivt genom att arbeta ideellt. De är inte där som en sista räddning utan ses som en kärngrupp.”

Detta är också i stora drag i linje med vad vi finner. Tabell B redovisar total mängd arbete som utförs av de anställda i organisationerna ställd i relation till den totala mängd avlönat och ideellt arbete som utförs i den ideella sektorn i tolv industriländer. Som ett resultat får vi fram en preliminär skattning på den ideella sektorns ”professionaliseringsgrad” i respektive land.

Vi ser till exempel att omkring 80 procent av det totala arbete (avlönat såväl som oavlönat) som utförs i den ideella sektorn i länder som Israel och Irland utförs av avlönade anställda. Länder som Finland, Frankrike och Storbritannien visar däremot upp en professionaliseringsgrad på 45–50 procent för sina ideella sektorer. I Sverige utförs endast cirka en fjärdedel (24 procent) av arbetet i den ideella sektorn av avlönad personal. Resten är ideellt arbete. I och med detta är den svenska sektorn som helhet den som är allra minst beroende av anställd avlönad personal och traditionellt avlönat arbete av alla de studerade länderna.

Från nationalstat till näringsliv?

Tabell B

Grad av professionalisering i tolv länder,
beskrivet som avlönat arbete relativt ideellt arbete 1995

LAND	Avlönat arbete (1000-tal heltider)	Ideellt arbete (1000-tal heltider)	"Grad av pro- fessionalisering" (i procent)
Israel	145	32	82
Irland	126	34	79
Japan	2 100	700	75
Australien	403	177	69
Spanien	475	254	65
USA	8 600	5 000	63
Nederländerna	653	390	63
Tyskland	1 400	1 000	58
Storbritannien	1 473	1 664	47
Frankrike	975	1 115	47
Finland (1996)	63	75	46
Sverige (1992)	83	270	24
TOTALT (12 länder)	16 495	10 740	61 procent

Källor: Salamon et al (1999) samt Lundström och Wijkström (1997)

Sammanfattningsvis vill vi igen peka på att användningen av begreppet professionalisering i den svenska ideella sektorn är minst sagt mångfasetterad, samtidigt som de processer som driver på utvecklingen tycks mycket grundläggande och genomgripande. I denna utveckling spelar olika former av krav och förväntningar från omgivningen stor roll, och här spelar såväl offentlig sektor som näringslivet en roll. Dessa förväntningar kan till exempel uttryckas som kompetenskrav reglerade i kontrakt med den offentliga sektorn eller i form av normer i relation till personer med näringslivserfarenhet. Professionalisering är alltså en av de processer som bär med sig tänkande och modeller från andra sektorer, verksamheter och paradigmer in i den ideella sektorns organisationer. Det handlar i högsta grad om att som organisation ta till sig nya eller andra sätt för att ta sig an och förstå sin verklighet, som vi har berört i tidigare avsnitt.

Den andra process eller kraft som vi vill peka på av samma anledning har mer att göra med hur man tar sig an och förstår organisationernas ekonomi. I förlängningen handlar även dessa frågor om vem eller vilka som ska sätta agendan för och styra organisationen. När det gäller professionaliseringen innebär denna att balansen förändras mellan å ena sidan olika typer av professioner (oftast representerade genom anställda tjänstemän i organisationerna) och organisationernas förtroendevalda eller deras medlemmar. Även för utvecklingen när det gäller styrning och kontroll med hjälp av ekonomiska verktyg spelar förstås olika former av professioner roll. Det kan handla om starka yrkeskategorier som revisorer, controllers, ekonomichefer eller civilekonomer.

Men när det gäller denna typ av styrning tillkommer dessutom ofta någon form av annat intresse, och alltså inte bara den egna professionen. Det kan till exempel röra sig om att en kommun eller ett landsting i olika former av kontrakt eller avtal reglerar hur eller med vilken typ av personal en viss verksamhet ska bedrivas. Det kan även vara någon form av finansiär, till exempel Sida eller personer på företag som SEB eller Ratos, som vill få sina bidrag eller insatser redovisade på ett visst sätt eller som ställer krav på att det finns någon form av "audit systems" för att följa hur resurserna används i organisationen. Statens eller kommunernas krav på hur de ideella organisationerna ska redovisa sin ekonomiska verksamhet är en annan viktig påverkanskanal. Det är dock inte alltid att analysen av sådana externt pålagda instrument inkluderar en förståelse av att organisationernas verksamhet påverkas av att man inför denna typ av instrument. Michael Power (1997:47) skriver i en insiktsfull kommentar som sedan också löper som en röd tråd igenom hans bok: "*Organizations must be changed to make them auditable.*"

I nästföljande avsnitt diskuterar vi, med stöd i aktuell och intressant svensk forskning, möjliga effekter på de ideella organisationernas verksamheter som utformning och användande av kontrakt och olika typer av entreprenader respektive en ny bokföringslag skulle kunna innebära.

Kontrakt, redovisning och revisioner

I relationerna till den offentliga sektorn (inom såväl stat som kommun) har många av de ideella organisationerna, med början under 1990-talet, upplevt en tydlig utveckling mot mer av marknadsorienterade styrformer. Tidigare bidrag och anslag över budgeten har för organisationernas del ersatts av mer prestationsbaserade kontrakt och entreprenader (se t ex Bergmark 1994). Detta sker inom skola och omsorg såväl som inom kultur och idrott. Stat och kommun har, på många olika nivåer och i alla möjliga sammanhang, relationer till ideella och idéburna organisationer. Som vi har visat tidigare kläs dessa relationer i en mångfald av tankemodeller och idétraditioner, samtidigt som det tycks finnas en tydlig utveckling mot mer av ett marknadsbaserat tänkande i relationerna (Wijkström, S. Einarsson och Larsson 2004).

Vissa ideella organisationer har börjat anpassa sig till denna typ av tänkande av andra skäl. Till exempel gäller detta insamlingsorganisationer inom vilka man nu allt oftare konstruerar sin verklighet som att organisationerna nu befinner sig på en "insamlingsmarknad". På denna marknad konkurrerar de om givare. Därifrån är det inte långt till att börja arbeta med olika former av marknadsföring eller andra tekniker som har utvecklats inom företag för att relatera till sina kunder.

Inom den svenska offentliga sektorn har en motsvarande utveckling pågått sedan 1980-talet när "New Public Management"-traditionen får fäste, som vi skrev om tidigare. Verktyg som resultatstyrning (Sundström 2003) och olika marknadsmodeller baserade på en konkurrensvision (Lundqvist 2003) lånas in ur näringslivsparadigmet för att strukturera om den offentliga sektorns verksamhet. I många fall försöker man inom den offentliga sektorns verksamheter "få ordning" genom att organisera om i mer avgränsade och tydligare strukturer.

Denna utveckling har öppnat upp dels för mer marknadsorienterade styrformer inom den offentliga sektorn. Dels öppnar detta synsätt upp för att andra aktörer än de vi återfinner i den offentliga sektorn anlitas som producenter av välfärd. Johansson

(2005:13) beskriver vad som sker inom stat och kommun med en analogi till en liknande utveckling inom näringslivet, outsourcing: "Förhållandet påminner om den trend som inom näringslivet benämns 'outsourcing', det vill säga att stora företag allt mer förlägger verksamheter utanför kärnverksamheten hos underleverantörer men ändå behåller den strategiska styrningen av denna." Ahrne och Papakostas (2002:170) beskriver effekterna av utvecklingen på en mer abstrakt organisationsteoretisk nivå:

"När organisationer delas och renodlas blir konsekvensen att verksamheter som man tidigare skötte genom planering och ordergivning i mer eller mindre byråkratiskt uppbyggda hierarkiska strukturer måste tillgodoses på andra sätt."

Förändringen i det sätt på vilket man inom den offentliga sektorn betraktar de idéburna organisationerna och deras verksamhet ser vi tydligt i ett antal offentliga utredningar och rapporter från olika verk och myndigheter. Den blygsamma starten kanske kan härledas till en liten skrift från 1985 som ges ut av Finansdepartementet med den belysande titeln: "Frivilligorganisationer – alternativ till den offentliga sektorn?". Under slutet av 1980-talet och genom hela 1990-talet kommer så en strid ström av försök att få ett mer koncentrerat grepp på relationerna till organisationerna i den ideella sektorn. Med titlar som: Statligt föreningsstöd – en kartläggning" (Statskontoret 1991); "Organisationernas bidrag" (SOU 1993:71); "I samhällets intresse? En samhällsekonomisk studie av den ideella sektorn" (Statskontoret 1995), "Resultatstyrning av föreningsbidrag" (Ds 1997:36); "Mål och resultat – nya principer för det statliga stödet till föreningslivet" (SOU 1998:39); respektive "Vad får vi för pengarna?" (SOU 1998:38) är den nya färdriktningen när det gäller statsmakternas intresse relativt tydlig (Wijkström 1999).

Rapporterna "signalerar alla ett kärvare ekonomiskt klimat för föreningar och folkrörelser under 1990-talet", samtidigt som de också pekar på "ett ökat intresse från stat och kommun för folkrörelser och andra ideella organisationer, men nu i huvudsak som producenter och leverantörer av olika välfärdstjänster. Vi kanske

Från nationalstat till näringsliv?

till och med kan tala om en omvänd samtalsordning, där stat och kommun i allt större utsträckning förväntar sig att organisationerna utför verksamhet på deras uppdrag" (Wijkström 1999:13). Också Johansson (2005:172) är tydlig på kopplingen mellan statens förändrade principer för den interna styrningen å ena sidan och effekterna på relationerna till de ideella organisationerna och deras verksamhet å den andra:

"Sedan 80-talet har den svenska förvaltningspolitiken påverkats starkt av det företags- och marknadstänkande som i internationell litteratur brukar benämnas "New Public Management" [...] lokala politiker och tjänstemän betraktar dessa organisationer som ett slags kommunalt annex, nästan som vore de en del av den kommunala förvaltningen. [...] I många kommuner, särskilt de större, har man infört marknadsorienterade styr- och resursfördelningssystem. Om man i dessa kommuner betraktar den ideella sektorn som ett slags annex till kommunen, är det logiska att man velat tillämpa kommunala styrprinciper även på denna."

Johansson visar i sin studie också att för de ideella organisationerna som han studerar så har bidragen från kommunerna varit i stort sett oförändrade under den period som han följer dem. Bidragen innebär generellt sett en relativt stor frihet men även här menar han att tendensen mot ökad styrning är ganska klar (Johansson 2005:188):

"Kommunernas ekonomiska ersättningar för sålda tjänster är dock den intäktspost som ökat klart mest i ideella organisationers bokföring. Dessa ersättningar baseras på prestationer som utförts på affärsmässiga grunder och ställer krav på att man underkastar sig en långtgående ekonomisk och ibland även verksamhetsmässig styrning."

Sammanfattningsvis kan vi se att de statliga bidragen till organisationerna utsätts för mer av en direkt "nyttobaserad" översyn. Samtidigt kläs många tidigare relationer och en stor del av de nya relationerna i termer av "upphandlingar", "entreprenader" och "leveranser". Nya former och syften för det sätt på vilket resurser nu går från stat och kommun till de ideella organisationerna

kräver i sin tur annorlunda system och modeller för att följa upp, kontrollera och utvärdera hur dessa resurser används.

Detta är en utveckling som inte bara gäller verksamhet i den ideella sektorn utan något som av vissa betraktare har beskrivits som en mycket mer djupgående och omfattande transformation av samhället i sin helhet. Med den belysande titeln "*Audit Society. Rituals of Verification*" beskriver Michael Power (1997) grunddragen och principerna för denna utveckling (se även Ahrne och Brunsson 2004, för liknande resonemang utifrån ett svenskt sammanhang).

Power förklarar i sin inflytelserika bok skeendet med att det finns något närmast oemotståndligt när det gäller kraven på transparens och att kunna ställa någon till svars (*accountability*). Den revision och de praktiker som förknippas med dessa krav blir i det sammanhanget svåra att undvika och något som han själv bedömer inte heller kommer att avta (Power 1997:xv). Han identifierar vidare en transformation där välfärdstaten (*The Welfare State*) ersätts med något som skulle kunna översättas med "regelstaten" (*The Regulatory State*) som en viktig drivkraft (Power 1999:xvii).

Vi kommer helt kort att återvända till detta resonemang i vår avslutande diskussion. Men redan här fyller det tänkande som Power pekar på en viktig funktion för en analys av den utveckling som möter de ideella organisationerna.

För de svenska organisationernas del är kopplingen till de offentliga systemen viktig. Dels visar denna på en brygga mellan de NPM-principer som förs in i relationerna mellan offentlig förvaltning och ideella organisationer och de krav som sedan följer på resultatuppföljning och särskild redovisning. Dels visar utvecklingen på hur en i huvudsak på näringslivets logik baserade praktik genom organisationernas nära relationer till statens strukturer förs in i organisationerna. NPM är i stor utsträckning hämtat ur ett näringslivsparadigm. Men det sätt på vilket dessa principer idag förs in i de svenska ideella organisationerna är i huvudsak genom deras relationer till statlig eller kommunal förvaltning.

Ytterligare ett tydligt exempel på när statens kanaler och näringslivets praktik utövar ett kombinerat inflytande på den ideella sektorn och dess organisationer gäller införandet av en ny

Från nationalstat till näringsliv?

bokföringslag 2001. Denna lag gäller även ideella föreningar (SFS 1999:1078). Enligt den nya bokföringslagen är en ideell förening bokföringsskyldig när värdet av föreningens tillgångar överstiger 30 prisbasbelopp. Större ideella föreningar måste vidare redovisa efter årsredovisningslagens högre krav. Bedriver föreningen dessutom något som klassas som näringsverksamhet, om man har fler än 200 anställda eller om nettovärdet av tillgångarna överstiger 1000 prisbasbelopp måste man för denna organisation dessutom upprätta en finansieringsanalys.

I förstone kanske det inte ens stämmer till eftertanke att kontrollen över och kraven på de ideella föreningarnas ekonomi och finanser ökar. Och att detta dessutom sker genom att den reglerande parten i detta fall är utomstående (staten) och inte föreningens egna medlemmar eller deras förtroendevalda organ som stämma, styrelse eller kongress. Det är ju också möjligt att sådana krav är positiva ur den enskilde medlemmens perspektiv. Detta trots de ökade kostnaderna i samband med ytterligare krav på revision och uppföljning och den minskade autonomi som uppstår för organisationen och verksamheten. Det är vidare kanske till och med rimligt att det skapas bättre insyn och ett ökat skydd för andra parter än just de medlemmar som ändå har en utvecklad intern kontrollapparat till sitt förfogande. Men börjar man skärskåda syftet med den nya lagstiftningen, den form denna har givits och hur den införs i organisationerna uppstår däremot ett antal frågetecken.

Agneta Gustafson vid Handelshögskolan i Göteborg har genomfört en aktuell och intressant analys av effekterna på tre idéburna organisationer – Svenska Röda korset, Vårdförbundet och SISU Idrottsutbildarna. I sin studie visar Gustafson tydligt på den problematik som uppstår, bland annat i och med införandet av den nya lagen. Hennes övergripande och sammanfattande slutsats är tydlig. Hon menar att "de föreningar som har studerats [inte har] kunnat kommunicera ändamålet med sina verksamheter på ett effektivt sätt med det kommersiella redovisningsspråket. Den grund som de kommersiella redovisningsprinciperna bygger på

finns inte i dessa föreningar. Den kommersiella begreppsapparaten stämmer inte med ideell verksamhet" (Gustafson 2006:170).

Till exempel får begreppet resultat, som Gustafson visar i sin avhandling, en helt annan innebörd i föreningarnas redovisning än vad det har i kommersiell redovisning. I sitt resultat redovisar föreningarna endast skillnaden under året mellan kostnader och erhållna medel. Men resultatbegreppet, som det uttrycks i föreningarnas resultaträkningar, har i ideell verksamhet inget med organisationens prestationer att göra, vilket det alltså har i kommersiell verksamhet. Gustafson (2006:149) fortsätter:

"Resultatet i föreningarnas resultaträkningar har inget med prestationer att göra, eftersom det inte finns någon värdering i denna skillnad. Ibland har de planerat att använda medel som kommit in tidigare och då kan en negativ skillnad vara ett "bra" ekonomiskt resultat. En negativ skillnad mellan erhållna medel och kostnader i deras resultaträkning är därför inte nödvändigtvis något "dåligt". En positiv skillnad är inte heller nödvändigtvis "bra" utan skulle kunna bero på att de inte lyckats producera bra verksamhet. En positiv skillnad kan också bero på att de bra projekten låter vänta på sig, vilket inte behöver vara något negativt. Ambitionen på sikt är att verksamheterna skall gå runt. Ett positivt resultat kan betraktas som en skuld eftersom kapitalet skall användas. Denna studie bekräftar det som tidigare studier också visat nämligen att begreppet resultat med den innebörd det har i kommersiell redovisning inte blir relevant för ideella organisationer."

När den nya bokföringslagen infördes var det i stor utsträckning ett övergripande intresse av enhetlighet som låg till grund. Organisationer som tidigare har haft olika metoder för sin redovisning och med varierande behov av information har nu strukturerats in i ett och samma regelverk. Gustafson (2006:163) skriver:

"Den nya redovisningslagstiftningen i Sverige innebär att ideella föreningar utsätts för tvingande isomorfiska påtryckningar pga. att lagstiftaren vill ha en likformig redovisning oavsett associationsform och typ av verksamhet [...] Denna utveckling innebär att ideella förenings redovisningspraxis blir alltmer likformig i Sverige."

Från nationalstat till näringsliv?

Men inte nog med det. Tanken är dessutom alltså att redovisningen ska se likadan ut oavsett vilken associationsform man har valt och vilken typ av verksamhet organisationen bedriver. Normbildarna på redovisningsområdet anser tydligen att det, med hjälp av den nya bokföringslagen, ska vara lättare att jämföra redovisningen mellan olika typer av organisationer och verksamheter. Gustafson (2006:165) menar att man från lagstiftare och normbildare har lyckats i detta sitt uppdrag men kan samtidigt inte låta bli att ställa den retoriska frågan: "Den nya bokföringslagen har gjort olika typer av organisationer mer jämförbara, men vem vill jämföra Röda Korset med ett aktiebolag?"

Kapitel 5

DEN IDEELLA SEKTORNS UTVECKLING 1992–2002

Låt oss nu presentera den svenska ideella sektorn som den ser ut i början av 2000-talet. Med hjälp av helt nya data om dess struktur och omfattning får vi här en uppfattning om den ideella sektorns utveckling under perioden 1992–2002.*

Den svenska ideella sektorn och alla dess organisationer omsatte redan under 1992 cirka 60 miljarder kronor (mdr) vilket ställt i relation till BNP samma år motsvarade drygt fyra procent. Detta år hade de svenska ideella och idéburna organisationerna också cirka 110 000 anställda, vilket representerade 2,5 procent av den samlade arbetskraften i landet år 1992.¹ Försöker vi även uppskatta omfattningen av det oavlönade ideella arbete som tillfördes de svenska organisationerna under 1992 så motsvarade detta ungefär 300 000 heltidstjänster. Omsatt i kronor och ören beräknade vi det ekonomiska värdet av denna resurs 1992 till cirka 70 mdr. Detta innebär att det ekonomiska värdet av det ideella arbetet i organisationerna var av samma storleksordning som organisationernas samlade bokförda ekonomiska omsättning (Wijkström och Lundström 2002, kapitel 6 & 7).²

* Öhrlings PricewaterhouseCoopers och Sparbankens stiftelse för vetenskaplig forskning har generöst ställt ekonomiska resurser till vårt förfogande för inköp och bearbetning av grunddata från SCB. Merparten av arbetet med att ta fram de resultat som presenteras i detta kapitel har dock finansierats av Cancerfonden och Svenska Röda korset genom en särskild forskartjänst som inrättades 1999. Vi riktar ett alldeles särskilt tack till dessa finansiärer. Projektets resultat har vidare varit möjliga endast tack vare att man i många ideella organisationer har tagit sig tid för att fördjupa och komplettera uppgifterna från SCB.

Bara tio år senare – 2002 – har den samlade omsättningen i sektorn (exklusive Svenska kyrkan³) vuxit till 125 mdr. Detta motsvarar 5,3 procent av BNP för 2002, det vill säga mer än 1 procentenhets ökning jämfört med situationen ett decennium tidigare. Vidare var under 2002 drygt 120 000 personer – motsvarande cirka 2,7 procent av landets arbetskraft – anställda i den ideella sektorns organisationer. Även detta representerar en ökning av den ideella sektorns andel av den yrkesverksamma befolkningen jämfört med situationen 1992. Inte bara i absoluta utan alltså även i relativa tal växer den ideella sektorn om vi fokuserar på den ekonomiska omsättningen och antalet anställda, när vi rör oss in i 2000-talet.

Förändringar inom den ideella sektorn 1992–2002

Under de tio åren mellan 1992 och 2002 har också tydliga förändringar av den relativa betydelsen av olika verksamhetsfält inom den svenska ideella sektorn skett. Den absolut största förändring som sker när det gäller sektorns omfattning och struktur är att Svenska kyrkan separeras från staten år 2000. I och med detta hamnar ytterligare cirka 24 000 anställda i den ideella sektorn, numera som anställda i den privaträttsliga juridiska konstruktionen registrerat trossamfund.

För att inte effekterna av denna omfattande förändring ska påverka våra jämförelser med situationen 1992, och bilden av den ideella sektorns mer allmänna utveckling, väljer vi att omväxlande redovisa vårt material exklusive uppgifterna från Svenska kyrkan. Med denna inskränkning har sektorn under perioden haft en nettotillväxt med drygt 10 000 anställda. Flest nya anställda har tillkommit inom fältet "social omsorg", där antalet anställda ökat med drygt 9 000. Efter detta kommer fälten "kultur och rekreation" samt "utbildning och forskning" som växt med 5 000 respektive 1 600 anställda. Trots att sektorn som helhet har expanderat finns det också fält som minskat i absoluta tal. Största minskningen finner vi inom fältet "arbetsmarknad", det vill säga

Från nationalstat till näringsliv?

fack- och yrkesföreningar samt olika former av arbetsgivar- och branschorganisationer. Sammantaget har antalet anställda i dessa typer av organisationer minskat med 2 900 personer under perioden. De båda fälten "regional utveckling och boende" samt "politik, identitet och intresse" har i sin tur minskat med 1 100 respektive 700 anställda (se tabell C).

Tabell C

Antal anställda 2002 och förändringar jämfört med situationen 1992
(*exklusive Svenska kyrkans anställda*)

	Antal anställda	Förändring från 1992
Kultur och rekreation	35 800	+ 5 000
Social omsorg	23 000	+ 9 100
Utbildning och forskning	22 500	+ 1 600
Religion	6 300	+ 200
Arbetsmarknad	12 100	- 2 900
Politik, identitet och intresse	6 800	- 700
Regional utveckling och boende	4 800	- 1 100
Sjukvård	4 500	+ 800
Miljö	2 100	- 400
Internationella aktiviteter	2 000	- 300
Filantropi	500	- 400
Övriga	600	- 400
TOTALT	121 000	+ 10 500

Om vi istället fokuserar på de relativa omfördelningarna av antalet anställda mellan olika fält ser vi också att tillväxten primärt har skett inom serviceproducerande verksamhetsfält. Det handlar om "social omsorg" som ökat med 6,5 procentenheter samt "kultur och rekreation" som har växt med cirka två procentenheter jämfört med situationen 1992. De stora minskningarna finner vi däremot i organisationer som traditionellt är mer "röstproducerande". Det rör sig om fälten "arbetsmarknad", "regional utveckling och boende" samt "politik, identitet och intresse" som sammantagna har minskat med drygt sex procentenheter.

Den ideella sektorn inklusive Svenska kyrkan

Sedan millennieskiftet har Svenska kyrkan formellt separerats från statsapparaten, bland annat genom att dess olika organisatoriska byggstenar – stift, samfälligheter och församlingar – nu är en specialform av ideell förening. Med Svenska kyrkans inträde i den ideella sektorn ökar det totala antalet anställda i den svenska sektorn till omkring 145 000 personer. Detta representerar 2002 ungefär 3,3 procent av arbetskraften i landet. Svenska kyrkans extra 24 000 anställda har i våra följande beräkningar och tabeller approximativt placerats in i olika verksamhetsfält (ICNPO) beroende på en skattning av deras arbetsuppgifter. Detta gör att fältet "religion" nu växer med totalt 14 000 anställda (prästerna). Fältet "socialt arbete" expanderar med ytterligare 6 000 anställda (diakoner, socionomer med flera yrkesgrupper). Och det redan sedan tidigare mest omfattande fältet i sektorn – "kultur och rekreation" – tillförs ytterligare 4 000 anställda (kyrkomusikerna) (tabell A).

Tabell A

Antal anställda i den ideella sektorn 2002
(inklusive Svenska kyrkans anställda)

	Antal anställda	Andel av sektorn (%)
Kultur och rekreation	39 700	27
Social omsorg	28 900	20
Utbildning och forskning	22 500	16
Religion	20 500	14
Arbetsmarknad	12 100	8
Politik, identitet och intresse	6 800	5
Regional utveckling och boende	4 800	3
Sjukvård	4 500	3
Miljö	2 100	1,5
Internationella aktiviteter	2 000	1,5
Filantropi	500	0,5
Övriga	600	0,5
TOTALT	145 000	100 %

Den ideella sektorns ekonomi

Vi kan också välja att betrakta den ideella sektorns omfattande verksamhet utefter organisationernas samlade verksamhetskostnader (organisationerna årliga omsättning). Utifrån ett sådant perspektiv, och med sektorn nedbruten på olika verksamheter, får vi en delvis annan bild än när vi tittar på den avlönade arbetskraftens fördelning (tabell D). Sammantaget omsatte den svenska ideella sektorn under 2002 cirka 140 miljarder kronor, vilket i nominella termer är mer än dubbelt så mycket som organisationerna omsatte 1992. Av detta utgör dock till exempel organisationerna inom "arbetsmarknad" cirka 17 procent. Detta går att jämföra med att dessa organisationer endast har åtta procent av det totala antalet anställda i sektorn. Uttryckt i organisationernas verksamhetskostnader utgör vidare de organisationer som är verksamma inom vård, skola och omsorg (det vill säga välfärdsstatens kärnområden) endast 28 procent av den ideella sektorns samlade bokförda ekonomi 2002.

Tabell D

Organisationernas verksamhetskostnader 2002
(uttryckt i miljoner kr och inklusive Svenska Kyrkan)

	Kostnader	Andel av sektorn
Kultur och rekreation	35 500	25 %
Social omsorg	20 600	15 %
Utbildning och forskning	15 300	11 %
Religion	14 700	11 %
Arbetsmarknad	24 200	17 %
Politik, identitet och intresse	8 200	6 %
Regional utveckling och boende	9 700	7 %
Sjukvård	2 600	2 %
Miljö	2 600	2 %
Internationella aktiviteter	4 600	3 %
Filantropi	1 300	1 %
Övriga	700	0 %
TOTALT	140 000	100 %

Förändrade former för ideell verksamhet

Som vi skrev tidigare finns det två grundläggande juridiska former som i Sverige används för att organisera verksamhet i den ideella sektorn – föreningar och stiftelser. Vid vår första kartläggning av den ideella sektorn i Sverige som genomfördes på data från 1992, återfanns hela 80 procent av den ideella sektorns samlade kostnader i ideella föreningar. Oftast var dessa på olika sätt sammanslutna i någon form av större, federativa strukturer i den klassiska folkrörelsetraditionen. Resterande 20 procent av den svenska sektorns omsättning återfanns i stiftelser (12 procent) samt nykooperation och samfällighetsföreningar (cirka åtta procent) (Lundström och Wijkström 1997:143).

Tio år senare kan vi se en markant förändring i detta tidigare mönster. Stiftelsernas andel av sektorns samlade omsättning har närmare fördubblats – och det dessutom i en samhällssektor vars ekonomi expanderat under perioden. Stiftelsernas relativa expansion under perioden har skett på bekostnad främst av de ideella föreningarnas tidigare dominans. År 2002 återfinns knappt 70 procent av sektorns årliga omsättning i ideella föreningar och liknande juridiska former medan verksamheten i olika former av stiftelser representerar 23 procent av de samlade kostnaderna (se tabell E).

Studerar vi vårt material något mer i detalj ser vi dock att detta är en förenklad bild av situationen i den ideella sektorn.

Tabell E

Andel av sektorns totala kostnader
(exklusive Svenska kyrkan och aktiebolag)

	2002	1992
Föreningar	69 %	80 %
Stiftelser	23 %	12 %
Ekonomiska föreningar	6 %	6 %
Samfällighetsföreningar	2 %	2 %
TOTALT	100 %	100 %

Från nationalstat till näringsliv?

Många av de idéburna aktörerna har med hjälp av olika juridiska former och stiftelser byggt upp komplexa strukturer där man blandar flera typer av organisatoriska byggstenar som federativt sammanslutna ideella föreningar med stiftelser och aktiebolag. En del av denna komplexitet kan vi nu illustrera med hjälp av nya data om dotteraktiebolag till ideella organisationer. Dessa aktiebolag representerar närmare tio procent av den ekonomiska omsättningen i den ideella sektorn. I tabell F är aktiebolagen inte längre konsoliderade under respektive koncernmoder (ideell förening eller stiftelse) som i tabellen före utan de redovisas som en självständig kategori.

Då Svenska kyrkan inkluderas i beräkningarna omfattar den ideella sektorn år 2002 sammanlagt cirka 24 000 något större svenska föreningar och stiftelser. Dessa organisationer hade alla så pass omfattande verksamhet att de hade egna anställda.⁴ Till detta kommer sedan ett mycket stort antal stiftelser och föreningar utan egen avlönad personal. I dessa mindre organisationer är det istället medlemmar och andra som med sitt ideella arbete helt och hållet bär upp verksamheten. I denna verksamhet kan det visserligen förekomma smärre arvoden och kostnadsersättningar men i huvudsak drivs organisationen helt av oavlönad arbetskraft. I beräkningarna ingår data från dessa 24 000 organisationer som har egen anställd personal. Dessutom använder vi i våra analyser och beräkningar uppgifter från ytterligare drygt 6 000 organisationer

Tabell F

Andel av den ideella sektorns totala kostnader
(inklusive Svenska kyrkan samt sektorns dotterbolag)

	2002
Föreningar	66 %
Stiftelser	18 %
Ekonomiska föreningar	5 %
Samfällighetsföreningar	2 %
Aktiebolag	9 %
TOTALT	100 %

som av Statistiska Centralbyrån (SCB) klassas som "ekonomiskt aktiva" utan att de för den skull behöver ha egna anställda.⁵

När vi studerar startår för organisationerna i den ideella sektorn kan ytterligare ett intressant mönster skönjas (tabell G). En mindre andel av organisationerna var 2002 äldre än 20 år gamla jämfört med situationen 1992, medan en större andel av organisationerna var yngre än tio år. Våra data tyder alltså på att nya idéburna organisationer har skapats och startats i större utsträckning under denna senaste tioårsperiod (1992–2002) än vad som skedde under föregående tioårsperiod (1982–1992). Den svenska ideella sektorn har alltså som helhet tagen genomgått en betydande organisatorisk förnying under perioden 1992–2002, åtminstone när det gäller åldern på de verksamma organisationerna. Detta mönster är ännu tydligare för de svenska stiftelserna där 57 procent av organisationerna är yngre än tio år gamla. Jämför vi med situationen för de ideella föreningarna märker vi att 49 procent av dessa är yngre än tio år.

Tabell G

Ålderskategorier för ideella organisationer
1992 jämfört med 2002

Ålder	Ideell förening		Stiftelse	
	1992	2002	1992	2002
0-9 år	33 %	49 %	39 %	57 %
10-19 år	33 %	29 %	27 %	30 %
Minst 20 år	34 %	22 %	34 %	13 %
	100 %	100 %	100 %	100 %

De ideella föreningarna dominerar alltså den svenska ideella sektorn men vi kan ändå se några intressanta förändringar. Omsättningen av organisationer mätt som andelen nystartade organisationer har ökat under de senaste 20 åren och detta är allra tydligast bland stiftelserna. Detta gör att stiftelserna nu tar en allt större plats i den ideella sektorn. Ytterligare en förändring i den ideella sektorn är att de idéburna organisationerna i större

utsträckning än tidigare upprättar koncerner med hjälp av aktiebolag. Även i rollen som koncernmoder för aktiebolag i den ideella sektorn ser vi oftare en stiftelse än en ideell förening. Låt oss därför här helt kort behandla det svenska stiftelseväsendet respektive den ideella sektorns aktiebolag.

Svenskt stiftelseväsende

Det svenska stiftelseväsendet är i många stycken jungfrulig mark när det gäller kvalificerad forskning och studier. Detta även om intresset har vuxit bara under det allra senaste decenniet, då ett antal intressanta arbeten har tillkommit (Braunerhjelm och Skogh 2004; Olsson 1996; Sörlin 2005; Wisselgren 2000). Under perioden 2001–2004 genomförde vi en relativt omfattande kvantitativ studie av svenskt stiftelseväsende som en del i en större europeisk undersökning (se t ex Anheier 2001). De svenska stiftelserna utgör en mycket resursstark, men tidigare relativt osynlig, grupp av idéburna organisationer. Dessa tycks nu också alltmer proaktiva i sin roll i det svenska samhället (Wijkström och S. Einarsson 2004).

Helt kort visar vi i dessa tidigare analyser och beräkningar att stiftelseväsendet går långt tillbaka i tiden och idag består av cirka 11 500 lite större ideella allmännyttiga stiftelser. De svenska stiftelserna hade 2002 ett samlat kapital på åtminstone 270 mdr kronor. Årligen delar de svenska stiftelserna ut i storleksordningen sex miljarder kronor inom olika områden, där forskning tydligt dominerar. En intressant iakttagelse är att det finns närmare 1 500 svenska verksamhetsstiftelser (se även Olsson 1996). Dessa stiftelser driver – till skillnad från den normala avkastnings- eller utdelningsstiftelsen alltså någon form av verksamhet, antingen för att uppfylla stiftelsens syfte eller förvalta sina medel. Stiftelsen som form för att bedriva ideell verksamhet och förvalta idéburna uppdrag är ett i många stycken ännu utforskat fenomen, till exempel inom svensk sociologi, förvaltnings- och företagsekonomi (se dock Wijkström 2001; Wijkström och S. Einarsson 2004).

Som vi har beskrivit tidigare i rapporten är en av de allra tydligaste förändringarna att stiftelsernas relativa betydelse ökar i den svenska ideella sektorn. Stiftelsernas betydelse som hemmahamn för verksamhet inom ideell sektor har närmast fördubblats under perioden 1992–2002, om vi betraktar deras andel av den ekonomiska omsättningen i sektorn. Kring 12 procent av organisationernas samlade kostnader återfanns 1992 i stiftelser, men tio år senare har denna andel ökat till cirka 23 procent.

En jämförelse av den typ av verksamhet som bedrivs i stiftelser respektive föreningar visar på intressanta skillnader (tabell H). Mest påfallande är att stiftelserna är relativt sett mer aktiva inom de serviceproducerande fälten och mindre aktiva inom fält där fokus ligger på att producera "röst" (Lundström och Wijkström 1995). Inom ICNPO-fälten "arbetsmarknad", "religion" samt "politik, identitet och intresse" är stiftelser mindre vanligt förekommande medan vi oftare finner dem verksamma inom fält som "utbildning och forskning" samt "sjukvård". Ett påfallande undantag till att stiftelser oftare återfinns inom serviceproduktion är fältet "social omsorg" där olika former av föreningar tydligt

Tabell H

Fördelning av antal anställda inom föreningar och stiftelser

	Föreningar (%)	Stiftelser (%)
Kultur och rekreation	27	28
Social omsorg	21	14
Utbildning och forskning	12	29
Religion	17	3
Arbetsmarknad	10	1
Politik, identitet och intresse	5	2
Regional utveckling och boende	3	7
Sjukvård	2	9
Miljö	1	4
Internationella aktiviteter	1,5	1
Filantropi	0	2
Övriga	0,5	0
TOTALT ANTAL ANSTÄLLDA	117 500	27 500

dominerar fältet. I detta fält finns en underkategori som vi betecknar "generell social service", vilken bland annat omfattar en stor grupp föräldrakooperativa förskolor. Detta är en kategori organisationer som expanderade kraftigt under slutet av 1980-talet och under första halvan av 1990-talet. Man har i dessa nästan uteslutande valt antingen ekonomisk eller ideell förening för att bedriva sin verksamhet.

Den ideella sektorns koncerner och aktiebolag

Inte bara stiftelser ökar i betydelse i den svenska ideella sektorn. Också verksamheten i de aktiebolag som ägs och kontrolleras av ideella föreningar eller stiftelser växer i omfattning under den studerade perioden 1992–2002.

Det finns i den ideella sektorn i början av 2000-talet drygt 550 koncerner med en ideell förening eller stiftelse som moder. Aktiebolagen dominerar bilden helt medan andra former nyttjas i mycket liten utsträckning. I detta avsnitt behandlar vi därför endast aktiebolag.⁶ De ideella aktiebolagen har drygt 12 000 anställda och omsätter elva miljarder kronor fördelat på 1000-talet dotterbolag. Åtta procent av den ideella sektorns anställda och nio procent av sektorns omsättning återfinns således i aktiebolag. I förstone kanske detta inte syns som så speciellt mycket verksamhet. Men dessa koncerner – inklusive den förening eller stiftelse som utgör koncernmoder – har närmare 31 000 anställda. Det innebär att drygt var femte anställd i den ideella sektorn formellt arbetar i en koncern med minst ett aktiebolag.

År 1992 kontrollerade de ideella organisationerna sammanlagt 570 aktiebolag. Under åren till och med 2002 tillkom 480 nya aktiebolag. Samtidigt upphörde endast cirka 60 av de tidigare bolagen. Detta gör att det år 2002 fanns cirka 1 000 aktiebolag kontrollerade av ideella organisationer, vilket är en ökning med 75 procent. Totalt sett har antalet anställda i aktiebolagen ökat med cirka 2 800 personer, eller drygt 30 procent under tioårsperioden. De största ökningarna återfinns inom fälten "kultur och rekreation" (drygt

1 000 personer) följt av "utbildning och forskning" (ytterligare cirka 700 personer) samt "regional utveckling och boende" (drygt 500 personer).⁷

Mer än tre fjärdedelar av koncernerna ägs och kontrolleras 2002 av en förening medan resterande fjärdedel ägs av stiftelser. Trots detta är det mer än dubbelt så vanligt att en stiftelse har ett dotterbolag som att en förening har det. Knappt fyra procent av stiftelserna kontrollerar minst ett aktiebolag medan motsvarande andel är mindre än två procent för föreningarna. Stiftelsekoncerner är i genomsnitt också större. En stiftelse som är koncernmoder har i snitt två dotterbolag och sammanlagt 62 anställda i koncernen. Vilket kan jämföras med den genomsnittliga moderföreningen som har knappt två dotterbolag och sammanlagt 53 anställda i koncernen. Även inom koncernerna kan man se olika sätt att fördela de anställda. I stiftelsernas koncerner finns 46 procent av de anställda i aktiebolagen medan en något större andel av de anställda finns i moderföreningen när det gäller de ideella föreningarnas koncerner (tabell I).

Även om det finns några enstaka större aktiebolag i materialet dominerar de små bolagen tydligt (tabell J). Mer än hälften av de företag vi har uppgifter för har inga anställda alls och bara var femte bolag har tio eller fler anställda.

Den största koncernen i materialet har sammanlagt över 900 anställda och dess största dotterbolag har strax över 400 anställda. Dotterbolagen har vidare störst betydelse i det mycket begränsade fältet "filantropi". Anledningen är att det där finns ett antal stora utdelningsstiftelser som valt att inte förvalta sitt kapital i form av aktier eller andra värdepapper. Dessa stiftelser bedriver istället

Tabell I

Genomsnittlig storlek på ideella organisationers koncerner

	Förening	Stiftelse	TOTALT
Antal dotterbolag	1,7	2,0	1,8
Antal anställda i koncern	53	62	55
Andel anställda i dotterbolag	37 %	46 %	39 %

Från nationalstat till näringsliv?

Tabell J

Aktiebolagens storlek

Antal anställda	Andel aktiebolag
0	52 %
1–4	17 %
5–9	9 %
10–19	10 %
20–49	6 %
50–99	3 %
100–	3 %
TOTALT antal aktiebolag	1 000

någon form av affärsverksamhet i egna koncerner där man till exempel äger och förvaltar fastigheter (se även Olsson 1996). Detta gör förstås att antalet anställda såväl som de redovisade kostnaderna blir höga.

Vanligast är koncernbildningar i den ideella sektorn inom ICNPO-fälten "arbetsmarknad" respektive "sjukvård" där drygt fyra procent av de större organisationerna har minst ett aktiebolag (tabell K). Organisationer i dessa fält har dubbelt så ofta bildat en koncern jämfört med organisationerna i sektorn som helhet. Bland organisationerna på fälten "utbildning och forskning" respektive "miljö" kontrollerar runt tre procent minst ett aktiebolag. Användningen av aktiebolag är mer sparsamt förekommande i fält som "religion", "regional utveckling och boende", "social omsorg" samt "politik, identitet och intresse".

Så här långt har vi främst diskuterat de organisationer som äger aktiebolagen (själva "moderbolaget") och deras verksamhet. Men vilka typer av verksamheter är det då som bedrivs i aktiebolag? Det är inte självklart att man ägnar sig åt samma slags verksamhet i sina dotterbolag som man gör i huvud- eller i moderorganisationen. Det normala är givetvis ändå att det finns någon koppling mellan huvudverksamheten och de verksamheter som drivs i aktiebolagsform. Till exempel driver flera svenska fackförbund medlemstidningar och utbildningsföretag i aktiebolagsform.

Tabell K

Andel organisationer i olika fält som har bildat koncern 2002

Andel koncerner	
Kultur och rekreation	2 %
Social omsorg	1 %
Utbildning och forskning	3 %
Religion	1 %
Arbetsmarknad	4 %
Politik, identitet och intresse	1 %
Regional utveckling och boende	1 %
Sjukvård	4 %
Miljö	3 %
Internationella aktiviteter	2 %
Filantropi	2 %
Övriga	0 %
I GENOMSNITT I SEKTORN	2 %

Tabell L

Fördelning av antalet aktiebolag och deras anställda 2002

	Aktiebolag	Anställda
Kultur och rekreation	42 %	49 %
Social omsorg	2 %	2 %
Utbildning och forskning	13 %	12 %
Religion	3 %	2 %
Arbetsmarknad	17 %	16 %
Politik, identitet och intresse	5 %	3 %
Regional utveckling och boende	8 %	6 %
Sjukvård	1 %	3 %
Miljö	3 %	5 %
Internationella aktiviteter	1 %	0 %
Filantropi	5 %	2 %
Övriga	0 %	0 %
TOTALT	1 000	12 000

Från nationalstat till näringsliv?

Hälften av alla anställda i aktiebolag finner vi inom fältet "kultur och rekreation". Dessa bolag ger till exempel ut medlems-tidningar eller äger och driver sportanläggningar. Cirka 16 procent av de aktiebolagsanställda finns i bolag som är verksamma inom områden som vi har kategoriserat som "arbetsmarknad". "Utbildning och forskning" är sedan den tredje största kategorin med 12 procent av de anställda i den ideella sektorns aktiebolag (se tabell L).

Sammanfattning av utvecklingen 1992–2002

För att här helt kort sammanfatta resultaten av vårt empiriska material ser vi att den svenska ideella sektorn expanderar under perioden 1992-2002. Detta gäller i absoluta tal såväl som i relation till övriga sektorer i samhället. Totalt har sektorns organisationer år 2002 cirka 145 000 anställda och organisationerna omsätter samma år, enligt våra beräkningar, i storleksordningen 140 miljarder kronor. Vi kan inte heller se någon avmattning när det gäller det ideella engagemanget (Olsson, Svedberg och Jeppsson Grassman 2006). Detta innebär att idéburna organisationer nu sammantaget bedriver betydligt mer verksamhet i Sverige än bara tio år tidigare. Detta gäller även om vi exkluderar Svenska kyrkan och dess verksamhet i analyserna. Sedan år 2000 finns det formellt inte längre någon statskyrka i Sverige, och såväl verksamheterna som ekonomin har både konstitutionellt och organisatoriskt separerats från den svenska staten. I våra huvudtabeller och -beräkningar ingår därmed Svenska kyrkans omfattande aktiviteter och anställda i den ideella sektorn.

Men inom vilka områden expanderar då den svenska ideella sektorn under 1990-talet och de allra första åren in på det nya millenniet? Vi ser en tydlig tillväxt inom främst två fält. Det handlar för det första om organisationerna inom "kultur och fritid" som under den analyserade perioden växer från ungefär 31 000 till 36 000 anställda. För det andra expanderar organisationerna inom fältet "social omsorg" sina verksamheter och delfältet växer från

cirka 14 000 till 23 000 anställda. Dessutom har området "religion" fått ett betydande tillskott av organisationer, verksamheter, resurser och anställda i och med att Svenska kyrkan har blivit självständig. Detta fält har vuxit med drygt 14 000 anställda till att 2002 omfatta över 20 000 anställda.

Samtidigt går de idéburna organisationernas verksamhet tillbaka på några andra områden under perioden 1992–2002. På fältet "arbetsmarknad" – det vill säga svenska yrkes- och fackföreningar samt olika former av arbetsgivar- och branschorganisationer – ser vi den allra tydligaste minskningen uttryckt i antalet anställda. I relativa termer minskar detta fält i betydelse för sektorn som helhet med mellan tre och fyra procentenheter (Svenska kyrkan exkluderad ur beräkningarna för jämförbarhetens skull). Två ytterligare fält som minskar i omfattning är "regional utveckling och boende" samt fältet "politik, identitet och intresse". Detta senare fält utgör en brokig samling organisationer och här ingår bland annat de politiska partierna och många av organisationerna i de klassiska folkrörelserna. Men här finner vi till exempel också de i tid något senare tillkomna pensionärs- och handikapporganisationerna.

Vidare ser vi tydliga förändringar i vårt material när det gäller de organisatoriska och juridiska former i vilka svenska ideella organisationer bedriver sin verksamhet. Under perioden 1992–2002 sker en betydande expansion av den verksamhet som ligger i olika former av stiftelser samt i aktiebolag ägda och kontrollerade av antingen en ideell förening eller en stiftelse. Detta mönster gäller oavsett om vi använder antal anställda eller organisationernas ekonomiska omsättning som indikatorer för verksamhetens omfattning.

Exakt hur utvecklingen ser ut när det gäller mängden ideellt arbete organiserat i olika former av verksamheter kan vi inte uttala oss om. Dock är fortfarande en stor del av detta arbete kopplat till olika former av medlemskap i många av de svenska folkrörelsernas organisationer, som vi har diskuterat tidigare. Denna form för tillhörighet och engagemang finns per definition varken i stiftelsen eller i aktiebolaget. Detta hindrar däremot inte att andra former för

Från nationalstat till näringsliv?

att markera sin tillhörighet eller för att kanalisera sitt engagemang kan användas av dessa organisationer. Här ser vi en växande flora av intressanta fenomen och former, till exempel olika former av fadderskap eller "vänner", månadsgivare, volontärer, mentorer, frivilliga med flera.

De allra flesta koncernbildningar i den svenska ideella sektorn har en ideell förening som moderbolag. Det är dock dubbelt så vanligt bland stiftelser att bilda koncerner och dessa tenderar dessutom att vara något större. Stiftelsernas koncerner innehåller dessutom fler dotterbolag och dessa har i genomsnitt något fler anställda. De allra flesta koncerner är dock relativt små med endast ett dotterbolag. Tre fjärdedelar av alla ideella koncerner är bildade av organisationer som återfinns inom "kultur och rekreation", "arbetsmarknad" samt "utbildning och forskning". Deras aktiebolag ger till exempel ut medlemstidningar eller äger och driver sportanläggningar. Men här bedrivs också forskning och olika former av serviceverksamhet som riktar sig direkt till enskilda medlemmar eller till en grupp förbund som har samordnat någon del av sin verksamhet. De organisationer som använder sig av aktiebolag är de större och hälften av alla aktiebolag har inga anställda.

Kapitel 6

SLUTSATSER & REFLEKTIONER

Det finns ett antal trender och utvecklingsspår av betydelse för den svenska ideella sektorn som vi menar att vi kan uttyda ur vår studie. Så här i slutet av rapporten vill vi därför för det första helt enkelt sammanfatta dessa. För det andra vill vi försöka lyfta blicken något och sätta in våra resultat och slutsatser i ett något större och mer spekulativt sammanhang när det gäller samhällets utveckling.

"Från röst till service" och sedan ...

Redan 1995 menade vi oss kunna skönja en rörelse "från röst till service" när det gällde den svenska ideella sektorns struktur och profil (Lundström och Wijkström 1995). I vårt nya kvantitativa material över den ideella sektorns omfattning och struktur i början av 2000-talet ser vi att en sådan utveckling verkligen har slagit igenom. Detta resultat ligger även väl i linje med ett par tidigare, mer begränsade, studier som genomförts (se t ex Trydegård 2003 och Johansson 2001; 2005).

Vi ser i början av 2000-talet en ideell sektor med tydligare fokus på olika typer av serviceproduktion. Detta gäller om vi utgår ifrån att antalet avlönade anställda respektive de ideella organisationernas ekonomi är relevanta indikatorer för omfattningen på organisationernas verksamhet. Vi har i rapporten visat på en relativ ökning såväl inom områden som vi kan beskriva som samhällstjänster som det som bättre förstås som medlemservice (se Lundström och Wijkström 1997:254ff). Utifrån dessa mått hade mer röst- och

intressebaserade organisationer ur de traditionella folkrörelserna – arbetarrörelse, frikyrkorörelse och nykterhetsrörelse – år 2002 en relativt mindre tyngd i sektorn än tio år tidigare. Vi har visat på en tydlig expansion av verksamheter inom två fält som representerar olika kategorier av service eller tjänster. Vi ser en ökning av antalet anställda såväl inom "kultur och fritid" som på ICNPO-fältet "social omsorg".

De ICNPO-fält i svensk ideell sektor som går att beskriva som "samhällstjänster" (sjukvård, utbildning och forskning samt social omsorg) representerade 1992 sammantaget 37 procent av det totala antalet anställda i den ideella sektorn. År 2002 hade denna andel ökat till 39 procent. När vi vidgar servicebegreppet till att också omfatta fältet "kultur och fritid" finner vi att de organisationer som är verksamma inom dessa fält 1992 sysselsatte 62 procent av den totala avlönade arbetskraften. Tio år senare hade organisationer på just dessa fält hela 71 procent av arbetskraften i den ideella sektorn. I övrigt kan vi sammanfatta de större förändringarna i den svenska sektorn med att fältet "religion" växer kraftigt i och med att Svenska kyrkans verksamhet sedan år 2000 inte längre är vare sig statlig eller kommunal. Vidare är "arbetsmarknad" nästan det enda fält inom vilket vi kan se en bruttominskning av antalet anställda under perioden 1992–2002. De anställda i dessa organisationer minskar med hela tre procentenheter jämfört med övriga organisationer i sektorn.

Denna typ av analys är central för att förstå den profil som den ideella sektorn har i ett specifikt land. Vi har på annat håll rest frågan om den svenska ideella sektorn är på väg att ändra karaktär som en följd av de förändringar som pågår (Wijkström 2003). Men vi kan inte utifrån enbart dessa nya resultat säga annat än att olika former av serviceproduktion tycks få en relativt sett större betydelse i den svenska ideella sektorn.

Vi kan tänka oss att organisationer och verksamheter av olika slag fyller vissa roller eller centrala funktioner i ett samhälle. En stor del av debatten, men också forskningen, i Sverige har – i linje med en sådan funktionalistisk ansats – tidigare kretsat kring idéburna organisationer som i huvudsak har ägnat sig åt "produktion av

röst" (*reglering*) eller möjligen demokratiskolning. Det gäller till exempel den dominerande grupp organisationer som är sprungna ur folkrörelserna (se även Engberg 1986 för liknande diskussion). I denna vår senaste studie har vi, precis som i vår tidigare forskning, dock kunnat visa att den svenska ideella sektorn även omfattar betydande inslag av "serviceproduktion" (Lundström och Wijkström 1995; 1997, samt Wijkström och Lundström 2002).

Som avslutning på detta avsnitt vill vi här också lyfta fram betydelsen av en tredje typ av verksamhet som de ideella organisationerna bedriver – finansiering. I linje med detta synsätt kan mycket av den organiserade verksamheten i ett samhälle – grovt förenklat – förstås på tre olika nivåer. Det handlar om (a) *reglering*, (b) *finansiering* och (c) *produktion*. Idéburna organisationer är verksamma på alla dessa nivåer. De bidrar till regleringen av samhället i och med sin "röstfunktion", till exempel fackföreningar och handikapporganisationer när de försöker påverka samhällets utveckling. "Resurser" tillförs samhället i form av ideellt arbete exempelvis i många tusentals föreningar eller som reda pengar insamlade genom olika organisationer eller i form av medlemsavgifter. Och "service" produceras till exempel i idrottsföreningar där medlemmar kan ägna sig åt sin idrott eller som samhällstjänster på alla de jouter, rehabiliteringsanläggningar, vårdhem eller skolor som drivs av ideella organisationer över hela landet.

I och med de tre nivåer som introduceras ökar komplexiteten och vi ser ytterligare en viktig kategori av organisationer, eller åtminstone roll för organisationerna, i den ideella sektorn. Det är organisationer som har som uppdrag varken en renodlad röst- eller servicefunktion, även om sådana inslag också kan förekomma. Verksamheten handlar här istället om att samla in, förvalta, förmera och sedan distribuera eller förmedla olika typer av "resurser" i samhället. Själva huvuduppdraget för dessa organisationer är att *finansiera* verksamhet. Det spelar inte – utifrån den uppdelning i olika funktioner som har gjorts – någon roll varifrån de medel som "samlas in" eller förvaltas kommer. Organisationernas funktion i samhället är helt enkelt att förvalta eller skaffa fram resurser för att sedan fördela dessa för något speciellt syfte eller ändamål och

enligt särskilda kriterier. (För betydelsen och omfattningen av till exempel det svenska stiftelseväsendet i denna roll som finansiär av verksamhet i samhället, se Wijkström och S. Einarsson 2004).

En enskild organisation kan lägga olika fokus på momenten i "kedjan" som beskrivs ovan och utvecklar inte sällan också egna (mer interna) verksamheter kring dessa moment. Det kan handla om att bygga upp egna insamlingsavdelningar eller utveckla mer eller mindre avancerade procedurer för att distribuera resurserna i linje med organisationens uppdrag. Eller så arbetar de fram system för uppföljning av den verksamhet man finansierar. Ytterligare andra organisationer kombinerar omfattande insamlingsverksamhet med någon form av egna, mer utåtriktade, verksamheter.

Från nationalstat till näringsliv

Generellt tycks många svenska organisationer tidigare ha fått mycket av resurserna, men även hämtat sina tankemodeller, från aktörer inom stat och kommun. Trots detta förs samtalet om förändring och utveckling i många svenska organisationer idag ofta i en marknadens språkdräkt och utifrån modeller hämtade från näringslivet. Vi har i denna rapport hävdats att detta sker genom inlån av språk och tänkande från företagets värld.

Detta inlån går till på två olika sätt. Näringsliv och företags-ekonomiskt tänkande står idag som modell för mycket av den nya inspiration, kraft och energi som man i organisationerna direkt hämtar in för att utveckla sin verksamhet. Det handlar om ett starkt språk för att organisera och leda verksamhet som har utvecklats för vinstdrivande företag i ett marknadskapitalistiskt system. Inte sällan förmedlas denna kunskap via konsulter och personer med erfarenhet av näringslivsverksamhet, till exempel i de idéburna organisationernas styrelser.

Men också i statens och kommunernas organisationer har man under några decennier infört delar av näringslivets språk och tänkande för att organisera och leda sin verksamhet. Man har till exempel infört olika former av marknadsliknande "köp-säljssystem"

Från nationalstat till näringsliv?

inom landstingens sjukvård och på olika håll inom den offentliga förvaltningen har man försökt skapa "interna marknader". I ett nästa steg påverkar dessa modeller indirekt även de idéburna organisationerna. Tidigare samarbeten mellan kommuner och organisationer kläs till exempel i mer affärsmässiga termer som "entreprenader", "kontrakt" eller "leveransavtal". I många ideella organisationer arbetar man också hårt för att anpassa sig till det nya språket och tänkandet.

Vi har valt att formulera denna utveckling som att en del av organisationerna i den ideella sektorn stegvis tycks vara på väg att ersätta stat och kommun med näringslivet som källa för organisatorisk utveckling och styrning. Sektorn som helhet kommer att befolkas av alltfler organisationer som använder sig av modeller och ett språk där näringslivet fungerar som referensram och dominerande tankefigur åtminstone för viss verksamhet.

Från valt till betalt förtroende?

I vårt material kan vi se tydliga förändringar i hur de ideella organisationerna väljer att strukturera sin arbetskraft. Speciellt tydliga blir dessa förändringar i relation till uppgifter ur de befolkningsstudier som har utförts åren 1992, 1998 och 2005 (se t ex Olsson, Jeppsson Grassman och Svedberg 2006). Med hjälp av uppgifter från dessa undersökningar och en motsvarande studie som under 1994 genomfördes i ett antal europeiska länder, bland annat Sverige (Gaskin och Davis Smith 1995) har vi kunnat beräkna tidsserien som visas i Tabell M.¹

Tabellen visar dels att total arbetsmängd under perioden ökat både när det gäller avlönade medarbetare och ideellt arbete. Samtidigt ser vi i tabellen att det ideella arbetet som utförs av organisationernas medlemmar över tid tycks vara stabilt eller kanske till och med sjunker något. Detta medan ideellt arbete utfört av frivilliga som inte är medlemmar har mer än fördubblats under perioden. Detta har främst skett under senare år (Wijkström och Lundström 2002; Olsson, Jeppsson Grassman och Svedberg 2006).

Tabell M

Fördelning av olika typer av arbete inom organisationerna

	Avlönade (heltider)	Ideellt arbete (heltider)	utfört av medlemmar	utfört av frivilliga
1992	90 000	294 000	253 000	41 000
1998	-	296 000	252 000	44 000
2002	99 000	351 000	246 000	105 000

Källor: Wijkström och Lundström (2002), Olsson, Jeppsson Grassman och Svedberg (2006) samt Gaskin och Davis Smith (1995).

Om man väljer att beräkna professionaliseringsgraden på samma sätt som gjordes i tabell B (tidigare i rapporten) så kan vi notera en svag minskning i den svenska ideella sektorn. Detta kan dock vara något missledande då det ideella arbetet, där vi sett en kraftig expansion de senaste åren, mättes 2005 medan uppgifterna om avlönade anställda är från 2002.² Då vi nu har tillgång till material som tillåter oss att skilja på ideellt arbete utfört av medlemmar respektive frivilliga kan vi även se hur relationen mellan anställdas och medlemmars arbetsinsats inom organisationerna har utvecklats. Vi ser också hur relationen mellan det arbete som utförts av frivilliga respektive medlemmar har förändrats i volymtermer (tabell M).

Siffrorna antyder två förändringar i sättet att organisera arbetskraften i den ideella sektorn under perioden 1992–2002. Dessa båda rörelser visas översiktligt i figur 3. Av det arbete som utförs av personer *inom* den egna organisationen utförs en ökande del av avlönade anställda på bekostnad av medlemmars ideella engagemang som närmast tycks stå still (pil B i figuren). Den andra, än mer tydliga, trenden är att en allt större del av det ideella arbetet har kommit att utföras av frivilliga som inte har någon formell koppling som medlemmar inom organisationerna (pil A). Detta innebär att dessa personer kan antas ha en något större (formell) distans till organisationerna än medlemmarna.

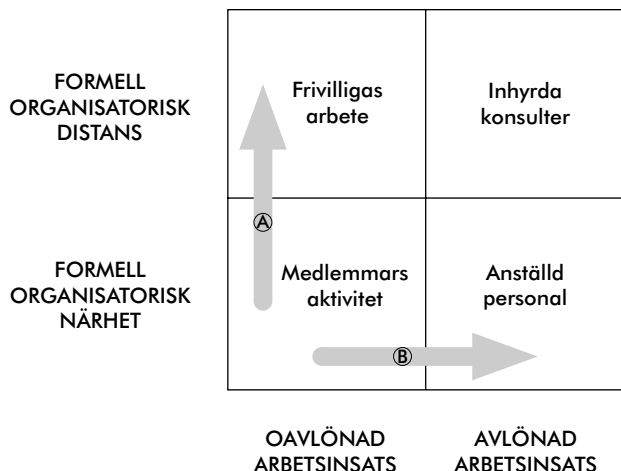

Från nationalstat till näringsliv?

Deras inflytande på organisationernas verksamhet begränsar sig också till den direkta insats de gör i organisationens regi. Över tid minskar andelen personer som i kraft av sitt medlemskap utför ideellt arbete i organisationerna (ställd i relation till de personer som istället väljer att engagera sig som frivilliga) från cirka 85 procent under 1990-talet (två mätpunkter 1994 samt 1998) till kring 70 procent för 2005 (Gaskin och Davis Smith 1995; Olsson, Jeppsson Grassman och Svedberg 2006).

Figur 3

Organisering av ideella organisationers arbetskraft

Formerna för människors inflytande, medverkan och delaktighet i det svenska civilsamhället och dess organisationer är under förändring. Detta samtidigt som också de idéburna organisationernas roll, position och betydelse tycks förändras i samhället. De formella medlemmarna – en helt central komponent i folkrörelsetraditionen – tycks minska i betydelse som arbetskraft och resurs för organisationerna. De ersätts av avlönade anställda och i än högre utsträckning av frivilliga utan något formellt inflytande i organisationerna. Parallellt pågår både en professionalisering

av organisationernas verksamhet och en utveckling där alltmer verksamhet kontrolleras och styrs via utvärderingar och revisioner genomförda av aktörer utanför den egna organisationen. Tentativt och något provocerande har vi valt att formulera en viktig dimension av utvecklingen i termer av en rörelse "från valt till betalt förtroende" för organisationernas del.

Från öppenhet till slutenhet?

Alltfler beslut och beslutsprocesser i västvärldens mogna och etablerade demokratier försvinner (*migrates*), enligt en tänkare som Ulrich Beck, från traditionella demokratiska, parlamentariska arenor. Frågorna avgörs istället antingen inom vad han betecknar som "icke-politiken" eller så hanteras de inom "*sub-politics*", ett skugg- eller gränsland mellan de "politiska" och "icke-politiska" rummen i samhället. Tydligast är denna utveckling, menar Beck, när det handlar om besluten över till exempel det privata näringslivets investeringar eller om forskningens inriktning inom naturvetenskap och teknik. Dessa beslut och processer påverkar, i all synnerhet på lite längre sikt, livet för många människor. Men besluten tas i slutna rum eller grupper på stora företag, privata stiftelser och statliga forskningsråd, och de tas av personer som inte är demokratiskt valda för denna funktion. Dessutom ligger institutionerna kanske inte ens i det land eller i den region i världen där besluten kommer att få sina mest omfattande sociala eller ekonomiska konsekvenser (Beck 1992).

Vi har i denna skrift argumenterat för att svenska ideella organisationer alltmer påverkas av ett näringslivets paradigm. Detta är, i vår mening, inte minst en följd av att den mer reguljära produktionen av service ökar i dessa organisationer och att man allt oftare använder sig av aktiebolag i organisationernas verksamheter. Vi har också lyft fram och pekat på såväl den pågående professionaliseringen som tydliga inslag av "*audit society*" (Power 1997) som vi tycker oss märka också i den ideella sektorn. Dessa krafter bidrar även de till en mer näringslivsorienterad diskurs i de idéburna

organisationerna. Parallellt med dessa förändringar har vi också visat att såväl andelen verksamhet som bedrivs i stiftelseform, som andelen arbete som utförs av andra än organisationernas medlemmar, ökar i den svenska ideella sektorn. Denna utveckling antyder, i vår mening, en ökad slutenhet i det svenska civilsamhället och dess organisationer. Det gäller rörelsen från den ideella föreningen som form, mot de mer slutna formerna aktiebolag respektive stiftelse. Men det handlar också om den utveckling där vi ser att ett mer hierarkiskt paradigm som emanerar ur näringslivet ökar i betydelse också i idéburna organisationer. Till detta kommer att medlemmarnas kontroll och inflytande över organisationerna och deras aktiviteter kan antas avta som en direkt följd av växande andelar avlönad personal och frivilliga i verksamheterna.

Traditionellt fyller civilsamhället – i Sverige ofta gestaltat genom folkrörelserna och deras organisationer – en viktig kontroll- och balansfunktion i relation såväl till stat och offentlig sektor som till näringsliv och företag. Genom organisationerna har människor antingen kunnat delta i de öppna parlamentariska processerna i samhället och därigenom påverkat utvecklingen genom att skapa opinion i det politiska systemet ("produktion av röst"). Eller så har man i organisationernas regi utvecklat, drivit och finansierat egna alternativ eller kompletterande verksamhet till den som har tillhandahållits av stat, kommun eller privat företagsamhet ("produktion av service"). Ett viktigt attribut för många av de föreningar som har tillstånd att driva verksamhet, eller fått offentliga bidrag, har varit att dessa i sin tur ska vara öppna och tillgängliga för människorna i samhället (jfr tidigare diskussion om folkrörelsetraditionen). På så sätt har människor i sin roll som medborgare som princip givits möjlighet till direkt egen kontroll och inflytande efter eget fritt val i verksamheter och organisationer som påverkar deras liv och vardag.

Med ett organisationsliv som nu tycks bli alltmer slutet och svårtillgängligt för människor, såväl genom den organisatoriska komplexiteten som sammansättningen och karaktären på arbetskraften i organisationerna, menar vi här att vi står inför en utmaning. Vi kan se denna utveckling i civilsamhällets organisationer antingen

som *en parallell* till de utvecklingsprocesser som Beck tecknar för samhället i övrigt. I en tänkvärd passage i sin inflytelserika bok skriver han (Beck 1992:193):

"In this sense, established democracy, in which the citizens are aware of their rights and fill them with life, requires a different understanding of politics and different institutions than the society on the way to it."

Utifrån ett inomorganisatoriskt perspektiv, och med en tolkning av utvecklingen i våra svenska folkrörelser som en parallell till vad som händer i riksdag, stat och kommuner, blir implikationerna intressanta. Med stöd i denna analogi skulle det i så fall innebära att organisationerna – som nu har medlemskåror som i stor utsträckning är "mogna" och vältränade i demokrati – är i behov av "en annorlunda förståelse av vad som är politik och annorlunda [organisatoriska] institutioner" för att bedriva och styra verksamheterna än vad man behövde i organisationerna när dessa växte fram. I och med att organisationerna, och deras medlemmar, har mognat behöver utvecklingen gå vidare och man måste hitta nya eller annorlunda former för att internt organisera och leda den egna verksamheten. Inom organisationerna söker och utvecklar man helt enkelt nya former och metoder för sitt inre liv.

En alternativ tolkning skulle kunna vara att utvecklingen i det svenska civilsamhället istället är ett *resultat av* (och inte en parallell till som ovan) utvecklingen som Ulrich Beck beskriver den i sin bok. Det skulle kunna innebära att de förändringar vi kan skönja bland de svenska idéburna organisationerna i början av det nya millenniet i ett samhällsperspektiv i sig själva är såväl ett resultat av en "annorlunda förståelse" av det politiska, som exempel på de "annorlunda institutioner" i samhället som Beck efterlyser. Det vill säga, de organisatoriska förändringar vi ser i civilsamhället är *i sig* (en del av) lösningen på det problem som Beck menar sig ha identifierat och målar upp i sin analys. De idéburna organisationerna skulle då vara en del av "svaret" på den utveckling som målas upp i "The Risk Society". Med denna ingång är deras utveckling att förstå som ett korrektiv till den, i Ulrich Becks mening, negativa och oönskade utvecklingen.

Dessa två tolkningar utesluter givetvis inte varandra. Det är – inte minst i ljuset av den förståelse av samhället i termer av ett socialt landskap som tecknades inledningsvis i denna rapport – fullt möjligt att tänka sig att båda dessa utvecklingsprocesser existerar parallellt i det sociala landskapet. Vi kan också tänka oss att utvecklingen för vissa organisationer eller verksamheter i den ideella sektorn lämpligare fångas och förklaras av den ena tolkningen, medan andra processer förstås bättre sedda genom den andra tolkningens lins. Effekterna av detta för organisationerna skulle i så fall – och endast mycket schematiskt – kunna delas upp i två olika frågeställningar. Den ena frågeställningen handlar om att fundera över behovet av *intern* organisatorisk utveckling i de egna organisationerna för att följa utvecklingen. Den andra handlar istället om att analysera behovet av organisatorisk förändring utifrån ett *externt*, omvärldsperspektiv. Hur behöver man organisera sig inom organisationen eller rörelsen i ett samhälle som utvecklas i linje med de förändringsprocesser som mycket kort har diskuterats här?

En intressant frågeställning – om vi åtminstone för en stund accepterar Becks och Powers beskrivningar av utvecklingen – är hur vi utifrån tankarna i "*risk society*" kan förstå och tolka den utveckling mot mer av "*audit society*" som vi tycker oss kunna se också i den ideella sektorn.

Ett sätt att rama in de drag av minskad öppenhet och växande organisatorisk slutenhet som vi pekar på som övergripande trender i den svenska ideella sektorn som helhet blir att betrakta detta som ett problem. Detta ligger då i linje med den utveckling som Beck befarar för samhället som helhet. Ett rimligt svar på en sådan problemtolkning kan vara den samtidiga expansionen av externa kontroll- och styrverktyg ("*audit society*") som vi tycker oss kunna se även för idéburen verksamhet.

Logiken blir då att den tidigare lösningen (folkrörelsemodellen) där människorna genom att bli medlemmar och delta direkt i verksamheten också bättre kunde kontrollera och styra de egna organisationerna inte längre har samma kraft eller genomslag. I och med detta behövs andra verktyg för att kontrollera verksamheten.

Till exempel fler kontrollklausuler och verksamhetskrav i kontrakt och avtal, utökade externa revisioner och bättre uppföljningar kan förstås utifrån ett sådant perspektiv. I detta fall blir alltså Powers "*audit society*" lösningen på det "*risk society*" som Beck målar upp. Det civila samhället och dess organisationer blir då en del av det större problemet och även dessa organisationer måste kontrolleras och utvärderas av externa aktörer.

Utifrån det andra perspektivet ligger tolkningen mer i linje med att dessa organisationer ska kunna fungera som korrektiv till det övriga samhällets utveckling, till exempel gentemot statsapparat och näringsliv. Med ett sådant perspektiv blir det civila samhället en del av lösningen på problemet. Samhället har, utifrån ett sådant perspektiv, blivit alltmer slutet och utvecklats i en riktning där utrymmet för alternativa modeller och praktiker krymper. Utifrån en sådan ansats blir istället de instrument och modeller som introduceras för att (om)reglera verksamheterna i den ideella sektorn (t ex NPM) en del av problemet. Genom att använda dessa verktyg riskerar man istället att hindra det civila samhällets organisationer när man i dessa försöker hitta nya former för att kunna fungera och agera i ett annorlunda klimat och nytt socialt landskap.

Om särart och mervärde samt behovet av egen kunskap

Vi har i denna rapport kunnat visa på ett antal förändringar i den ideella sektorns struktur och sammansättning. Dessa pekar på att de ideella organisationerna har givits eller tagit sig delvis nya roller och positioner i samhället. Den utveckling vi beskriver är vidare en utveckling som också påverkar utrymmet för de ideella organisationerna själva att agera i det sociala landskapet. Att förutsättningarna för dessa organisationer förändras är väsentligt även för samhällsutvecklingen i stort då de genom sin art och verksamhet ofta antas vara och göra och bidra med någonting annorlunda än andra aktörer i samhället.

Om de ideella organisationerna – konsekvent och över tid – ska kunna bidra med någonting "annat" (låt oss här använda begreppet mervärde) än vad aktörerna i samhällets övriga sfärer gör eller är, så måste detta utgå ifrån någon form av stabila skillnader (som vi kan kalla för särart). Detta är ett för våra studier centralt antagande och på samma gång en viktig källa till nya forskningsfrågor. För att bedriva sin verksamhet på något annat sätt och med andra resultat (mervärde) måste det alltså finnas någon form av särart i organisationerna, enligt detta sätt att se det. Särarten kan vara ett resultat av den tro, ideologi eller världsåskådning som en organisation arbetar utifrån och som ligger till grund för verksamheten. Särarten kan också ligga i sättet att organisera sig, det perspektiv man inom organisationen har på utvecklingen och samhället eller i det större sammanhang inom vilket organisationen befinner sig. Eller så kan det uppstå genom de speciella arbetsmetoder eller särskilda resurser som organisationen arbetar med.

Huruvida vårt antagande om att de ideella organisationernas särart leder till någon form av "annorlundaskap" (mervärde) verkligen stämmer är alls inte säkert. Om det är så – och hur detta i sådana fall går till – är därmed ett par av de mest väsentliga forskningsfrågorna att ta sig an och systematisera framöver. Om detta "annorlundaskap" sedan uppfattas som bättre eller sämre än vad som sker i andra sfärer eller sektorer är i många fall en värderingsfråga, och svårare att komma åt via regelrätta studier.

Historiskt har många av de svenska organisationerna hämtat sina tankemodeller och stora delar av sina resurser från stat och kommun. Organisationerna har som en följd av de nära relationerna till välfärdsstaten och dess institutioner också kommit att använda det tänkande och de modeller som utvecklats och används av stat och kommun. Detta tycks nu vara på väg att förändras. I många organisationer används allt oftare ett språk som lånats in från näringslivet. En viktig faktor i denna utveckling är en växande professionalisering också av verksamhet i de idéburna organisationerna. Tidigare relationer med den offentliga sektorn bryts vidare upp och ersätts med upphandlingar och entreprenader på olika typer av "marknader", vilket tvingar

fram ett näringslivsspråk i organisationerna. Allt detta leder till en likriktning av verksamhet i de idéburna organisationerna med den som bedrivs i andra sfärer av samhället.

Här har vi avslutningsvis främst talat om den rörelse vi sett "från nationalstat till näringsliv". För organisationernas del bör även de andra rörelserna som mer eller mindre spekulativt lyfts fram i rapporten föranleda frågor och analys. Hur påverkas vi i vår verksamhet av en utveckling "från röst till service"? Berör en trend som "från valt till betalt förtroende" vår organisation, och i så fall på vilket sätt? Vad kan en rörelse i det civila samhället "från öppenhet till slutenhet" innebära för oss?

Den huvudfråga som vi menar att man inom en organisation eller rörelse bör ställa sig är vad som händer med organisationernas särart, och i förlängningen deras mervärde. Vi har i andra sammanhang pekat på faran med "den dubbla dikeskörningen". Utifrån den utveckling som beskrivs ovan kan vi något provocativt beskriva det som att de ideella organisationerna är på väg upp ur "nationalstatsdiket" efter en lång period i välfärdsstatens trygga hamn. I den utveckling som vi nu kan följa ser vi istället tendenser till att organisationerna hamnar i vad som skulle kunna beskrivas som ett "näringslivsdike". Utan egna analytiska verktyg för att hantera frågeställningar kring organisationens särart och mervärde är det lätt att utan reflektion anamma näringslivets språk och tänkande (se t ex Wijkström och af Malmberg 2005).

Vi står i den akademiska forskningen inför en utmaning. En grundläggande fråga handlar om huruvida vi även fortsatt bör arbeta för att utveckla och hålla samman forskning och kunskap om ideella organisationer inom ett samlat forskningsfält. Studier av idéburna organisationer har i vissa fall lång tradition i Sverige. När det gäller att i forskningen betrakta dem som en egen sektor i samhället har detta dock inte skett förrän i början av 1990-talet. På ett övergripande plan handlar det om att analysera och förstå den roll eller den position som idéburna eller idébärande organisationer har tagit sig eller givits.

I denna typ av forskning intresserar vi oss för det som försiggår i dessa organisationer. Vi analyserar hur de påverkas av vad som

sker i omgivningen och förändringar när det gäller deras roll och position i samhället. Det handlar om studier som utgår ifrån (a) den *form* som har valts för organiseringen (till exempel stiftelse eller förening). Men det handlar också om analyser av (b) vilka speciella *resurser* som organiseras (ideellt arbete, statliga bidrag eller privata gåvor) och studier av (c) den *verksamhet* som bedrivs (förböner, civil olydnad eller sociala insatser). Det är i forskningen även väsentligt att beakta (d) vilka *motiv* som styr vad man gör i organisationerna och hur dessa påverkar det sätt på vilket man organiserar sig (religion, nykterhet eller mänskliga rättigheter).

Det är enkelt att dra paralleller till den omfattande forskning och samlade kunskap som har byggts upp under decennier när det gäller till exempel den offentliga sektorn eller för företagen i näringslivet. Vi är idag förstås inte ens i närheten av en sådan generell kunskapsuppbyggnad när det gäller det civila samhället och dess organisationer. Den fråga vi bör ställa oss är huruvida vårt kunnande tillförs något extra eller om organisationernas och samhällets utveckling berikas genom att analyser av idéburen verksamhet hålls samman. Efter ett drygt decennium av studier och analyser i spänningsfältet mellan organisationernas egen utveckling och växelspelet med andra delar av samhället är vårt svar självklart.

Bedömningen är att det blir allt viktigare att inkludera de idéburna organisationerna och deras verksamheter i analyser av alla delar av samhällsutvecklingen. För att kunna göra det behöver vår förståelse för dessa organisationer förbättras samtidigt som vi behöver mer och bättre regelrätt kunskap om deras verksamheter. Vi befinner oss idag bara i början av ett framväxande och nytt forskningsfält. Vi vet fortfarande alldeles för lite om denna sfär i samhället som samtidigt är den där visionerna, idéerna och modellerna för nästa omgång samhälle föds och omsätts i handling, förvaltas och utvecklas vidare. Forskningen om det civila samhället och dess organisationer är utan tvekan idag ett av de mest dynamiska forskningsfälten inom samhällsvetenskaperna och det finns mycket kvar att göra.

SLUTNOTER

Kapitel 1 (s. 1–8)

Inledning

1. Se även t ex Engberg (1986), Johansson (1980), Lundkvist (1977) samt Axelson och Pettersson (1992).
2. Persson (2001)
3. SOU 2002:31 (s 77)
4. Allians för Sverige (2005)
5. Prop 2004/05:178 (ss 18 & 21)
6. SFS 2005:812

Kapitel 2 (s. 9–24)

Ett samhällsvetenskapligt tomrum och ett sprängfullt socialt landskap

1. För några arbeten som visar på hur de tre begreppen har kommit att användas i Sverige under perioden, se t ex Micheletti 1994; Trägårdh 1995; Amnå 1999; Amnå 2005a; Olsson 1994; Trägårdh 2000; Westlund 2001; Lundström och Wijkström 1995 samt Wijkström och Lundström 2002.
2. Det förekommer intressanta hybridformer i olika system för att kategorisera organisationer. Dessa uppstår då varje system kräver sin logik eller speciella variant för att utgöra just ett system. Endast en del av vardagens komplexitet kan gestaltas i försök till abstrakt bestämning i form av institutionella kategorier. "Framträdelseformerna är mer sammansatta än så", för att återigen tala med Sjöstrand (1985:19).
3. Idén om Företaget ingår som en viktig komponent i idén om ett Näringsliv. Det är dock viktigt att notera att denna typ av resonemang inte innebär att den juridiska form (ideell förening, aktiebolag etc) som olika typer av verksamhet ges i vardagen, entydigt och per automatik definierar vilken sektor organisationen tillhör. I många fall ligger de juridiska formerna nära och kodifierar de idealtypiska institutioner för att organisera sig som finns i ett samhälle. Den juridiska formen kan därmed förstås som en approximation för en institution, men den är därmed inte identisk med den analytiska institution den bär drag av. Här öppnar vi alltså upp för att organisationer med en och samma juridiska form i vardagen kan sorteras i olika sektorer. Detta beror på de kärnattribut vi använder för att definierar idealtyper och vilka rekvisit eller kriterier vi har för att definiera en samhällssektor.

4. Andra landskapsparalleller som kan användas för att illustrera vad vi menar är till exempel vår förståelse av begrepp som en äng eller ett fält som innehåller någonting som går utöver och bortom förståelsen av de enskilda "individer" som ingår. Detta gäller vare sig det handlar om grässtrån eller blommor.
5. Delar i detta avsnitt är hämtade från Wijkström och af Malmborg (2005) som i sin tur är en anpassning och utveckling av ytterligare en annan text, Wijkström och Lundström (2002).
6. Det kan vara värt att notera att detta sätt att analytiskt dela upp samhället inte särskiljer någon speciell domän eller sektor för de organisationer som ibland betraktas som tillhörande konsten, de fria akademierna eller pressen. Inte heller är fält som idrott eller bistånd egna sfärer. Dagens Nyheter och Kinnevik är företag i näringslivet medan såväl Malmö Stadsteater som Göteborgs universitet och Sveriges Radio ligger i offentlig sektor. En frikyrkokör eller amatörteatergrupp befinner sig – precis som en idrottsförening eller en humanitär hjälporganisation – i den ideella sektorn.

Kapitel 3 (s. 25–40)

En folkrörelsetradition i förändring?

1. Se t ex Bengtsson (2006) för ett aktuellt exempel på stabiliteten i användningen av denna konstruktion. Även den allra senaste "folkrörelseutredningen", lanserad under hösten 2005, antyder begreppets dominans (Dir 2005:117).
2. Ytterligare och fortsatta analyser av folkrörelsebegreppet och dess betydelse i Sverige blir inte mindre relevanta – vare sig politiskt eller kunskapsmässigt – i ljuset av att man inom SAP vid organisationens kongress hösten 2005 beslutar att partiet ska vara ett folkrörelseparti.
3. Marinadbegreppet har tidigare även använts av bl a Lars-Erik Olsson på Ersta Sköndal högskola. Se också Hvenmark och Wijkström (2004) samt Wijkström, S. Einarsson och Larsson (2004).
4. För mer information om vilka vägval vi har gjort i det empiriska arbetet i en strävan efter att operativt kunna approximera en svensk ideell sektor, se Lundström och Wijkström (1997) samt Wijkström och Lundström (2002).
5. Se lag (1972:262) om understödsföreningar, lag (1981:533) om fiskevårdsområden, lag (1997:239) om arbetslöshetskassor samt lag (1998:1593) om trossamfund. I det material från SCB som vi bearbetat för denna rapport, och som omfattar ungefär 30 000 organisationer som 2002 definierades som "ekonomiskt aktiva" finner vi cirka 80 understödsföreningar, omkring 100 fiskevårdsområden, ungefär 40 arbetslöshetskassor samt 1000 registrerade religiösa samfund.

Kapitel 5 (s. 57–74)

Den ideella sektorns utveckling 1992–2002

1. Se Wijkström och Lundström (2002). Till de uppgifter om den ideella sektorns anställda 1992 som redovisats i tidigare publikationer (drygt 100 000 personer) har vi i denna beräkning också fört cirka 10 000 anställda verksamma i aktiebolag som 1992 ägdes och kontrollerades av en ideell förening eller stiftelse.
2. För mer aktuella uppgifter när det gäller det ideella arbetets omfattning och inriktning, se Olsson, Svedberg och Jeppsson Grassman (2006).
3. År 2000 skildes Svenska kyrkan från svenska staten och kom därmed att organiseras utanför denna.
4. Under 2002 betalade 23 960 ideella föreningar och stiftelser in arbetsgivaravgift.
5. Se vidare vår metodredogörelse i appendix B.
6. Alla de ideella koncernerna har minst ett aktiebolag och 99,5 procent av de bolagsanställda har ett aktiebolag som sin formella arbetsgivare.
7. Vi har endast information gällande år 1992 och 2002 vilket innebär att de aktiebolag som eventuellt hade startat efter 1992 men redan hade lagts ner innan 2002 ej har tagits med i våra beräkningar.

Kapitel 6 (s. 75–90)

Slutsatser & reflektioner

1. Andelen ideellt arbete utfört av medlemmar respektive frivilliga bygger i samtliga fall på om individen är medlem eller ej i den förening där han eller hon utför störst del av sitt oavlönade arbete. Vår skattning för 1992 är baserad på uppgifter från 1994. Skattningen för 2002 kommer ur den senaste befolkningsstudie som utfördes av forskargruppen vid Ersta Sköndal högskola under 2005. Antal avlönade heltidstjänster inom den ideella sektorns organisationer under 2002 är beräknade utifrån antagandet att den relation mellan antalet anställda och heltidsarbeten som gällde 1992 inte har förändrats nämnvärt.
2. En del av det ökade antalet frivilliga kan också förstås i termer av en växande professionalisering, med det handlar då om de kompetenskrav som vissa organisationer ställer på sina volontärer, respektive olika former av utbildningar som de frivilliga genomgår i organisationens regi innan de börjar arbeta.

APPENDIX A: ICNPO-KATEGORIerna

Kultur och rekreation

- Idrott
- Annan fritid
- Konst och kultur

Social omsorg

- Generell social service
- Selektiv social service

Utbildning och forskning

- Bildningsförbund
- Folkhögskolor
- Forskning och annan utbildning

Religion

Arbetsmarknad

- Fack- och yrkesföreningar
- Bransch- och arbetsgivarorganisationer

Politik, identitet och intresse

- Handikapp- och patientföreningar
- Identitet och intresse
- Politiska partier och ungdomsförbund

Regional utveckling och boende

- Boendeorganisationer
- Samfälligheter m.m.

Sjukvård

Miljö

Internationella aktiviteter

Filantropi

Övriga

Detta är en anpassning till svenska av The International Classification of Non-profit Organizations (ICNPO), se vidare Lundström och Wijkström (1997).

APPENDIX B: DATABAS & METOD

Den kvantitativa empiriska basen för den undersökning som presenteras i rapporten bygger på statistiskt material från ett stort antal organisationer. Materialet är i huvudsak av ekonomiskt art och huvuddelen av uppgifterna har vi hämtat in från SCB (Statistiska centralbyrån). De uppgifter som finns i materialet när det gäller lön och antal anställda för organisationerna i SCBs register är i sin tur inhämtade från Skatteverket). Materialet innehåller uppgifter om de organisationer som av SCB har klassificerats som "ekonomiskt aktiva" under något av åren 1982, 1992 eller 2002. En organisation betraktas i SCBs register som ekonomiskt aktiv om den är registrerad för mervärdesskatt (moms) eller som arbetsgivare. I momsbefriade branscher används istället F-skatteregistrering som kriterium. En momsbefriad organisation kan alltså ha både intäkter och utgifter utan att för den skull klassificeras som ekonomiskt aktiv. De organisationer som ingår har vidare någon av följande juridiska former: ideell förening, samfällighet, registrerat trossamfund, övriga stiftelser och fonder, understödsföreningar respektive erkända arbetslöshetskassor.

En databas över organisationer

Utifrån detta empiriska material från SCB har vi sedan konstruerat en databas som i vissa fall har kompletterats med andra uppgifter om organisationerna. Databasen använder vi som grund för våra beräkningar. För varje organisation finns uppgifter om till

exempel startår, antal anställda, lönesumma. Kvaliteten på de enskilda variablerna är varierande. Till exempel skiljer sig uppgifterna om startår för enskilda organisationer i materialet i vissa fall mellan 1982, 1992 och 2002. De variabler som är viktigast för våra beräkningar – lönesumma och antal anställda – tycks dock vara mer stabila och vi har inte några skäl att ifrågasätta riktigheten i dessa uppgifter. Då lönesumma inte finns registrerad för alla ideella organisationer utgår vi i våra beräkningar i dessa fall istället ifrån antal anställda.

Som vi också skriver i rapporten omfattar den ideella sektorn år 2002 sammanlagt cirka 24 000 något större föreningar och stiftelser, inklusive Svenska kyrkans organisationer. Dessa 24 000 organisationer hade alla så pass omfattande verksamhet att de hade egna anställda. Vi vet att totalt 23 960 ideella föreningar och stiftelser under 2002 betalade in arbetsgivaravgift. Till detta kommer sedan ett mycket stort antal stiftelser och föreningar – uppskattningsvis kring 200 000 organisationer av alla de slag – utan egen avlönad personal. I dessa mindre organisationer är det istället medlemmar och andra som med sitt ideella arbete helt och hållet bär upp verksamheten. I denna verksamhet kan det visserligen förekomma smärre arvoden och ersättningar för dessa personer, men i huvudsak drivs organisationen helt av oavlönad arbetskraft.

I våra beräkningar ingår data först och främst från dessa 24 000 organisationer som alltså har egen anställd personal. Dessutom använder vi i våra analyser uppgifter från ytterligare drygt 6 000 organisationer. Dessa klassas av SCB som "ekonomiskt aktiva" eftersom de bedriver momspliktig verksamhet, utan att för den skull behöva ha anställda. Utöver detta tillkommer för våra ekonomiska beräkningar ett antal mindre föreningar och stiftelser som av SCB definieras som "ekonomiskt inaktiva". Till detta lägger vi så även en stor grupp mycket små organisationer som helt och hållet står utanför den offentliga statistiken i och med att dessa saknar ett eget organisationsnummer. Vi uppskattar att den ekonomiska verksamheten bland organisationerna i dessa två senare grupper under 2002 motsvarade ytterligare cirka 10 miljarder kronor (se vidare Lundström och Wijkström 1997).

Från nationalstat till näringsliv?

Det finns inget generellt krav för registrering av ideella föreningar i Sverige. Därför finns det inte heller något totalregister för dessa organisationer. När det gäller stiftelser finns det bestämmelser i stiftelselagen (SFS 1994:1220) och bokföringslagen (SFS 1999:1078) som anger att alla stiftelser med tillgångar som överstiger 10 basbelopp (cirka 400 000 kronor) ska vara registrerade hos länsstyrelsen i det län där stiftelsens styrelse har sitt säte. Även stiftelser som bedriver någon form av näringsverksamhet eller som är moderstiftelse i en koncern ska registreras. Utöver detta ska ett antal speciella former av stiftelser också alltid registreras. Detta gäller insamlings-, kollektivavtals-, pensions- och personalstiftelser samt stiftelser som bildats av eller tillsammans med stat, kommun eller landsting. Helt undantagna från denna registreringsplikt är stiftelser vars tillgångar endast får användas till förmån för bestämda fysiska personer.

I rapporten diskuterar och analyserar vi den ideella sektorn och dess organisationer främst utifrån antal anställda och kostnader. Detta innebär att avsaknaden av ett förenings- eller stiftelseregister inte är något större problem. Alla juridiska personer (organisationer) som betraktas som "ekonomiskt aktiva" finns i företagsregistret vid SCB. Den ekonomiska aktivitet i sektorn som vi därmed inte fångar in genom registret utan skattar baserat på tidigare studier bör därför vara av begränsad omfattning jämfört med den totala ekonomiska aktiviteten i sektorn. Vi saknar dock uppgifter om det ideella arbetet i organisationerna. För 1992 uppskattades värdet av detta arbete till cirka 70 miljarder kronor, vilket motsvarade sektorns övriga ekonomiska omsättning (Wijkström 1994; Wijkström och Lundström 2002).

Definition och klassificering

Det första steget vid konstruktionen av databasen var att avgöra om organisationerna tillhörde den ideella sektorn eller ej. I detta arbete utgick vi från samma fem kriterier som använts i våra tidigare studier (se t ex Lundström och Wijkström 1997; Wijkström och

Lundström 2002). Dessa kriterier presenteras också i den handbok som arbetats fram inom FN för att man i enskilda länder bättre ska kunna kartlägga den ideella sektorn inom nationalräkenskaperna (United Nations 2003). Ursprungligen utarbetades definition och kriterier inom The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector (Wijkström och Lundström 2002). En ideell organisation ska enligt dessa kriterier vara formell, privat, inte dela ut vinst till ägare eller andra huvudmän, vara självstyrande samt innehålla väsentliga inslag av frivilliga bidrag.

I nästa steg har organisationernas verksamhet kodats och klassificerats utifrån de grundläggande principerna i det internationella klassificeringssystemet ICNPO (se appendix A). Detta internationella system gör det möjligt att jämföra situationen i olika länder med varandra. Vid kodningen av föreningar har i första hand namnet på föreningen använts och vid kodningen av stiftelser har vi kunnat utnyttja deras syftesparagrafer. Dessa paragrafer är något som vi i ett tidigare projekt har hämtat ur Länsstyrelsernas stiftelseregister (Wijkström och S. Einarsson 2004). Vid tveksamheter när det gäller klassificeringen av organisationer utifrån deras olika verksamheter har kompletterande sökningar på Internet genomförts. Ett fåtal organisationer som inte har kunnat klassificeras har slutligen placerats i ICNPO-kategorin "Övriga". I denna kategori har vi även placerat organisationer vars verksamhet inte finns representerade i ICNPO-systemet, till exempel de frivilliga försvarsorganisationerna.

Antal anställda i organisationerna

I våra beräkningar av antalet anställda i de ideella organisationerna har vi framförallt använt uppgifterna direkt från SCBs register. Dessa uppgifter har sedan kompletterats med uppgifter om anställda i dotterbolag till organisationerna. Personer för vilka en organisation är skyldig att redovisa A-skatt och som inte har en högre inkomst från något annat arbete betraktas som anställda i SCBs register. Personens inkomst måste dessutom överstiga det så

kallade prisbasbeloppet som för år 2002 var 37 900 kronor. Detta innebär att vi kan redovisa ett material om anställda som i stort är baserat på de personer som har sin huvudsakliga sysselsättning inom den ideella sektorn. Deltidsanställda och personer med mindre projektanställningar hamnar alltså utanför beräkningarna. Detta innebär i praktiken en viss underskattning av det totala antalet anställda i enskilda organisationer, verksamhetsfält samt i den ideella sektorn som helhet. För att kunna göra jämförelser med andra sektorer i samhället eller med den totala arbetskraften är dock ett sådant beräkningssätt nödvändigt för att individer inte ska dubbelräknas.

Beräkning av organisationernas kostnader

För att kunna beräkna ett ekonomiskt nyckeltal som organisationernas kostnader har ett stratifierat urval gjorts. Utifrån ICNPO-kodningen har organisationerna delats in i tolv huvudkategorier med totalt 27 delgrupper beroende på deras verksamhet (appendix A). De ideella föreningarna och andra föreningsliknande organisationer delades därefter in i fyra storleksklasser: 0 anställda, 1–5 anställda, 6–19 anställda samt minst 20 anställda. Stiftelserna delades i sin tur in i tre storleksklasser då de sammanlagt var betydligt färre: 0 anställda, 1–9 anställda samt minst 10 anställda. Organisationerna delades i och med detta upplägg in i sammanlagt 189 mindre grupper, av vilka 19 överhuvudtaget inte innehöll några organisationer.

För att få ett tillräckligt bra beräkningsunderlag var målet att samla in de ekonomiska redovisningarna för år 2002 från minst 20 organisationer inom varje delgrupp. I de allra flesta grupperna, förutom de som endast innehöll ett fåtal organisationer, har denna målsättning också uppfyllts. Då det primära intresset med studien är att beskriva sektorn i ekonomiska termer valde vi utöver detta att sikta på att få in ett totalmaterial för de grupper som hade flest anställda. Totalt bygger våra beräkningar på 2 069 bokslut varav 71 procent har samlats in genom slumpmässiga urval medan övriga

29 procent kommer från tidigare projekt. Detta gör att våra beräkningar grundar sig på data från sju procent av de svenska ideella organisationerna som tillsammans omfattar närmare 37 procent av de anställda i sektorn. Svarsfrekvensen i det slumpmässiga urvalet blev efter en påminnelse drygt 34 procent.

Med hjälp av uppgifterna i organisationernas bokslut har ett medelvärde för totala verksamhetskostnader per lönekrona beräknats för varje delgrupp av organisationer, enligt det system vi presenterade tidigare. Denna kvot har sedan, tillsammans med uppgiften om totala lönesumman för organisationerna i respektive grupp använts för att beräkna gruppens totala verksamhetskostnader. För de organisationer som saknat uppgift om lönesumma har istället motsvarande kvot baserad på antal anställda använts. I de fall organisationerna inte heller haft några anställda enligt SCBs beräkningssätt och ingen lönesumma funnits angiven har istället ett medelvärde per organisation i den aktuella gruppen använts. I den definition av verksamhetskostnader vi har arbetat med exkluderas avskrivningar, transfereringar av olika slag som till exempel forskningsstiftelsernas utdelning, samt finansiella kostnader som räntor och nedskrivningar av aktieinnehav.

Dotterbolagen i den ideella sektorn

Ur SCBs företagsregister har vi hämtat motsvarande uppgifter som för föreningarna och stiftelserna också för de aktiebolag som har någon form av ideell organisation som koncernmoder. På grund av sekretessreglerna kunde vi dock inte få information om lönesumma för enskilda bolagen utan fick här nöja oss med uppgifter om antal anställda per företag. De totala kostnaderna har sedan beräknats utifrån antal anställda och verksamhetstypens medelkostnad per anställd. Slutligen har dessa uppgifter integrerats med totalmaterialet. Vid jämförelse mellan uppgifterna i SCBs koncernregister och de vi erhållit från organisationerna i form av verksamhetsberättelser och årsredovisningar har vi kompletterat databasen med data från över 100 aktiebolag. Drygt 80

Från nationalstat till näringsliv?

av dessa hade inte några anställda. Materialet är också begränsat till svenskregistrerade dotterbolag till svenska ekonomiskt aktiva ideella organisationer.

Viss komplettering av materialet för 1992

För att studera situationen för de ideella organisationernas dotterbolag hämtade vi in information om dotterbolag som fanns 1992. Då SCBs koncernregister lades om detta år och inhämtningen av årsredovisningar från ideella organisationer inte blivit inarbetad än var dock kvaliteten på denna information inte alltid tillfredsställande. Materialet har därför kompletterats genom sökningar på alla ideella dotterbolag som vi funnit information om för år 2002. De sammanställda uppgifterna visade på att drygt 9 500 anställda skulle läggas till den ideella sektorn 1992 jämför med de siffror som presenterats tidigare bl a i *The nonprofit sector in Sweden* och *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället* (Lundström och Wijkström 1997, Wijkström och Lundström 2002).

LITTERATUR OCH REFERENSER

- Ahrne, Göran (1990) *Agency and organization. Towards an organizational theory of society*. London: Sage.
- Ahrne, Göran (1994) *Social organizations. Interaction inside, outside and between organizations*. London: Sage.
- Ahrne, Göran och Nils Brunsson (red) (2004) *Regelexplosionen*. Stockholm: EFI, Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm.
- Ahrne, Göran och Apostolis Papakostas (2002) *Organisationer, samhälle och globalisering: tröghetens mekanismer och förnyelsens förutsättningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Ahrne, Göran, Christine Roman och Mats Franzén (2003) *Det sociala landskapet. En sociologisk beskrivning av Sverige från 1950-talet till början av 2000-talet*. (3:e uppl) Göteborg: Korpen.
- Allians för Sverige (2005) *Ideella sektorn stärker välfärden. Förslag från Alliansens Valfärdsgrupp*, 4 maj (2005), Internet: www.maktskifte.se
- Amnå, Erik (red) (1995a) *Medmänsklighet att hyra? Åtta forskare om ideell verksamhet*. Örebro: Libris.
- Amnå, Erik (1995b) *Handlingsplan för forskning. Ideell verksamhet, förutsättningar, organisering och betydelse*, Ds 1995:50. Stockholm: Fritzes/Regeringskansliet.
- Amnå, Erik (red) (1999) *Civilsamhället*, Demokratiutredningen, Forskarvolym VIII, SOU 1999:84. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Amnå, Erik (red) (2005a) *Civilsamhället. Några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond i samarbete med Gidlunds förlag.
- Amnå, Erik (2005b) "Scenöppning, scenvridning, scenförändring. En introduktion" i Amnå, Erik (red) *Civilsamhället. Några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond i samarbete med Gidlunds förlag.
- Anheier, Helmut K. (2001) *Foundations in Europe: a Comparative Perspective*. i A. Schlüter, V. Then och P. Walkenhorst (red) *Foundations in Europe. Society, Management and Law*. London, Bertelsmann Foundation.
- Axelsson, Sigbert och Thorleif Pettersson (1992) *Mot denna framtid. Folk rörelser och folk om framtiden*. Stockholm: Carlssons.
- Beck, Ulrich (1992) *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.

- Bergmark, Åke (1994) *Från bidrag till ersättning*. Sköndalsinstitutets skriftserie, nr 1. Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Blomqvist, Paula och Bo Rothstein (2000) *Välfärdsstatens nya ansikte. Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora.
- Bäck, Mats och Tommy Möller (2003) *Partier och organisationer* (6:e uppl) Stockholm: Norstedts juridik.
- Braunerhjelm, Pontus och Göran Skogh, red (2004) *Sista fracken inga fickor har. Filantropi och ekonomisk tillväxt*. Stockholm: SNS förlag.
- Brunsson, Nils (1998) "Politisering och företagisering institutionell förankring och förvirring i organisationernas värld", i Lind, Rolf och Göran Arvidsson (red) *Ledning av företag och förvaltningar*. Stockholm: SNS Förlag.
- Brunsson, Nils och Bengt Jacobsson (2000) *A world of standards*. Oxford: Oxford University Press.
- Cedstrand, Sofie (2005) *Idealism till salu? Om ideella organisationers strategival och dess demokratiska betydelse*. Göteborg: Förvaltningshögskolan.
- Chartrand, Sébastien (2004) *Work in voluntary welfare organizations. A sociological study of voluntary welfare organizations in Sweden*. Stockholm: Sociologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Dahlqvist, Mats (1999) Den instängda demokratin. Rörelsesocialism och stats-socialism i svensk arbetarrörelse. i E. Amnå (red) *Demokratiutredningen*, SOU (1999:84) Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Dir 2005:117 *Den statliga folkrörelsepolitiken i framtiden*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Ds 1997:36 *Resultatstyrning av föreningsbidrag*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Egels, Niklas (2005) "CSR in Electrification of Rural Africa. The Case of ABB in Tanzania." i *The Journal of Corporate Citizenship*, Vol 18, sid 75–85.
- Engberg, Jan (1986) *Folkrörelserna i välfärdssamhället*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen, Umeå Universitet.
- Eriksson, Bengt Erik och Roger Qvarsell (2000) *Att söka samhället. En inledning*. Stockholm: Carlsson.
- Fernler, Karin och Karin Svedberg Nilsson (2005) Det nya regelsamhället i K. Svedberg Nilsson, R. Henning och K. Fernler (red) *En illusion av frihet? Företag och organisationer i det nya regelsamhället*. EFIs årsbok 2005. Lund: Studentlitteratur.
- Finansdepartementet (1985) *Frivilligorganisationer – alternativ till den offentliga sektorn?* Stockholm: Liber.
- Gaskin, Katharine och Justin Davis Smith (1995) *A new civil Europe? A Study of the extent and role of volunteering*. London: Volunteer Centre UK.
- Gawell, Malin (2006) "Några aspekter av entreprenörskap i det civila samhället. Processer nära människor där även det långväga kan vara nära", i Amnå, Erik (red) *Civilsamhället. Några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond i samarbete med Gidlunds förlag.

Från nationalstat till näringsliv?

- Gustafsson, Agneta (2006) *Praxis och Normer – tre ideella föreningar och deras redovisning*. Göteborg: Bokförlaget BAS.
- Göthberg, Pauline (2003) *Skandia som samhällsaktör – idéer för livet?* Stockholm: Södertörns högskola.
- Heckscher, Gunnar (1951) *Staten och organisationerna*. Stockholm: Kooperativa förbundet.
- Hemström, Carl (2002) *Bolag – föreningar – stiftelser. En introduktion* (4:e uppl) Stockholm: Norstedts juridik.
- Hvenmark, Johan (2003) *Individual Membership in Federative Organizations. i Seven Essays on Scandinavian Civil Society*. Stockholm: EFI, Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm.
- Hvenmark, Johan, under arbete. *A view on members from above. Leaders perceptions of individual membership in member-based and democratically governed federations*. (arbetsitel) Stockholm: EFI, Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm.
- Hvenmark, Johan och Filip Wijkström (2004) *The Popular Movement Marinade. SSE/EFI Working Paper Series in Business Administration* (www.hhs.se/efi). Stockholm: EFI, Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm.
- Isoz, Henning (1997) *Stiftelselagen: en kommentar*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Jeppson Grassman, Eva och Lars Svedberg (1999) "Medborgarskapets gestaltningar. Insatser i och utanför föreningslivet" i E. Amnå (red) *Demokratiutredningen*, SOU 1999:84. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Johansson, Hilding (1980) *Folkrörelserna i Sverige*. Stockholm: Sober Förlag.
- Johansson, Hilding (1993) "Föreningsväsendet växer fram" i *Folkrörelse- & Föreningsguiden*. Stockholm: Civildepartementet, Allmänna Förlaget.
- Johansson, Staffan (2001) *Självständiga rörelser eller kommunala underleverantörer? Ideella organisationers roll i välfärdssystemet*. Göteborg: CEFOS, Göteborgs universitet.
- Johansson, Staffan (2005) *Ideella mål med offentliga medel*, Stockholm: Sober Förlag.
- Lundkvist, Sven (1977) *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920*. Stockholm: Sober Förlag.
- Lundqvist, Torbjörn (2003) *Konkurrensvisionens framväxt. Konkurrenspolitik, intressen och politisk kultur*. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier.
- Lundström, Tommy (2004) *Teorier om frivilligt socialt arbete. En diskussion om forskningsläge och organisationernas framtid*. Sköndalsinstitutets skriftserie: 60. Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Lundström, Tommy och Filip Wijkström (1995) *Från röst till service? Den svenska ideella sektorn i förändring*, Stockholm: Sköndalsinstitutet, Ersta Sköndal högskola.
- Lundström, Tommy och Filip Wijkström (1997) *The nonprofit sector in Sweden*. Manchester: Manchester University Press.

- Micheletti, Michele (1994) *Det civila samhället och staten*. Stockholm: Fritzes.
- Olsson, Jan (1994) *Den sociala ekonomin. Medborgarna, Sverige, Europa*. Stockholm: Carlssons.
- Olsson, Katarina (1996) *Näringsdrivande stiftelser. En rättslig studie över ändamål, förmögenhet och förvaltning*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Olsson, Lars-Erik (1999) *Från idé till handling. En sociologisk studie av frivilliga organisationers uppkomst och fallstudier av Noaks Ark, 5i12-rörelsen samt Farsor och Morsor på Stan*, Stockholm: Sociologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Olsson, Lars-Erik, Eva Jeppsson Grassman och Lars Svedberg (2006) (under utgivning) *Medborgarnas insatser och engagemang i civilsamhället – från 2005 års befolkningsstudie*. Stockholm: Sköndalsinstitutet, www.esh.se
- Persson, Göran (2001) Tal av statsminister Göran Persson vid Kommunalarbetare förbundets kongress, 28 maj 2001. Stockholm: Regeringskansliet.
- Power, Michael (1997) *The Audit Society. Rituals of Verification*. Oxford (UK): Oxford University Press.
- Proposition (2004/05:178) Aktiebolag med särskild vinstutdelningsbegränsning, 25 augusti 2005, Stockholm.
- SFS 1972:262 Lag om understödsföreningar.
- SFS 1981:533 Lag om fiskevårdsområden.
- SFS 1994:1220 Stiftelselag.
- SFS 1997:239 Lag om arbetslöshetskassor.
- SFS 1998:1593 Lag om trossamfund.
- SFS 1999:1078 Bokföringslag.
- SFS 2005:812 Lag om ändring i aktiebolagslagen.
- Sjöstrand, Sven-Erik (1985) *Samhällsorganisation*. Lund: Doxa.
- Sjöstrand, Sven-Erik (1995) Om organisering av ideell verksamhet, i E. Amnå (red) *Medmänsklighet att hyra? Åtta forskare om ideell verksamhet*. Örebro: Libris.
- SOU 1993:71 *Organisationernas bidrag*. Rapport av Utredningen om bidrag till ideella organisationer. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 1998:38 *Vad får vi för pengarna? Resultatstyrning av statsbidrag till vissa organisationer inom det sociala området*. Betänkande av Statsbidragskommittén. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU 1998:39 *Mål och resultat. Nya principer för det statliga stödet till föreningslivet*. Rapport av Folkrörelseutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 2002:31 *Vinst för världen. Idébetänkande från utredningen värden ägarformer – vinst och demokrati*. Stockholm: Fritzes/Regeringskansliet.
- Statskontoret (1991) *Statligt föreningsstöd. En kartläggning*. Stockholm: Statskontoret.
- Statskontoret (1995) *I samhällets intresse? En samhällsekonomisk studie av den ideella sektorn*. Stockholm: Statskontoret.
- Stenius, Kerstin (1999) *Privat och offentligt i svensk alkoholistvård. Arbetsfördelning, samverkan och styrning*. Lund: Arkiv förlag.

Från nationalstat till näringsliv?

- Sundström, Göran (2003) *Stat på villovägar*. Department of Political Science: 395. Stockholm: Stockholms universitet.
- Svedberg, Lars (1996) Frivillighet som ideologiskt slagträ och faktisk verksamhet, särtryck ur *Ojämlighet från vaggan – på väg in i 2/3-samhället*. Stockholm: Sköndalsinstitutet, KFK Fakta.
- Svedberg, Lars (2005) "Det civila samhället och välfärden – ideologiska önskedrömmar och sociala realiteter" i Amnå, Erik (red) *Civilsamhället. Några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond i samarbete med Gidlunds förlag.
- Svedberg Nilsson, Karin, Roger Henning och Karin Fernler (red) (2005) *En illusion av frihet? Företag och organisationer i det nya regelsamhället*. EFIs årsbok 2005. Lund: Studentlitteratur.
- Sörlin, Sverker (2005) *Vad kan stiftelser göra? Den privata stiftelsesektorn som forskningsfinansiär*. Örnköldsvik: Kempestiftelserna.
- Thörnberg, E. H. (1943) *Folkrörelser och samhällsliv i Sverige*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Trydegård, Gun-Britt (2001) Välfärdstjänster till salu – privatisering och alternativa driftformer under 1990-talet, i M. Szebehely (red) *Välfärdstjänster i omvandling*. SOU 2001:52. Stockholm: Fritzes.
- Trägårdh, Lars (red) (1995) *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*, Stockholm: SNS Förlag.
- Trägårdh, Lars (1999) "Det civila samhället som analytiskt begrepp och politisk slogan" i E. Amnå (red) *Demokratiutredningen*. SOU 1999:84. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Trägårdh, Lars (2000) "Utopin om den sociala ekonomin" i F. Wijkström och T. Johnstad (red) *Om Kooperation & social ekonomi. Röster i ett nordiskt samtal*. Stockholm: Föreningen Kooperativa Studier.
- Trägårdh, Lars (2006) "The 'Civil Society' Debate in Sweden: The Welfare State Challenged" i L. Trägårdh (red) *State and Civil Society in Northern Europe: The Swedish Model Reconsidered*. New York: Berghahn Books.
- Trägårdh, Lars, under arbete. *Från folkrörelser till civilsamhälle. Staten och samhället i det moderna Sverige*.
- United Nations (2003) *Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts*, New York: United Nations Publication.
- Westlund, Hans (red) (2001) *Social ekonomi i Sverige*. Stockholm: Fritzes.
- Wijkström, Filip (1994) "Den ideella sektorns roll" i A. Peder m.fl. (red) *Kooperation & Välfärd* (Kooperativ årsbok 1995) Stockholm: Föreningen Kooperativa studier.
- Wijkström, Filip (1995) "Den svenska ideella sektorn i kronor och ören" i A. Peder m.fl. (red) *Värden & omvärlden* (Kooperativ årsbok 1996) Stockholm: Föreningen Kooperativa studier.
- Wijkström, Filip (1997) "The Swedish nonprofit sector in international comparison" i *Annales of Public and Cooperative Economics*, Vol 68:4, pp.625–663.

Filip Wijkström & Torbjörn Einarsson

- Wijkström, Filip (1998) *Different Faces of Civil Society*. Stockholm: EFI, Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm.
- Wijkström, Filip (1999) *Svenskt organisationsliv*. Stockholm: EFI, Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm.
- Wijkström, Filip (2001) "Om svenska stiftelser" i H. Westlund (red) *Social ekonomi i Sverige*. Stockholm: Nordstedts tryckeri.
- Wijkström, Filip (2003) "Changing Focus or Changing Role?" i Zimmer, Annette och Stecker, Christina (red) *Strategy Mix. Nonprofit Organizations – Vehicles for Social and Labour Market Integration*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Wijkström, Filip (2004) "Ett starkt civilsamhälle för mångfald och förnyelse" i Öhrlings PricewaterhouseCoopers, *Ideella föreningar – regler, redovisning och skatter*, 2 uppl. Stockholm: Öhrlings PricewaterhouseCoopers.
- Wijkström, Filip och Marianne af Malmborg (2005) "Mening & Mångfald. Ledning och organisering av idéburen verksamhet" i Amnå, Erik (red) *Civilsamhället. Några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond i samarbete med Gidlunds förlag.
- Wijkström, Filip och Stefan Einarsson (2004) *Foundations in Sweden. Their Scope, Roles and Visions*. Stockholm: EFI, Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm.
- Wijkström, Filip, Stefan Einarsson och Ola Larsson (2004) *Staten och det civila samhället. Idétraditioner och tankemodeller i den statliga bidragsgivningen*. Rapport till Statskontoret. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Wijkström, Filip och Tommy Lundström (2002) *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället*. Stockholm: Sober Förlag.
- Wisselgren, Per (2000) *Samhällets kartläggare*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion.

Handelshögskolan i Stockholm

En förteckning över samtliga publikationer finns på www.hhs.se/research/publications. Böcker och avhandlingar är publicerade på det språk som anges av titeln. Alla beställningar skickas via e-post till: efi.publications@hhs.se.

Ett urval av de senaste publikationerna

Böcker

- Barinaga, Ester (2010). *Powerful dichotomies*.
- Engwall, Lars (2009). *Mercury meets Minerva: business studies and higher education: the Swedish case*. Ericsson, Daniel (2010). *Den odöda musiken*.
- Ericsson, Daniel (2010). *Scripting Creativity*.
- Holmquist, Carin (under utgivning). *Kvinnors företagande – kan och bör det öka?* Forskning i fickformat.
- Melén, Sara (2010). *Globala från start. Småföretag med världen som marknad*. Forskning i Fickformat.
- Mårtensson, Pär och Mähring, Magnus (2010). *Mönster som ger avtryck: Perspektiv på verksamhetsutveckling*.
- Sjöström, Emma (2010). *Ansiktslösa men ansvarsfulla*. Forskning i fickformat.
- Törn, Fredrik (2010). *Utmana varumärket! Ökad effektivitet med inkongruent kommunikation*. Forskning i fickformat.
- Wijkström, Filip (2010). *Civilsamhällets många ansikten: en samling essäer, 1995–2010*.
- Åhlström, Pär (red.) (2010). *Verksamhetsutveckling i världsklass*. Lund: Studentlitteratur.

Avhandlingar

- Alexandersson, Gunnar (2010). *The Accidental Deregulation. Essays on Reforms in the Swedish Bus and Railway Industries*.

- Ejenäs, Markus (2010). *Ledning av kunskapsintegration – förutsättningar och hinder: en studie av en fusion mellan IT- och managementkonsulter.*
- Engvall, Anders (2010). *Poverty and Conflict in Southeast Asia.*
- Juks, Reimo (2010). *Corporate Governance and the Firm's Behaviour towards Stakeholders.*
- Lychnell, Lars-Olof (2010). *IT- relaterad verksamhetsförändring. Processer som formar växelspelat mellan utveckling och användning.*
- Magnusson Bernard, Kristin (2010). *Remittances, Regions and Risk Sharing.*
- Mohlin, Erik (2010). *Essays on Belief Formatic and Pro-Sociality.*
- Nakatani, Tomoaki (2010). *Four essays on building Conditional Correlation GARCH models.*
- Siming, Linus (2010). *Private Equity and Advisors in Mergers and Acquisitions.*
- Sjöqvist Rafiqui, Pernilla (2010). *Evolving Economic Landscapes: Institutions and localized economies in time and space.*
- Sunesson, Daniel (2010). *School networks and active investors.*
- Öhman, Niclas (2010). *Considering intentions.*